

Közi Horváth József Apor püspök élete és halála

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Közi Horváth József

APOR PÜSPÖK ÉLETE ÉS HALÁLA

Impresszum

Közi Horváth József
Apor püspök élete és halála

Sajtó alá rendezte
Szamosi József

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az Apor Emlékbizottság Kiadásában Münchenben 1984-ban megjelent könyv második, bővített kiadásának szöveghű elektronikus változata. Az elektronikus változat Kovács K. Zoltán, Közi Horváth József hagyatékának gondozója, engedélyével készült. A programot lelkipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más szerzői jog Kovács K. Zoltán tulajdonában van.

Az elektronikus változat függelékében közlünk néhány olyan dokumentumot, melyek több lábjegyzet hivatkozásait tartalmazzák.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
A második kiadáshoz	4
Előszó.....	5
Gyermekévek és diákkor.....	6
Negyedszázad Gyulán.....	10
A győri püspöki székhely.....	19
Országos szereplése	26
A nyilas uralom hónapjai	32
Hősi halála	37
A vértanú püspök tisztelete.....	44
Irodalom.....	47
Dokumentumok, emlékezések	48
A gyulai apátplébánosról	49
Népénekkar és liturgikus mozgalom Gyulán.....	50
„Mindig a mi lelkipásztorunk marad!”	51
Emlékeim a püspökről I.	52
A püspök és a „Budai 11”	54
Az üldözött zsidóság védelmében.....	55
Emlékeim a püspökről II.....	57
Az orvos nyilatkozata	59
A szemtanú visszaemlékezéseiből	60
A Kármel sírboltjában.....	61
Levélváltás Apor püspök boldoggáavatási ügyében.....	63
Mindszenty bíboros levele	64
Apor püspök végrendeletéből	65
Mécs László (1895–1978): A legutolsó magyar úr.....	66
Képmelléklet	67
Függelék.....	82
Dunántúli (dr. Zágon József): Egy nagy mai magyar vértanú (Katolikus Szemle)	82
Magyar sors. Tomek Vince: Megemlékezés Apor püspökről (Katolikus Szemle)	94
A Dunántúl püspökeinek emlékirata (Mindszenty: Emlékirataim)	96
A pót-fegyház (Mindszenty: Emlékirataim)	99
A Dunántúl püspökeinek emlékirata (Mindszenty Okmánytár)	100
Borbély István S.J.: Rotta Angelo és a magyarországi nunciások (Papi Egység).....	102

A második kiadáshoz

Hét évvel ezelőtt jelent meg Közi Horváth József tollából „Apor Vilmos élete és halála” c. könyve, örök emléket állítva egy szentéletű, mártíromságot is vállaló fényes történelmi nevéhez méltó nagy magyar főpapnak. Minthogy a könyv már régen elfogyott, viszont egyre közeledik Apor püspök vértanú-halálának 40. évfordulója, kétszeres ok ez a könyv újbóli megjelentetésének.

Könyvünk az első kiadás teljes szövegét, a jegyzetekkel együtt, változtatás nélkül közli. A kiegészítések: dokumentumok, emlékezések, fényképek, túlnyomó részben az Apor-hagyatékából származnak, ezeket Bolza Ilona grófnő önzetlenül bocsátotta rendelkezésünkre. Értékes közreműködéséért köszönet illeti Bitskey Gabriellát, és végül a magyar Danubia Nyomdát a kiadvány tetszetős előállításáért.

Túl a reményen, bizonyosak vagyunk abban, hogy a könyv méltó formában örökíti meg és ápolja a vértanú püspök emlékét és hathatósan szolgálja régóta esedékes boldoggá avatásának ügyét.

München, 1984 húsvétján.

Sz. J.

Előszó

„... az Andrássy út 60-ban vágyva gondoltam a vértanúhalált halt Apor Vilmos győri püspök magasztos sorsára; szerettem volna helyében lenni.”
(Mindszenty József: Emlékirataim 242.)

A második világháború alatt és után két magyar főpap írta be a nevét aranybetűkkel a történelem lapjaira. Az egyik Apor Vilmos, a másik Mindszenty József volt. Mindketten rettenthetetlen bátorsággal szálltak szembe a hitüket és egyházukat, népüket és hazájukat egyformán fenyegető hitleri nemzetiszocializmussal és sztálini kommunizmussal.

A két főnásztor se külsőben, se modorban nem hasonlított egymáshoz. A székely főnemesi családból származó, daliás termetű, közvetlen és könnyű mosolyú Apor Vilmos egészen más embertípust képviselt, mint a vasi köznemes parasztivadék, a középmagas és szikár alkatú, tartózkodóan komoly és lassú beszédű Mindszenty József. De párhuzamosan futó papi pályájuk során – mint megyésszékhelyi plébánosok, majd mint a püspöki kar tagjai – mindig egyek voltak az életszentségre való törekvésben Krisztus és a hívek önzetlen és áldozatos szolgálatában.

Mindszenty bíboros harcát a diktatúrák ellen, öntudatosan vállalt testi és lelki szenvedéseinek hosszú sorozatát, belső emigrációját, száműzetését, érseki székétől való megfosztásának történetét és aggastyánkorban végzett missziós munkájának csodálatosan szép példáját az egész világ ismeri. A róla megjelent cikkeknek és könyveknek se szeri, se száma.

Apor püspök hősi helytállása a náciizmus embertelenségével és a szovjet fegyveres erejének brutalitásával szemben olyan időre esett, amikor a külvilágtól teljesen elzárt, Hitler és Sztálin hadszínterévé vált Magyarországról nagyon kevés hír jutott el Nyugatra. Később pedig a szovjet megszálló erők parancsnoksága és az általa hatalomba ültetett budapesti kommunista rezsim gondoskodott arról, hogy a hírszolgálati szervek hallgassanak a vöröskatonák által megölt főpapról. Még az idegenvezetőknek is megtiltották, hogy a Püspökvárban való kalauzolás közben említést tegyenek róla.

Az a néhány írás, amely otthon a teljes kommunista hatalomátvétel előtt még foglalkozott vele, ugyanúgy a külföldön megjelent egy-két méltató cikk is, ma már hozzáférhetetlen a nagyközönség számára. Egyre fogy azoknak a férfiaknak és nőknek – rokonainak és barátainak, növendékeinek, híveinek, papjainak és pártfogoltjainak – a száma is, akik – otthon vagy Nyugaton – élőszóval tesznek tanúságot ennek a nagy magyar és keresztény példaképnek munkájáról, harcairól és vértanúságáról.

Magyarságunknak és kereszténységünknek egyaránt pótolhatatlan vesztesége lenne, ha Apor Vilmos emléke feledésbe merülne.

Ezért határozta el magamat, minden fellelhető adat kiértékelése és minden elérhető tanú meghallgatása után, ennek az életrajznak a megírására.

A munkámban sokan – és valamennyien szívesen – segítettek. Hálás köszönet érte! Amennyiben annak valamilyen akadálya nem volt, a nevüket megörökítettem a „Jegyzetek”-ben.

K. H. J.

Gyermekévek és diákkor

Dr. báró altorjai Apor Vilmos törzsökös székely főnemesi családból származott. A háromszéki Aporok ősi otthona, a Jókai által is megénekelte Bálványosvár, a hasonló nevű, cukorsüvegalakú kősziklán állott.

A biztonságos, de nehezen megközelíthető sasfészekből a XVII. század elején költöztek le a völgyben fekvő Altorján épült nemesi kúriába. A bárói rangot az irodalmilag is tevékeny Apor Péter, Háromszék főkirálybírája kapta I. Lipóttól. Az Erdély politikai életében állandóan szerepet játszó család tagjai a legnehezebb időkben is hívek maradtak katolikus hitükhöz.¹ Egy erdélyi püspök is került ki közülük.

Az egykor nagyterjedésű családi birtok később néhány száz holdra zsugorodott össze. Ezért a família férfitagjai már nemzedékek óta hivatalnokoskodással keresték meg a kenyerüket.

A nagyapa, Apor Sándor, a bírói pályát választotta és mint a marosvásárhelyi királyi tábla elnöke halt meg.² Apja, Apor Gábor megyei tisztviselő lett és a tehetséges jogászt már 33 éves korában az alispáni székbe emelte a szülőmegyéje választóinak bizalma. Tíz év múltán a kormány Nagyküküllő vármegye főispánságát bízta rá. Ott azonban csak egy évig maradt, mert az uralkodó I. Ferenc József, a bécsi székhellyel működő királyi személye körüli minisztérium államtitkárává nevezte ki.

Apor Gábor háromszéki vármegyei főjegyző korában vette feleségül a nála 12 évvel fiatalabb gróf Pálffy Fideliát, gróf Pálffy Sándor nyugalmazott huszárezredesnek, a fogarasmegyei Alsószombatfalván székelő állami ménesuradalom vezetőjének a leányát. Boldog, de a férj korai halála miatt rövid, házasságukat kilenc gyermekkel áldotta meg az Isten. Közülük egy halva született, három gyerekkorban meghalt. Az elsőszülöttet, Sándort, tüdővész vitte el 30 éves korában. A lányok közül Henriette egy holland báróhoz ment feleségül, Gizella a Magyar Vöröskereszt országos főnökszónya lett. Az idősebb fiútestvér, Gábor, a diplomatapályát választotta. Mint Magyarország vatikáni követe, 1944-ben, a német megszállás elleni tiltakozása jeléül otthagya az állását. A háború befejezése után, bár hívták, nem volt hajlandó visszatérni az orosz megszállás alatt álló Magyarországra. A Szuverén Máltai Lovagrendben viselt magas tisztségei mellett, egészen 1969-ben bekövetkezett haláláig, odaadó, áldozatos szeretettel segítette menekült honfitársait és az emigráció magyar és katolikus intézményeit.³

A vértanú püspök 1892. február 29-én látta meg a napvilágot. És ennek következtében – amint ő maga is tréfálkozva mondani szokta – csak minden negyedik évben volt születésnapja. A szülőhelye Segesvár volt.⁴ A festői fekvésű, soktornyú, csipkés bástyás szász városka, amelynek a határában 1849. július 31-én a magyar szabadságharc leverésére küldött orosz katonák megölték Petőfi Sándort. Senkise sejtette akkor még, hogy 43 év múltán a Vilmos névre keresztelt harmadik Apor fiúnak is hasonló lesz a sorsa.

1895-ben szüleivel és testvéreivel együtt a hároméves Vilmos is Bécsbe költözött. A szülőfölddel való kapcsolata azonban nem szakadt meg. A gondos, erélyes anya, a nyári szünidő kezdetén, minden évben szárnyai alá vette a gyereksereget és hazautazott velük Erdélybe. Hivatali szabadságát az apa is velük töltötte.

¹ Kempelen Béla: Magyar nemes családok. Budapest 1911 Grill K. Könyvkiadóvállalata. I. 139, 141, 142.

² Révai Nagy Lexikona, Budapest, I. 745

³ Magyary Gyula: Báró Apor Gábor. Katolikus Szemle. Róma 1969. I. 65-66.

⁴ Dr. Bánk József: A győri püspökök sora. Győregyházmegyei Almanach. Győr 1968. 68.

A kiváló hivatalnok hírében álló Apor Gábor a családi birtokot sem hanyagolta el. Meglátta és kihasználta a Büdöshegy barlangjának szénsav- és kénhidrátgázaiban és a Bálványos tövéből bugyogó gyógyforrásokban kínálkozó üzleti lehetőséget. A környék természeti szépségeit élvezni akaró turisták és a gyógyulást kereső betegek számára szállóházat épített, ami által alapítója lett a későbbi Bálványosfürdőnek.

Az első bálványosfürdői szállodában a vendégek lelki igényeinek a kielégítéséről is gondoskodás történt. A házikápolnában naponta szentmisét hallgathattak, a hegyoldal egyik kies helyén kiképzett lourdes-i barlang pedig – benne a Szeplőtelen Fogantatás szobrával – csöndes imára és elmélkedésre csalogatta őket.

A grotta megáldását 1898. augusztus 15-ére, Nagyboldogasszony ünnepére tervezték. Az apa abban az évben nem utazhatott vakációra a családjával. De úgy osztotta be a munkáját, hogy a szentelésen feltétlenül résztvehesen. Feleség és gyerekek izgatott örömmel készülődtek a nagy napra. Az örömet azonban szomorúsággá változtatta az ünnep előnapján érkezett távirat megdöbbentő híradása, hogy a családfő hirtelen jött súlyos betegsége miatt nem utazhat. A betegség halálosnak bizonyult. A mindössze 47 éves Apor Gábor öt nap múltán visszaadta nemes lelkét a Teremtőnek.

A kicsi gyermekeivel hirtelen egyedül maradt Apor Gábornét mélyen lesújtotta férje elvesztése. Az akkor még csak hat éves Vilmos meleg szeretettel osztozott anyja bánatában. Az egyik alkalommal, amikor anyját sírva találta, az ölébe kúszott és ezekkel a szavakkal próbálta vigasztalni: „Mama, én megtanulok hegedülni és olyan szépen fogok játszani, hogy elfelejted a papa halálát...”⁵

Az özvegy a gyerekekkel továbbra is Bécsben maradt. Csak 1912-ben, amikor a lányok befejezték középiskolai tanulmányaikat, költözött át velük együtt közben megözvegyült édesanyjához a mosoni Pálffy-házba.

A melegszívű asszonyból a gyakorlati érzék és az erély sem hiányzott. Az apai fegyelmet is pótolni tudta. Hogy a vallásos nevelés szülői kötelességét is nagyon komolyan vette, azt éppen a leendő püspökkel történt eset illusztrálja. Egy alkalommal a négyéves Vilmos ebéd előtt megmakacsolta magát és nem volt hajlandó imádkozni. Hiába volt a szép szó, hiába a testi fenytetés, a gyerek konokul hallgatott. Erre anyja elparancsolta a közös asztaltól. Ebédjét a gyerekszobában egyedül kellett elfogyasztania. Így tartott ez három napon át. A negyediken végre jelentkezett a bűnös és megígérte, hogy ezután az étkezés előtti és utáni imádságot sohasse fogja elhagyni.⁶

Apor Gáborné a gyerekek jellemének a tökéletesítésére is nagy gondot fordított. „Ha az ember válaszütra kerül, – szokta nekik mondani – válassza mindig a nehezebbet, mert biztos, hogy az lesz a helyes út. Én – tette hozzá magyarázatul – mindig ezt az elvet tartottam szem előtt és sohasem bántam meg.”⁷

Vilmos, két bátyja nyomdokát követve, a gimnázium első öt osztályát az osztrák jezsuiták kalksburgi, a befejező hármát a magyar jezsuiták kalocsai intézetében végezte. Mindkét helyen a legkiválóbb növendékek közé tartozott.

A jeles diák és buzgón vallásos fiatalember a sportban is megállta a helyét. Nagyszerűen úszott, jól vívott, ügyesen kezelte a biliárdasztalt és a teniszütőt, szerette a lovaglást és szívesen vett részt nagy gyalogtúrákon. Diáktársai körében általános népszerűségnek örvendett.

A nyugati megyékben otthonos Pálffy-rokonság és az erdélyi Apor-família rokoni és baráti körének a gyerekei is mindig örültek, ha szünidőben megjelent közöttük. „Mi mind szerettük – írja egyik volt pajtása – szelíd, barátságos, de amellet határozott lényét. Vél

⁵ Dr. Meszlényi Antal: Apor Vilmos. Kézirat. 2-3.

⁶ Uo. 3-4.

⁷ Apor Gizellának Bitskey Gabriellához írt leveléből.

igaza védelmében ugyan néha elragadta az indulat, de hamar összeszedte magát és fokozott kedvességgel igyekezett velünk feledtetni a hevessege által okozott feszültséget.”⁸

A papi pálya iránt kicsi gyerekkora óta érdeklődést mutatott. Már elsős elemista korában azt kérte a Jézuskától, hogy karácsonyra hozzon neki kelyhet, mert misézni szeretne. Meg is kapta. Attól kezdve a legkedvesebb játéka volt a „misézés”. Ministránsnak betanította egyik nővérét. Mivel azonban a kislány túl nagy örömet talált a csöngetésben, kioktatta, hogy csak akkor szabad a csengőhöz nyúlania, ha arra ő – a pap – jelt ad neki. A bálványosfürdői lourdes-i barlang megáldásánál, két bátyjával együtt, már ő is segédkezett. A diákkori altorjai nyaralások alatt pedig néha négy misét is végigministrált a szálloda kápolnájában.

Már kalsburgi kisdíák korában elhatározta, hogy életét teljesen Isten és a lelkek szolgálatára szenteli.⁹ És ebből a szándékából nem is csinált titkot. Vele egykorú rokona és jóbarátja, Haller Ferenc gróf elbeszéléséből ismerjük a következő esetet:

Az 1900-as évek közepének egyik nyarán az akkor 15-16 éves Apor Vilmos több hetet töltött náluk Kerelőszentpálon. Onnan az egyik nap a két fiú átkocsizott Mezősámsondra, Bethlen Istvánéhoz, akik reformátusok voltak. A délutáni séta során a háziasszony megkérdezte Vilmost, hogy milyen tervei vannak a jövőre vonatkozólag. A serdülő legényke azt felelte, hogy pap lesz. Ez a válasz annyira meglepte az impulzív természetű grófnét, hogy a csodálkozástól összecsapta a kezeit és az előtte hihetetlennek látszó elhatározás oka iránt érdeklődött. A kérdezett nem maradt adós a felelettel. Szelíden, de határozottan kifejtette, hogy erre a pályára érez hivatást és el van határozva, hogy az Isten hívó szavát követni fogja.¹⁰

Az anya nem ellenezte fia elhatározását. De meg akart győződni a komolyságáról. Ezért azt kívánta, hogy az érettségi után iratkozzék be egy évre a jogra, vagy szolgálja le az önkéntesi évet. Ha a világban töltött esztendő után is megmarad a szándéka mellett, szívesen adja rá anyai áldását. Amikor azonban a nyolcadikos gimnazista karácsonyi ajándékul azt kérte, hogy a matúra után azonnal elmehessen kispapnak, szíve mélyéig megfeszült. Mielőtt azonban igent mondott volna, elutazott Kalocsára, hogy fia tanárainak és nevelőinek a véleményét is kikérje. Azok egyöntetűen úgy nyilatkoztak, hogy nem lenne értelme a késleltetésnek. Ennek a megnyugtató tanácsnak a birtokában özvegy Apor Gáborné 1909. december 24-én este boldogan tette le legkisebbik fia számára a karácsonyfa alá ajándékul szülői beleegyezését.¹¹

A jeles érettségivel és kitűnő erkölcsi bizonyítvánnyal rendelkező Apor Vilmos a győri egyházmegyében kezdte el egyházi pályafutását. Széchényi Miklós gróf püspök, aki rokona volt, igen szívesen fogadta a jelentkezését. A formaságok elintézése után új kispapját végigkalauzolta a rezidencián, amelynek majdnem ezeréves történetébe az ifjú látogatónak egy anyai ági őse is beírta a nevét. 1598. március 29-én ugyanis korának híres hadvezére, gróf Pálffy Miklós, komáromi főkapitány, foglalta vissza Győrt a törököktől. A kert hatalmas gesztenyefái alatt sétálgatva, a házigazda rokona figyelmét felhívta egy gránitoszlopra, amely az egyházmegye két vértanúpüspökének, a mohi pusztán elesett Gergelynek és a mohácsi síkon megölt Paksy Balázsnak az emlékét hirdette. A leendő harmadik győri mártírpüspök elgondolkozva kísérete tovább főpásztorát a Rába és a mosoni Dunaág összefolyásának háromszögében, a mesterséges dombon álló Püspökvár keleti bástyafokára, amely alatt éppen épülőfélben volt az új, magyarországi viszonylatban első, különszobás szeminárium. „Azért építem ide – mondta Széchényi Miklós –, hogy a kispapok mindig a közelemben legyenek.

⁸ Gróf Haller Ferenc írásbeli közlése.

⁹ Meszlényi i. m. 4.

¹⁰ Gróf Haller Ferenc írásbeli közlése.

¹¹ Meszlényi i. m. 7.

Ők a püspök szemefénye és az Egyház reménye.” Ezek a szavak olyan mélyen belevésődtek a 18 éves ifjú lelkébe, hogy a halála napjáig emlékezett rájuk.¹²

Apor Vilmos azonban nem az új győri szemináriumnak, hanem az innsbrucki öreg teológiai konviktusnak, a Nicolaihausnak lett a lakója. Majd onnan, két év múltán, átköltözött az új teológiai konviktusba, a ma is működő Canisianumba. Püspöke ugyanis a tehetséges ifjút az innsbrucki egyetemre küldte. A volt kalksburgi és kalocsai jezsuita diák szívesen ment Tirol fővárosába. Elsősorban azért, mert a konviktust Szent Ignác fiai vezették és az egyetem hittudományi fakultásán is jezsuita professzorok tanítottak. A konviktus és az egyetem nemzetközi légkörében magát jól érző székely kispap öt boldog évet töltött Innsbruckban. A győri egyházmegyével való első kapcsolata azonban egy év után megszakadt. A Nagyváradra áthelyezett Széchényi Miklós ugyanis a rokon kispapot is magával vitte új egyházmegyéjébe.¹³

A nyílt, közvetlen modorú, a tréfát is élvezni tudó, németül is tökéletesen beszélő Apor Vilmosnak se a magyar, se a másnemzetiségű kollégákkal való érintkezésben nem volt nehézsége. Az elsők közé tartozott az egyetemen vívott szellemi versenyben, és a szünnapokon engedélyezett hegyi túrák testi fáradalmainak az elviselésében. Anélkül, hogy akár az egyikkel, akár a másikkal büszkélkedett volna. Ezért szerette mindenki.

A gyulai plébánosnak és győri püspöknek közismert buzgósága az istentiszteleti cselekmények végzésében már az innsbrucki kispapnak is erénye volt. „Sancta sancte, junctis manibus et demissis oculis tractentur!” – Az istentiszteletet szentül, összetett kézzel és lesütött szemmel kell végezni!” – volt a jelszava. És mint „magister ceremoniarum” – mint „szertartás mester” – erre tanította fiatalabb növendéktársait is.

Teológiai tanulmányait a hittudományi doktorátus megszerzésével fejezte be. Sigismund Waitz, brixeni segédpüspök szentelte pappá – a rokonság jelenlétében – 1915. augusztus 24-én, Szent Bertalan apostol ünnepén. Első szentmiséjét már a következő nap elmondta minden különösebb külső ünnepélyesség nélkül. Bátyja, Gábor, frontkatona volt. Édesanyja a két leánnyal, Gizellával és Henriettével együtt, sebesülteket ápolt. A világháború sötét hátteréhez jobban illett a szűk családi körben megtartott primicia.¹⁴

A Tirol fővárosában eltöltött évekre mindig szívesen gondolt vissza. 1941. októberében, amikor – mint püspök – először utazott az Örök Városba, Innsbruckban megszakította útját. „Ott tanultam – mondta a vatikáni magyar követségen bátyja által a tiszteletére rendezett fogadáson – és illőnek tartottam megköszönni élő és meghalt tanárainak és nevelőimnek mindazt, amit tőlük kaptam.”¹⁵

Szemináriumi előjáróinak róla alkotott véleményét a mai napig őrzi személyi lapja, amelynek kézírásos bejegyzései szerint „a nemes természettel megáldott, hitbuzgó, szerény, férfias és okos” Apor Vilmos „mindig és mindenben” kitűnő növendék volt.

¹² Dunántúli (dr. Zágon József): Egy nagy mai magyar vértanú. Katolikus Szemle. Róma. 1950. 1. 11.

¹³ Uo.

¹⁴ Meszlényi i. m. 20.

¹⁵ Békési István S.J. írásbeli közlése.

Negyedszázad Gyulán

Az újmisést püspöke Békés-megye akkori székhelyére, Gyulára küldte segédlelkésznek a kitűnő papnak és lelkipásztornak ismert plébános, Lindenberger János mellé.

A megyei székhelyen és környékén később fogalommal lett „báró” 1915. szeptember 8-án, Kisboldogasszony napján, mutatkozott be a szószéken. Prédikációja után a gyorsan ítéző kritikusok megállapították, hogy az új káplán szépszál férfi, kedves ember, de nem szónoki tehetség. Ezt az ítéletet azonban rövid idő múltán kénytelenek voltak megváltoztatni. A szónoki babérokra nem pályázó és enyhén raccsoló ifjú arisztokrata pap ugyanis hatásos igehirdetőnek bizonyult. A kényszerítő gondolatmenet, a magávalragadó hevület és a színes nyelvezet hiányát bőségesen pótolta a szónok egyszerű, világos mondataiból kiérezhető meggyőződése a mondottak igazsága felől és nyilvánvaló szeretete a hallgatóival szemben. Ez a kettős tulajdonság különösen a kisebb helyen és kisebb közönségnek tartott beszédeit, előadásait, elmélkedéseit tette hatásossá. Egyik leánykongreganistája így jellemezte: „Intelmei szíve legmélyéről jöttek...”¹⁶

Minél kisebb volt a terem és a hallgatóság, annál jobban hatott közvetlen, apostoli egyéniségének a varázsa. Káplánkorától kezdve egészen a haláláig legnagyobb lelkipásztori sikereit a hozzáfordulókkal folytatott négy szemközti beszélgetésekkel, a családlátogatások bizalmas eszmecseréivel és a gyóntatószékben az egyéni élet legtitkosabb kérdéseire adott feleleteivel és tanácsaival érte el.

A gyóntatást a lelkipásztori munka egyik legfontosabbikának tartotta. Ezért szentmiséje előtt, az első naptól kezdve, minden reggel rendelkezésére állott a híveknek. Gyertyáját meggyújtotta a Szűzanya szobra előtt égő méces lángjánál és úgy ült be az akkor még villanyvilágítás nélküli gyóntatószékbe. A gyóntatást annyira szerette, hogy a napot, amelyen valami sürgős teendő miatt el kellett hagynia, hiányosnak érezte.

Első gyulai lelkipásztori tevékenysége mindössze két évig tartott. Abból is félét, mint hadiszolgálatra behívott katonalelkész, a várostól távol, a Vöröskereszt egyik kórházvonatán töltött. Rövid káplánságának maradandó alkotása egy szociális intézmény, a Nővédő Iroda létesítése volt, amely egy év múltán a Szociális Missziótársulat helyi szervezetévé alakult át és mind hitbuzgalmi, mind pedig emberbaráti téren igen áldásos munkát fejtett ki.

1917 őszén Széchényi Miklós püspök berendelte az egyházmegye központjába, Nagyváradra, és a papnevelésben a tanulmányi felügyelőséget, a hittudományi főiskolán pedig a dogmatika tanítását bízta rá. Szent László városában való tartózkodása és pedagógiai tevékenysége azonban rövid intermezzónak bizonyult. Alig egy év múltán, 1918 augusztusában, főpásztora visszaküldte Gyulára, a debreceni kisprépostnak és kanonoknak kinevezett Lindenberger János plébános utódjául. Így lett Apor Vilmos 26 és fél éves korában a váradi egyházmegyének, de talán az egész Magyarországnak is, legfiatalabb városplébánosa.¹⁷

Szívesen tért vissza első állomáshelyére. Ismerte a nemzetiségi és felekezeti téren egyaránt megosztott, a magyar többségen kívül jelentős német és román kisebbség által is lakott, a felerészben katolikus, másik felében protestáns, görögkeleti és zsidóvallású polgárokból álló 20.000-es város problémáit. Köztük a nagy kulturális, társadalmi és szociális színvonalkülönbséget is, amely a székhelyen lakó megyei arisztokráciát, a hivatalnokok kasztját, a tanár- és tanítóságot egymástól és valamennyit a kisiparos, kiskereskedő, gazda, zsellér, húsgyári munkás és mezőgazdasági proletár rétegtől elválasztotta. Ismerte a

¹⁶ Meszlényi i. m. 20.

¹⁷ Uo. 8-9.

problémákat, és azzal az elhatározással indult vissza Gyulára, hogy a szorosán vett lelkipásztori tevékenységen túl az ellentétek áthidalását is feladatának fogja tekinteni. A lakosság is – társadalmi állásra, nemzetiségi és felekezeti hovatartozandóságra való tekintet nélkül – szívesen fogadta a plébánosként visszatérő ifjú „báró”-t, aki már káplánkorában valamennyiük szívét meghódította.

Ennek az általános szimpátiának a birtokában zökkenő nélkül folytathatta volna a kitűnő elődje által ráhagyott munkát, ha a háború elvesztését követő események nem zavarták volna meg ennek a Fehér-Körös partján fekvő, szép és csöndes alföldi városnak a nyugalma is. Gyors iramban követték egymást a megrázóbbnál megrázóbb események: az „őszirózsás” forradalom, Károlyi Mihály rövidéletű köztársasága, Kun Béla kommunista proletárdiktatúrája és a román megszállás...

Az elesettségek, bizonytalanságnak és rémületnek ezek a szomorú hónapjai megmutatták, hogy Apor Vilmos, az ifjú, szelíd, jámbor pap, ha az Isten ügye, a hívek ügye és a szenvedő embertársainak a java úgy kívánja, kemény, határozott, semmi áldozatot nem sajnáló férfi is tud lenni. Bizonyítékul két esetet idézünk:

A békésmegyei kommunista direktórium megtiltotta az iskolai hitoktatást. Rendeletének azonban nem tudott érvényt szerezni. A plébános ugyanis olyan tömegekben vonultatta föl híveit a megyeháza elé, hogy a megijedt kommunista vezetők a belvárosi iskolában újra engedélyezték a hitoktatást. A másik emlékezetes eset a román megszállás alatt történt. A város katonai parancsnoka a polgári lakosság köréből túsokat szedett. A plébános felkereste a parancsnokot és polgártársai szabadonbocsátását kérte. Közbenjárása azonban elutasításra talált. De ő nem nyugodott bele a döntésbe. Elutazott Bukarestbe és kihallgatásra jelentkezett az angolszarmazású Mária királynénál. Néhány nap múltán a parancsnok legfelsőbb helyről utasítást kapott, hogy a gyulai túsokat engedje szabadon.¹⁸

A trianoni béke Apor Vilmost személy szerint is súlyosan érintette. Erdély és vele szűkebb hazája, Háromszék is, idegen kézre került. A nagyváradi egyházmegye keleti fele a székhellyel együtt szintén. Gyula gazdasági élete is megsínylette, hogy határváros lett. Annyi haszna azonban mégis lett Trianonnak, hogy szörnyű igazságtalanságával dacos élniakarást váltott ki a nemzetből és – legalábbis egyházi és vallási téren – erőteljes lökést adott a század eleje óta izmosodó katolikus megújulási mozgalomnak.

1920. október 24-én, a háború utáni első Katolikus Nagygyűlésen, Prohászka Ottokár, székesfehérvári püspök megrázó szavakkal beszélt a Muhi és Mohács után elkövetkezett harmadik katasztrófáról, Trianonról. A borzalmas helyzetet súlyosbítja – mondta – az a szomorú világnézeti és erkölcsi zűrzavar, amelyben ez a rettenetes csapás a magyarságot érte. A katasztrófa mélységéből – folytatta – egyetlen felemelkedési lehetőség van, a visszatérés a keresztény világnézethez, amely a nemzetet ezer éven át éltette. Az ősök hitéhez való visszatérést és a keresztény erkölcsi alapokon való megújulást követelték a Nagygyűlés világi szónokai: gróf Apponyi Albert és gróf Zichy János is.¹⁹

A felszólítás nem maradt visszhang nélkül. Püspöki kar és papság, férfi- és női szerzetesrendek, világi hívők százai és ezrei – a fővárosban és a vidéken egyaránt – lelkesen álltak bele a megújulás szolgálatába. Nincsen még egy hasonlóan rövid időszak a magyar katolicizmus történetében, amely annyi új plébánia, templom, iskola, zárda, intézmény, szervezet, sajtótermék keletkezését – és mindezzel párhuzamosan a hitéletnek olyan nagyfokú fellendülését – mutathatná föl, mint a két világháború közti húsz esztendő. Kétségtelen, hogy a megújuló Egyháznak, az időszak első felében határozottabban és példaadóbban kellett volna képviselnie a „Rerum novarum” szociális követeléseit a néhány

¹⁸ Uo. 9-10 és 18.

¹⁹ Gabriel Adriányi: Fünffzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte Ungarisches Institut. München. 1974. 81.

év múlva már ellaposodott közéleti „keresztény kurzus”-sal szemben. Ezt a hiányt is pótolták azonban a második évtizedben erőteljes tempóban fejlődésnek indult katolikus ifjúsági mozgalmak, amelyek a hitbuzgalmi és kulturális nevelésen túl a magyar társadalmi és gazdasági élet átfarmálását is a zászlajukra írták. 1935-ben a magyar katolikus megújulás egyházközségi és egyesületi munkálói a Püspöki Kar által megalapított Actio Catholica világvilágviszonylatban is páratlanul hatásos összefogó és irányító szervezet kaptak. Az Actio Catholica nemcsak a hitbuzgalmi és kulturális munkának adott új lendületet, nemcsak az Eucharisztikus Világkongresszust rendezte meg felejthetetlen tökéletességgel, hanem a magyar nép társadalmi és politikai nevelésében is jelentős szerepet vállalt. XI. Piusz pápának három történelmi nevezetességű enciklikáját: a „Quadragesimo Anno”-t, a „Divini Redemptoris”-t és a „Mit brennender Sorge”-t közérthető magyarátokkal ellátva két milliós példányszámban adta ki és juttatta el helyi szervein keresztül az ország és az elcsatolt területek magyar plébániáinak a legkisebbikébe is. A „Proletárok megváltása” címmel a katolikus szociális tanítást ismertető, a „Korunk legnagyobb veszedelme” címmel a kommunizmus veszélyére figyelmeztető, és a „Nemzetiszínű pogányság” címmel a nemzetiszocializmus elfogadhatatlanságát bizonyító füzetek nagy befolyással voltak a közvélemény alakulására.²⁰

Apor Vilmos nemcsak helyeselte a megújulási mozgalom programjának a meghirdetését, hanem annak – vidéki viszonylatban – a vele egykorú Mindszenty József zalaegerszegi plébánossal együtt – lelkes és fáradhatatlan munkása is lett.

Mivel az intenzívvé váló lelkipásztori gondozás több főhivatású munkaerőt kívánt, a már meglévő két kápláni állás mellé még két segédlelkészi és egy egyházközségi nővéri állást szervezett, az állami kórház és a tudószanatórium számára is lelkészi állásokat kreáltatott, a gimnáziumi internátus vezetésére letelepítette a szaléziánusokat, az öregotthon vezetését az egri ferences szegénygondozó nővérekre, a máriafalvi napközi otthont a szociális missziós nővérekre, a szanatóriumi betegápolást a szombathelyi Annunciáta-nővérekre bízta. A plébánia területére telepített szerzetesek és intézményeik sorsát később is mindig a szívén viselte.

A hívek továbbképzését, de egyúttal a világi munkatársak kiválasztásának a célját is szolgálták a katolikus hitbuzgalmi és társadalmi egyesületek. A férfi és női értelmiségiektől kezdve az iparosokon keresztül a földmunkásokig minden műveltségi réteg és foglalkozási ág megtalálta a neki megfelelő összetételű és nivójú közösséget. Valamennyit összefogta és az országos elnökség évi programja szerint irányította az Actio Catholica helyi központja – élén a plébánossal és az egyes szakosztályok világi elnökeivel.

A már 1921-ben elindított és havonta megjelenő Gyulai Katolikus Tudósító minden családba elvitte a plébános szavát, és az egyházközség, az egyesületek és a Katolikus Akció működéséről szóló beszámolókat.

Hogy a világháború után elemi erővel fellángolt vágyat a keresztény megújulás után elmélyítse, 1922-ben a város egész katolikus lakosságát megmozgató és igen eredményesnek bizonyult népmisziót szervezett. Két évre rá, 1924. augusztus 15-17-én pedig megrendezte az Alföldi Katolikus Nagygyűlést, amelyen Schioppa pápai nuncius is résztvett. A nagygyűlés vezérszónoka Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, a katolikus hitbeli, szellemi és szociális megújulás nagy és szentéletű apostola volt.

Plébániáját és híveit igyekezett belekapcsolni a nagy magyar katolikus közösség életáramába. Kisebb-nagyobb csoportokkal résztvett a Katolikus Nagygyűléseken, a Szent Imre és Szent István emlékezetére rendezett jubileumi ünnepségeken és a budapesti

²⁰ Az ismertető füzeteket Közi Horváth József, az Actio Catholica országos titkára írta.

Eucharisztikus Világkongresszuson.²¹ 1938. július 3-án boldog örömmel köszöntötte az „Aranyvonat”-on Gyulára is ellátogató

„Szent Jobb”-ot. Az embertömeggel megtelt Harruckern téren a dízsátor emelvényére helyezett legnagyobb magyar nemzeti ereklyét üdvözlő beszédében – többek között – ezeket mondotta: „Fogadjuk, hogy istenfélő tiszta erkölcsű, egymást megbecsülő, törvényt tisztelő, dolgos, bátor, fegyelmet tartó nép leszünk: tanításod szerint élünk, melyet kilenc évszázad igazolt. Ebben a szellemben csüggedés nélkül nézünk szemébe az eljövendő időknek...”²²

Az 1925-ös szentévből 19 hívővel elzarándokolt az Örök Városba. Az egyház feje iránti tisztelete és hűsége feltétel nélkül való volt. A „Sentire cum ecclesia!”, az Egyházzal való együttérzés, együttörülés és együtt szenvedés kötelessége nála nem jelszó volt, hanem mélyen átértett és átélt meggyőződés, amelyet kifelé is mindig határozottan képviselt. A Szentszék elleni kritikákra, amelyek papi körben, vagy világiak szájából előtte elhangzottak, azt szokta mondani: „Róma vár, mert bölcs, Róma várhat, mert örök.”²³

Mint a megyeszékhely plébánosa, tagja volt a város képviselőtestületének és Békésmegye törvényhatósági bizottságának is. A napi politikát azonban mindkét helyen kerülte. Csak akkor szólalt föl és foglalt állást, ha a napirenden lévő probléma lelkipásztori, erkölcsi, vagy szociális vonatkozású volt. Ilyenkor azonban attól sem riadt vissza, hogy – ha a lelkiismerete úgy parancsolta – a város vagy a megye vezetőinek a hivatalos javaslatával szembe forduljon.

Ebből a politikai tartózkodásából azonban plébánossága utolsó éveiben kilépett.

Mi volt az oka ennek a változásnak?

A Hitler által 1938 áprilisában kikényszerített osztrák „Anschluss” eredményeként Magyarország a félelmetes „Harmadik Birodalom” közvetlen szomszédja lett. A régebben inkább angolszász érzelmű miniszterelnök, Imrédy Béla, igyekezett az új közép-európai hatalmi helyzethez igazítani a külpolitikáját. Az eddig jelentéktelen szélsőjobboldali politikai csoportok öntudata és hangja megnövekedett. A német kisebbség körében most már leplezetlen nyíltsággal lépett föl a náci propaganda.

Ausztria megszállása után hat héttel, 1938 májusának utolsó napjaiban került megrendezésre Budapesten a második világháború előtti utolsó nagy európai vallásos ünnepség, a 34. Eucharisztikus Világkongresszus. XI. Piusz pápát Pacelli bíboros-államtitkár, a későbbi XII. Piusz képviselte. A felejthetetlen emlékű ünnepségeken az egész nem-kommunista Európa részt vett. Csak a „Harmadik Birodalom” küldöttségei hiányoztak. A „Führer” ugyanis a Világkongresszust nemzetiszocialista ellenes nemzetközi tüntetésnek deklarálta és előbb a német, majd az osztrák katolikusoknak is megtiltotta a részvételt. A tilalom következtében mintegy 30.000 már bejelentkezett német és osztrák katolikus – pap és világi – volt kénytelen a budapesti utazásról lemondani.

1939 elején Horthy kormányzó megvonta a bizalmát Imrédytől és gróf Teleki Pál egyetemi tanárt nevezte ki utódjául. Teleki a nyugati hatalmak készületlensége és bizonytalankodása miatt kényszerítve érezte magát a német orientációjú külpolitika folytatására. Ugyanakkor azonban a rendkívüli eszközöktől sem riadt vissza, hogy a magyar népet a nemzetiszocializmus mótelyének a fertőzésétől megóvja.

Ezeknek a rendkívüli eszközöknek egyike volt a „szellemi honvédelem” megszervezésére és irányítására a miniszterelnökség keretén belül létesített és közvetlenül a miniszterelnöknek alárendelt „Nemzetpolitikai Szolgálat” elnevezésű osztály a neves katolikus szociológus, Kovrig Béla, vezetése alatt.

A Nemzetpolitikai Szolgálat feladata volt – többek között – az is, hogy a kormány hivatalosan németbarát és egyoldalú sajtó- és tájékoztató szerveinek a működését kiegészítse

²¹ Meszlényi i. m. nyomán.

²² A Szent István Emlékv. Szerkesztette Moravék Endre. Budapest 1940. 232.

²³ Meszlényi i. m. 11.

és ellensúlyozza. Ilyen esetekben a szóbeli vagy írásos információ nem a miniszterelnökség útján, hanem idegen nevek és szervek közvetítésével jutott el a megbízható munkatársakhoz és szervezeti vezetőkhöz.

Telekinék, illetőleg az ő nevében tárgyaló Kovrignak sikerült – pártállásra és vallási hovatartozandóságra való tekintet nélkül – mindazokat a személyiségeket és szervezeteket munkatársakul megnyernie és a Nemzetpolitikai Szolgálat országos hálózatába beépítenie, akik a nemzetiszocializmusban a magyarságra és a kereszténységre egyaránt súlyos veszélyt láttak.

A katolikus püspöki kar – élén Serédi Jusztinián hercegprímással – szívesen látta a papság és a katolikus társadalmi szervezetek bekapcsolódását a „szellemi honvédelem” munkájába. A papi munkatársak közül nem hiányzott Mindszenty József zalaegerszegi és Apor Vilmos gyulai plébános sem.²⁴

A Nemzetpolitikai Szolgálat munkájába való bekapcsolódásán kívül Apor plébános továbbra is minden percét és egész energiáját hívei lelki és szociális gondozására fordította.

Vasár- és ünnepnapokon általában ő celebrálta a plébánia-templomban a nagymisét. Előtte, a legtöbb esetben, már misézett valahol. 1935-től kezdve rendszeresen 9 órakor a róla elnevezett Apor Otthon gyerekei számára. Hétköznap minden reggel ő mondta a nyolcórás misét. De már jóval előbb kiült a gyóntatószékbe. Az ádventi időszakban, a rorate előtt, már félhatkor ott találták a gyónni akarók. Utána a saját miséjéig sétálni szokott, „hogy a fejét kiszellőztesse”. Rövid reggelije után, ha nem volt házonkívüli lelkipásztori teendője, egész nap készségesen állott a hívek rendelkezésére. Néha a késő esti órákig tartott a fogadás. Emiatt egy alkalommal a nála vendégeskedő és fia egészségét féltő édesanya panaszkodott is. „Mindenütt van hivatalos óra, – mondta – a plébániákon is. Ezzel szemben hozzá reggeltől estig folyvást jönnek s hiába mondom, ezen nem változtat. Azt feleli: Hátha akkor volna legnagyobb szüksége híveimnek rám, amikor elzárkózom előlük”.²⁵

A problémák, amelyekkel hozzáfordultak, igen különbözők voltak. Konzultáltak mint lelkiatyát, keresték mint befolyásos protektort és pumpolták – érdemesek és érdemtelenek – mint jószívű adakozót. Ő mindenkit szívesen fogadott, türelmesen meghallgatott és segített, gyakran erejét messze meghaladóan is. Még az Egyházból való kilépést bejelentőkhöz is volt atyai szava. „Ha valaha megnyugtatni kívánja lelkét, – szokta mondani búcsúzásul – csak jöjjön bizalommal ide!” Egy fiatalember néhány nap múlva valóban vissza is tért és könnyes szemmel kért bocsánatot elhamarkodott lépésért. A konvertiták oktatását magának tartotta fenn. A templomban végzett átvételi szertartás alkalmával maga mellé térdeltette őket a szentélyben álló padjába és közösen imádkozta el velük a hálaadást.

Tucatjával írta a közbenjáró leveleket, vagy személyesen talpalt a pártfogoltjai érdekében. Mivel senkit sem tudott visszautasítani, érdemtelenek is akadtak az ajánlottak között. Ezt maga is észrevette és azért sajnálta, mert miatta megcsökkent az érdemesek érdekében tett lépéseinek az értéke is. A könyöradományokért hozzáfordulók sorából sem hiányoztak a közismerten haszontalan munkakerülők. De ő ezeken is újra és újra segített. Abban a reményben, hogy az adományhoz fűzött intelmeivel talán sikerül őket a jó útra visszavezetni. Ilyen körülmények közt érthető, hogy pénze ritkán volt. Az egyik karácsony előtt a testvérei vettek neki télikabátot, mert a meglévőt elajándékozta. Máskor két pár cipőjéből a jobbikat

²⁴ C. A. Macartney: October Fifteenth. A history of modern Hungary 1929-1945. Edinburgh. At the University Press 1956. I. 353-354. Leslie Laszlo: Church and State in Hungary 1919-1945. Doktori értekezés. Kézirat. 1973. II. 333-335. István Borbély: Bela Kovrig. The Hungarian Quarterly: October-November, 1962. Vol. 3. No. 3-4. New York

²⁵ Meszlényi i. m. 17.

adta oda egy szegénynek. A rosszabbikat hamarosan talpaltatni kellett. A probléma csak úgy volt megoldható, hogy a plébános egész délután papucsban ült az íróasztalnál.²⁶

Házonkívüli lelkipásztori tevékenységének lényeges részét képezte a katolikus egyesületekben végzett munka. Ennek a munkának a jellemzésére idézem a Mária-kongregáció egyik leánytagjának a visszaemlékezését, aki az Apor Vilmos személyét és papi egyéniségét kutató kérdésre így felelt: „Isten különös kiválasztottja volt és mégis annyira ember, annyira közvetlen, annyira a miénk volt. Fiatalos, sokszor gyerekes tréfáinkon tiszta szívből tudott nevetni. Heti összejöveteleink meghitt, kedves, kedélyes délutánok voltak. Komoly lelki tanításai felejthetetlen élmények. Mindig példákat állított elénk. Intelmei szíve legmélyéből jöttek. Jól értett hozzá miként fejleszthetők, nevelhetők az ifjú hajtások. Szelíd, örök mosolyával gyomlálgatta hibáinkat. Akinek Apor Vilmos volt a lelkivezetője, – fejeződik be a nyilatkozat – az nem riadt meg soha és semmiféle nehézségtől.”²⁷

A karácsonyi ünnepeket úgy osztotta be, hogy mindenütt ott lehessen: az egyesületekben, a menhelyen, a fogházban és a kórházban. Mindenütt volt néhány szava a közönséghez. Legutoljára maradt a szívéhez nagyon közelálló Apor Otthon. Az apróságok úgy fogadták, mint az apjukat. Körülvették, a vállához simultak, a térdére könyököltek és sugároztak a boldogságtól, ha megsimogatta az arcukat. Amikor a villany kialudt és a kicsinyek a karácsonyfa gyertyáinak a fénye köré gyűlve énekelni kezdték a „Csendes éj”-t, minden évben kicsordult a könnye.

A nem vallásos jellegű egyesületek is keresték a „báró” barátságát és támogatását. Így – többek között – a Csizmadia Társulat is díszelnökévé választotta. A díszelnöknek, vagy mint ő magát tréfásan nevezni szokta, „díszcsizmadiá”-nak, részt kellett venni a Társulat február másodikán tartott díszülésén és a rákövetkező lakomákon. Majd megszemlélte a munkaverseny kiállítását. A szemle befejezése után a legkiválóbb inasmunkát minden alkalommal egy tízkoronás arannyal jutalmazta. Nem a főúr vállveregető leereszkedésével, hanem olyan embertestvéri közvetlenséggel, hogy megjelenésével a díszülést valóban ünneppé avatta a mesterek, a segédek és inasok számára egyaránt.

Lelkipásztori gondoskodása a húszas évek második felében a város peremén keletkezett, kisemberek által lakott településekre: Máriafalvára, Galbácskertre és Krinolinkertre is kiterjedt. 14 éven át az adventi és nagyböjti időszakban „szenteste” néven házi ájtatosságokat tartott a számukra. Ez az egyedülálló, igen fárasztó, de nagyon eredményesnek bizonyult istentisztelet minden alkalommal más család otthonában zajlott le és arra a szomszédok is hivatalosak voltak. Gyakran olyan zsúfolt volt a szoba, hogy a petróleumlámpa nem kapott elég levegőt. A háziasszony kenyérhéjjal és hajtűvel biztatgatta, hogy ki ne aludjék. Az imádságot és az elmélkedő lelki oktatást a kántor által vezetett ének keretezte. Az ájtatosság után a plébános elővette a noteszát és lelkiismeretesen bejegyezte a köréje gyűlt postások, vasutasok, munkások panaszait és kéréseit. Néha bizony már éjfél felé járt az idő, amikor a sötét téli éjszakában a kíséretében lévő kántorral gyalogosan nekivágott a belvárosba vezető útnak.²⁸

Elsősorban ezeknek a „szentesték”-nek a közönsége adta neki a legszebb címet, amit pap megkaphatott: „Apor Vilmos – a szegények plébánosa.”

Arra sem sajnálta az időt, hogy a templomból elmaradt híveit személyesen felkeresse. Egy ilyen látogatás alatt történt: a szektássá lett katolikus, miután az érvekből kifogyott, hitehagyása utolsó argumentumaként azt hozta föl, hogy a „báró úr” dohányzik. Ezt a

²⁶ Uo. 18.

²⁷ Uo. 20.

²⁸ Uo. 16.

szemrehányást annyira a szívére vette, hogy attól a naptól kezdve többé nem gyújtott cigarettára.²⁹

Mindezekén túl a hitoktatásból is kivette a részét. Egyik polgári iskolai tanártársa ezt mondta róla mint pedagógusról: „Szelídségével, jóságával, csupaszív lényével közeledett felénk, bár néha a jóságával visszaéltek a kamaszkor túlzó életnyilvánulásaival küszködő leányok”. Leánynövendékei emlékezetében pedig így maradt meg: „Szeretett bennünket jópásztorként, pedig nehezek lehettünk neki, mert elevenebb fajtájú osztály voltunk. Órái alatt nem igen apologetizált, inkább szeretetével és lelkesedésével ragadott Isten felé. Így is széleskörű, általános műveltséget kaptunk tőle...” Az iparostanoncok is szerették, mert megértéssel volt irántuk. Kedvencei azonban a gyógypedagógiai iskola testileg-lelkileg nyomorult diákjai voltak. Szívesen beszélt velük és róluk.

Egy pappá lett elemi iskolás tanítványa szerint „megjelenése az osztályban egy jelenség volt. Gyönyörűen magyarázott és sugárzott személyiségéből a hit. Szerettem nála gyónni. Ha mint ministránsa valamit elhibáztam, nem neheztelt érte. Ez nagyvonalúságához tartozott. Negyedik elemista koromban tanított hittanra. Akkor határoztam el, hogy pap leszek.”³⁰

Papi munkája leglényegének első szentmiséje óta az istentisztelet és a szentségek kiszolgáltatását tartotta. Mindazok, akik – akár mint plébánost, akár mint püspököt – látták a szent cselekmények végzése közben, a legnagyobb tisztelet hangján nyilatkoznak róla. Minden lépését, szavát, akcióját a liturgikus előírások pontos betartása, a külső összeszedettség tökéletessége és a belső áhitat kisugárzása jellemezte. Ugyanilyen viselkedésre nevelte a ministránsokat és az istentiszteletnél segédkező káplánokat is.

A késést nem ismerte és a pontosságot a munkatársaitól is megkövetelte. Ha az óraütesre váró asszisztencia tagjai társalogni próbáltak, rájuk szólt: „Ilyenkor már nincs beszélgetés!” Az istentisztelet közben elkövetett hibákat nem hagyta szó nélkül. A ministránsokat figyelmeztette, hogy hátranézniök csak akkor szabad, ha leszakad a kórus. Ha pedig a segédkező káplán vétett az előírások ellen, főnöke kikölcsonözte néki Gatterer liturgikus könyvét. Az 1929-ben kapott címzetes apáti címnek csak azért örült, mert annak birtokában – a nagyobb ünnepeken tartott főpapi misékkal – emelhetette az istentisztelet fényét. Az asszisztenciához szükséges kispapok hiányát nagyon lelkiismeretesen betanított felsőosztályos gimnazisták pótolták. Az ünnepi istentisztelet után a segédkező papokkal együtt aztán ők is hivatalosak voltak a plébániára, ahol kiadós reggeli várta őket. Nem maradtak megjutalmazatlanul azok a ministránsok sem, akik a szünetekben is pontosan ellátták az oltárszolgálatot. A vakáció végén a „Báró úr” uzsonnán látta őket vendégül.³¹

Volt ministránsainak egyike így emlékszik rá vissza: „A gyulai katolikus gimnázium tanulója voltam. Apor apáturat mi diákok is valamennyien ismertük és szerettük. Én többször is találkoztam vele, mivel rokonom, Szabados Antal gimnáziumi hittanár is a plébánián lakott.

Köztudomású volt róla, hogy az elesettek ügyét nagyon a szívében viselte. Erről nekem is volt alkalmam meggyőződni. Jóllehet abban az időben Gyulán papbőség volt, ő mégis hetenként egyszer az aggok házában misézett. Többször ministráltam neki és minden alkalommal meghatott, hogy a szentmise befejezése után milyen szeretettel beszélgetett el az öregekkel és milyen türelemmel hallgatta meg néha nagyon is hosszan előadott problémáikat.

De ugyanilyen szeretettel és megértéssel viseltetett a szegény családokból származó diákokkal szemben is. A polgári iskolában és a gimnáziumban minden évben több szegény tanuló tandíjának a fizetését vállalta. A tandíjsegélyen kívül ruhával is ellátta őket. Szociális érzésén és segítőkészségén kívül finom ízlését bizonyította az a tény, hogy a ruha

²⁹ Dunántúli i. m. 12.

³⁰ Meszlényi i. m. 19. És Dr. Gróh Béla írásbeli közlése.

³¹ Uo. 12-13.

minőségével is törődött. A „Báró úr” pártfogoltjai az iskola legjobban öltözött diákjai közé tartoztak.”³²

Apor plébános valóban mindenkinek mindené volt.

Fölösleges hangsúlyozni, hogy ekkora teljesítményt csak a lelki és testi erőknél kíméletlen bevetésével lehet elérni.

Annál meglepőbb, hogy ez az igen aktív és nagyon gyakorlati lelkipásztor egyúttal mély és intenzív lelkiéletet élő hívő és önmagát napról-napra tökéletesíteni akaró pap volt.

Rengeteg munkája mellett is keresett és talált időt az imádságra. Napközben is gyakran lehetett látni a főoltáron álló tabernákulumban rejtőző szentségi Krisztus térdenálló imádásába elmerülve. Ha az ünnepi nagymiséjét nem ő celebrálta, akkor ott térdelt a szentélyben lévő kis padkájában. Ritkán és csak nagyon fontos okból mulasztotta el a májusi litániát és az októberi rózsafüzér ájtatosságát. A déli és esti harangszóra, akár az irodában, akár a lakásában, akár valahol látogatóban volt, mindig fölállt és a jelenlevőkkel együtt hangosan elimádkozta az Úrangyalát.

Nemcsak a híveinek ajánlotta a bűnbánat szentségéhez való járulást és lelkigyakorlatok tartását, hanem maga is gyakori gyónó volt, és évről-évre fölkereste a Manrézát, a jezsuiták budai lelkigyakorlatos házát.

Rendkívüli tisztelettel viseltetett a szenvedő Krisztus iránt. Erősen kitérdelt imazsámolya fölött a megostorozott Üdvözítő képe függött, ezzel a felirattal: „Dilexit me et tradidit semetipsum pro me”. Magyarul: „Szeretett engem és fölálldozta magát értem”. Hamvazószerdától Húsvétig szigorú böjtöt tartott. Vacsorája egy csésze kávéból vagy tejből és egy szelet kenyérből állott. Azért választotta a kávé és a tejet, mert egyiket sem szerette. Házvezetőnője úgy próbált, egyébként jóévtvágyú, gazdája segítségére lenni, hogy nagyobb karéjban vágta a kenyeret. A jámbor csalási kísérletért azonban nem dicséretet, hanem szelíd szemrehányást kapott. Fokozott buzgósággal és áhítattal ünnepelte meg a Nagyhetet, a Megváltó szenvedése és halála emlékezetének a napjait. A Nagypénteken szokásos keresztutat a két kilométernyi távolságban lévő Kálváriára mindig maga vezette. Akkor is, ha hideg szél fűjt. Pedig hűlésre igen érzékeny torka miatt vigyáznia kellett volna magára.³³

Mindenkivel szemben barátságos volt, de senkivel sem pajtáskodott. Egy bizonyos, sohasem bántó, de érezhető distanciát még azokkal szemben is megőrzött, akikhez régi, kipróbált barátság szála fűzték. Női látogatóival, munkatársaival, rokonaival szemben a kedvességnek, figyelemnek, lovagiasságnak megtestesült mintaképe volt. Szigorúan ügyelt azonban arra, hogy az erkölcsi függetlenséget biztosító távolság megmaradjon. Ennek a magaviseletének köszönhető, hogy a kisvárosi pletyka sohasem vette a nyelvére.

A hatodik parancs terén való kiegyensúlyozottsága gondos nevelésének és kemény önaszkézisének az eredménye volt. Okos édesanyja már ötödikes kalksburgi gimnazista korában megkérte fia jezsuita prefektusát, hogy a gyereket tájékoztassa a férfiváérés problémáiról. A komoly lelkiéletet élő diák, kalocsai nagygimnazista korában is, lelkiismeretesen követte a kapott tanácsokat. Amikor érettségi után egy szabadszajú idősebb ismerős megkérdezte tőle, hogy volt-e már legényavatáson, méltatlankodva válaszolta: „Nem voltam!”³⁴ Az imádságon, sporton, az ételben-italban való mértékletességen túl az aszkézisnek minden más eszközét is igénybe vette, hogy a kísértésekkel szembeni harcban győztes maradjon.³⁵

Ismerte önmagát és testi-lelki hibáit szívós következetességgel igyekezett kiküszöbölni. Ennek a szívós következetességgel gyakorolt önfegyelmzésnek eredményeként alig

³² P. Szőke János írásbeli közlése.

³³ Meszlényi i. m. 15.

³⁴ Uo. 7.

³⁵ Gróf Pálffy József szóbeli közlése.

észrevehetővé fejlődött vissza a raccsolása és lett, alapjában véve érzékeny temperamentuma dacára, a szelídségnek és a türelemnek a mintaképe. Idősebb pap korában már csak kopaszodó fejbúbjának elvörösödése jelezte, hogy valami miatt indulatba jött. Győri papjai és hívei főpásztoruk fegyelmbe szorított belső izgalmanak ezt az egyetlen kifelé való megnyilatkozását sem észlelhették, mert a püspöki pileolus eltakarta a fejbúbját.

Fáradhatatlan apostoli munkája és makulátlan egyénisége ismeretében magától értetődik, hogy káplánjai és a város, valamint a környék papjai eszményképet láttak benne. Annak ellenére, hogy a munkát megkövetelte és a hibák fölött nem hunyt szemet. De a beosztottjaival szemben sohasem játszotta a főnököt. Nem parancsolt, hanem kért. És a jól végzett munkát mindig megdicsérte. Komolyabb hibák, vagy súlyosabb mulasztások igen lehangolták. És ilyenkor a bűnös határozott felelősségrevonásra számíthatott. Tréfás formában még az illemszabályok áthágását is szóba hozta. Ezt sem vették rossz néven tőle, mert viszonzásképpen ők is mindig nyugodtan a plébános szemébe mondhatták, ha valami kifogásolnivalójuk volt. „Megnyugtató rám nézve, – szokta mondani – ha van, aki figyelmeztet.”³⁶ Ez az őszinte légkör, párosulva a házigazda beosztottjai örömet-bánatát megosztó szeretetével, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy paptársai, a káplánok, hittanárok és hitoktatók, a plébánián otthon érezték magukat. A közös étkezések alatt ki-ki elmondta, mit olvasott, mit hallott, mit látott. És a beszámolókból a humor se hiányzott. A „Báró úr” maga is élvezettel hallgatott és adott tovább jóízű adományokat. Egy-egy Buster Keaton-film vagy más hasonló ártatlan bolondság kedvéért, a moziba is elment.

A Gyulára vetődő idegen papok előtt is mindig nyitva volt az ajtaja és a szíve. Közülök az egyik, dr. Ikvay László még 35 év múltán is meghatottan emlékszik vissza a nála tett látogatásra. „Egy Gyula melletti OTI-tanonctáborba voltam hivatalos, előadást tartani” – írja. „Kötelességemnek éreztem, hogy a helyi plébánosnál tisztelgő látogatást tegyek. A néhány percre tervezett, formális vizitből azonban félnapos vendéglátás lett. Egész délutánját nekem, a fiatal, idegen papnak szentelte. Megvendégtelt, érdeklődött a legszemélyesebb dolgaim iránt, mindent megmutatott, a szó szoros értelmében testvéri szeretettel bánt velem...”³⁷

Hasonló élményben volt része mindazoknak, – papoknak és világiaknak egyaránt – akik a gyulai plébánián megfordultak.

Nem csoda, hogy püspökké történt kinevezését papok és hívek egyaránt örömmel fogadták.

³⁶ Meszlényi i. m. 11.

³⁷ Dr. Ikvay László írásbeli közlése.

A győri püspöki székben

Páter Hoffmann, a Canisianum régense, már kispap korában püspökjelöltként beszélt róla. És két évtized múltán csodálkozva kérdezte egyik levelében: „Báró Apor Vilmos még mindig nem lett püspök?”³⁸

A többször is felajánlott, jóldotált és kényelmes kanonokságot nem fogadta el. Lelkipásztor akart maradni.

Neve először 1938-ban, majd 1939-ben szerepelt a kormány által ajánlottak listáján a veszprémi segéd-, illetőleg megyéspüspöki állás betöltésével kapcsolatban. De egyik alkalommal sem az első helyen. Tóth Tihamér lett Rott Nándor utódlási joggal kinevezett segédpüspöke, majd az ő tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála után Czapik Gyula került a nagy közép-dunántúli egyházmegye élére. A Breyer István halálával megüresedett győri püspöki székre ajánlottak listáján is csak a harmadik helyet foglalta el, a sikerre való kevés kilátással. Horthy Miklós kormányzó ugyanis, Csáky István külügyminiszter útján, közölte Angelo Rotta pápai nunciussal, hogy az első helyen ajánlott Luttor Ferenc prelátnak, a vatikáni magyar követség kánonjogi tanácsosa, vagy a lista második helyén szereplő Kriston Endre, egri segédpüspök kinevezését venné a legszívesebben. XII. Piusz pápa azonban, aki az Eucharisztikus Világkongresszus alatt a várban a magyar államfő vendége volt, mégis Apor Vilmos mellett döntött.³⁹ A. szóbeszéd szerint a gyulai plébános bátyja, Apor Gábor magyar szentszéki követ közbenjárásának köszönhetően ezt a feltűnő döntést. Az állítás nem bizonyítható. De ha tényleg megtörtént a közbenjárás, nem méltatlan érdekében történt. Apor Vilmos lett ugyanis a XX. század kiváló egyéniségekben nem szűkölködő magyar püspöki karainak egyik legnagyobb lelkipásztor-főpapja.

Kinevezési okmánya 1941. január 21-én kelt. Éppen útban volt valahova, amikor a postás a nuncius levelét a kezébe nyomta. Felbontatlanul a zsebébe dugta és csak este bontotta föl.⁴⁰ A vatikáni rádió közlése nyomán a hívek is értesültek a nagy eseményről. A szájról-szájra adott hír percek alatt bejárta a várost. A nép a plébánia elé sereglett, ahol ujjongva és sírva köszöntötték apostolutóddá lett plébánosukat. Örültek a megérdemelt kitüntetésnek, de fájdalommal gondoltak a szeretett lelkiatyja elvesztésére. „Ha ezt a bánatot külsőleg kellene kifejezni, – mondta közülük valaki – arra sarkig érő gyászfátyol is kevés lenne!”

Püspökkészítelését 1941. február 24-én végezte Serédi bíboros hercegprímás, Glattfelder csanádi és Czapik veszprémi püspök segédletével a zsúfolásig megtelt gyulai plébániatemplomban.

A búcsúzásnál egyetlen szem sem maradt szárazon. A távozó hangja is megcsuklott, amikor utoljára kötötte lelkigyermekéi szívére majdnem negyedszázadon át hirdetett intelmét: „A krisztusi szeretet maradjon mindig köztetek!”⁴¹ A Szociális Missziótársulat emlékül utána küldte a plébániatemplom főoltára szép Mária-képének a másolatát, a város képviselőtestülete pedig teret nevezett el róla.

Ő lett a Szent István által alapított győri egyházmegye 72. püspöke. És a kilencedik azoknak a győri főpásztoroknak a sorában, akik az erdélyi, vagy a váradi egyházmegye területén születtek, vagy mint ottani püspökök helyeztettek át Győrbe. Közülük három különösen érdemes a megemlékezésre. Náprági Demeter (1606–1619) hozta Győrbe a székesegyháznak mindmáig legféltettebb kincsét, Szent László aranyozott ezüstharmáját. A

³⁸ Dunántúli i. m. 11.

³⁹ Salacz Gábor: A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között. Kézirat. 169, 170, 181.

⁴⁰ Dunántúli i. m. 12.

⁴¹ Dunántúli i. m. 12.

tudós és jámbor báró kissennyei Sennyei István (1630–1635) minden évben mezítláb zarándokolt el Máriacellbe. És az egyszerű, de melegszívű és türelmes szenvedő Fetser Antal (1914–1933), akit a papjai egyszerűen csak „atyánk”-nak hívtak. Érdekes, hogy a váradi, illetőleg erdélyi püspökök sorában csak egy volt győri főpásztor található. Annak is szomorú vége lett. A mohácsi síkon elesett Paksy Balázs elődje, a vasmegyei születésű felsőszelestei és kövesszarvi Gosztonyi János 1525-ben került Győrből Gyulafehérvárra. A következő évben, II. Lajos királynak segítséget kérő felszólítását azonnal követni akarta. Zápolyai János erdélyi vajda azonban másként határozott. Emiatti felháborodásában a sorsdöntő vereség, illetőleg a gyermekkirály halála utáni pártviszályban a püspök I. Ferdinánd mellé állott. Emiatt János király a „feddhetetlen életű, jámbor és művelt” főpapot 1527-ben elfogatta, megkínóztatta és megölette.⁴²

A kilencedik Kelet-Magyarországról jött győri főpásztor püspöki székét igen nehéz időben, 1941. március 2-án foglalta el. Székfoglaló beszédében arra kérte a papokat, hogy munkájukat irányítsa a szeretet és semmi fáradságot se sajnáljanak az Egyház és a Haza szolgálatában. A híveket pedig arra buzdította, hogy őrizzék és ápolják az egységet a családban, a fiatalabb és idősebb nemzedék viszonylatában, a szegényekkel való együttérzésben és a közjó érdekében végzett vállvetett munkában.⁴³

Püspöki címerének középpontjába az Apor-címer magját állította. Azzal a változtatással, hogy a kardot tartó, páncélos hajlított kar könyöke fölött álló csillag helyére keresztet rajzoltatott. Jelmondatul pedig alá íratta: „Crux firmat mitem, mitigat fortem”. Magyarul: „A kereszt erősíti a szelídet és szelídíti az erőset.” Apor Vilmos a püspöki székben is az maradt, ami plébános korában volt: elsősorban és mindenekelőtt lelkipásztor. Csak magasabb szinten, szélesebb hatósugárral és nagyobb felelősséggel.

Elődje, a mélylelkű, de igen aggályos és félénk természetű Breyer István alatt megszűnt az a közvetlen apa-fiú viszony, amely Fetser Antal hosszú főpásztorsága alatt a győri püspök és papjai között kialakult. Ezért az új püspök legelső és legfontosabb feladatának tartotta, hogy a régi bizalmi viszonyt helyreállítsa.

Ennek érdekében papjait a nap minden órájában bejelentés nélkül fogadta. Egyik fiatal papja így számolt be a vele való találkozásról: „Isten hozott, – köszöntött mosolyogva – és attól a perctől kezdve, hogy helyet foglaltunk, a lélek beszélt a lélekkel, hosszan, bátran, őszintén. Minden után érdeklődő, segíteni kész, jóságos atya volt, aki nem tudta volna összetörni a repedező nádat, nem oltotta ki a füstölgő mécsbelet”. Egy másik papja, idősebb plébános, így írja le a nála tett látogatásokat: „Valahányszor találkoztam és beszéltem vele, eltűnt minden határ, különbség és szinte feloldódott az ember az ő lelkületének, szeretetének, jóságának, igazi papi egyéniségének és feltétlen kegyelmi életének erős kisugárzásában. Lenyűgöző egyénisége tele volt valami végtelen, tiszta egyszerűséggel, kedvességgel, bájjal, ami csak a kegyelemmel telt lélek tulajdonsága.”⁴⁴

Lassankint szabállyá vált, hogy a papok, akkor is, ha nem volt rá hivatalos okuk, évente meglátogassák a püspöküket. Ha valaki erről megfeledezett, azt magánlevélben meghívta látogatásra és ebédre. Papi látogatóit, akkor is, ha hivatalos ügyben jártak nála, mindig meghívta az asztalához. Ha valakinek korábban ment a vonatja, akkor előbbre tétette az ebédet, vagy saját autójával vitte ki az állomásra. A távolabbról érkező papok megszállási lehetőségét is rendezte. A szemináriumban vendégszobákat rendeztetett be a számukra és – szükség esetén – a Püspökvár vendégszobáit is szívesen bocsátotta a rendelkezésükre.

A papokról személyes és bizalmas kartotékot fektetett fel, amelyre feljegyezte a látogatás dátumát és a beszélgetés nyomán szerzett benyomásokat. Így egészen rövid idő alatt

⁴² Dr. Bánk József: i. m. 48-49, 50-51, 67-68, 43-44.

⁴³ Meszlényi i. m. 24.

⁴⁴ Uo. 25.

megismerte minden papját, egyéni és hivatali problémáival együtt.⁴⁵ És segítette őket problémáik megoldásában nemcsak lelkileg, hanem anyagilag is. Az egyiknek ruhaanyagot juttatott, a másinak pénzbeli segílyt adott. És tette mindezt olyan finom tapintattal, hogy az illetők a testvéri szeretet megnyilatkozását látták benne.⁴⁶

És mindez nem ment a püspöki tekintély rovására. „Vilmos püspök – írja egykori irodaigazgatója – csodálatos harmóniában egyesítette a fegyelmezés tehetségét a jóság és szelídség, az atyai jóakarát adományával. A liturgikus funkciókat nemcsak személyesen végezte hihetetlen összeszedettséggel, az előírások szigorú betartásával, – folytatja a legközvetlenebb szem- és fültanú – hanem másoktól is megkövetelte. Nem egyszer személyesen vezette a székesegyházi asszisztencia-próbákat, hogy az ünnepi istentisztelet mindenben szép és felemelő legyen. Vasárnaponként vagy a hívek között vagy a kóruson foglalt helyet, hogy a kispapok liturgikus mozdulatait figyelje. Ahol hibát észlelt, azonnal a spirituális – a lelkiigazgató – tudomására hozta. Akik nem ismerték, kicsinyességnek minősítették. De a mód ahogyan a legkisebb hibát is korrigálta, helyesbíteni akarta, olyan kedves volt, hogy szelíd tanácsait mindenki örömmel fogadta. Mindenki tudta, hogy nem kritikáról van szó, hanem jószándékú atyai irányításról.”

Funkcióiban éppenúgy, mint egész életében percnyi pontosság jellemezte. Ha bérmaútra ment, úgy osztotta be idejét, hogy negyedórát esetleges defektekre szánt, nehogy váratlan hiba miatt későn érkeznek. Ha úgy fordult, hogy előbb érkezett volna, megállította kocsiját a falu határában s addig várt, míg a kitűzött időre érkezhetett.

A pontosságot papjaitól is megkívánta. Hogy az úgynevezett távbeszélőket a kijelölt idő megtartására szoktassa, órát szereltetett a szószékre. Ha a szónok ezek után sem hagyta abba, jelt adatott a sekrestyével, a szónokot pedig élőszóval a pontosság erényére figyelmeztette. Ugyanilyen kényes volt az istentisztelet pontos kezdésére is. Elve volt, hogy a pap a hívekért van s a megvárakoztatás sértés.

Súlyt helyezett arra, hogy nagyobb helyeken mindig legyen pap a gyóntatószékben. Ebben mint püspök is jó példával járt elől. A meghatározott időben mindig pontosan megjelent székesegyházi gyóntatószékében.

Ha valamelyik papjával szemben komoly egyéni hiba, vagy hivatali mulasztás vádja merült föl, azt magához hívatta. A páratlan bölcsességgel és jósággal vezetett négyszemközti beszélgetés, a legtöbb esetben, fölöslegessé tette a fegyelmi eljárás megindítását. Amikor látta, hogy az illető atyai tanácsait megfogadta, hibáit levetkőzte, mulasztásait pótolta, hamarosan elment hozzá látogatóba. Ahol a jó szó nem használt, ott a büntetéstől sem riadt vissza. Erre azonban a legritkább esetben kényszerült.

Ahol megfordult, akár hivatalosan, akár inkognitóban, nem mulasztotta el a templom megtekintését. Rövid ima után megszemlélte az oltárt, a templom belső állapotát és a sekrestyét. Rendkívüli művészi érzékének azonnal feltűnt a giccs. Az Isten háza iránt táplált határtalan tiszteletét sértette a legkisebb rendetlenség, vagy tisztátalanság is. Utána felkereste a plébánost, vagy a templom igazgatóját és barátságos beszélgetés keretében közölte vele tapasztalatait.

Az egyik ilyen előre be-nem-jelentett látogatása alkalmával történt a következő kedves epizód: Amint a templomból már kifelé tartott, lélekszakadva rohant feléje a magas látogatásról tudomást szerzett kántor és lihegve bemutatkozott: Püspök vagyok. (Ugyanis Püspök Antalnak hívták.) A templomban mindig abszolút fegyelmezett főpáasztornak egy arcizma sem rándult meg. Csak az utcán mosolyogta el magát és súgta oda a kíséretében levő titkárnak: „Ha nem lettünk volna a templomban, azt válaszoltam volna, hogy *én is!*”

⁴⁵ Dunántúli i. m. 13.

⁴⁶ Mészleányi i. m. 26.

Amikor mint új püspök a Vár keleti bástyafokáról lenézett a falak tövében álló dunaparti szemináriumra, eszébe jutottak Széchényi Miklós püspök szavai, amelyekkel 31 évvel előbb megokolta előtte az új papnevelde helyének a megválasztását: „Azért építem ide – mondta a rokon főpap új kispapjának – hogy a kispapok mindig a szemem előtt legyenek. Ők a püspök szemefénye és az Egyház reménye”. Gyakran megfordult a Szemináriumban. Bejelentés nélkül meglátogatta a gimnazista papnövényeket és a hittudományi főiskolán tanuló teológusokat. Nemcsak előadásokat tartott nekik, hanem egyenként is elbeszélgetett velük. Hétköznaponként felváltva ministráltak neki a Püspökvár kápolnájában. Vasárnaponként pedig kettesével-hármasával meghívta őket ebédre. A közvetlen és fesztelen beszélgetéssel fűszerezett ebéd után még magához hívta a kispap-vendégeket és atyailag figyelmeztette őket az étkezés közben esetleg elkövetett szépséghibákra. Azt akarta ugyanis, hogy papjai és munkatársai ebben a vonatkozásban is megállják a helyüket.⁴⁷

Apor püspökhöz a híveknek is szabad bejárása volt. Az irodaigazgató, vagy a titkár megkérdezhetette ugyan a jövetel célját, de vissza senkit nem tarthattak. Kivételt csupán a közismert szélhámosok képeztek. Bár ezeknek is inkább személyesen mondta meg a véleményét.

Előszobája nap-nap után tele volt látogatókkal. A fogadásnál szorosan ragaszkodott az érkezési sorrendhez. Egy tábornoknak például, aki kivételes elbánást kívánt, udvariasan megmondta, hogy előbb egy egyszerű embert kell fogadnia, mert az előbb ott volt.⁴⁸ Ha ajánlólevelet, vagy megbízhatósági bizonyítványt kértek tőle, azonnal megírta. Ettől a gyakorlattól csak akkor tért el, ha az illetőt nem ismerte. Ilyen esetben először kivizsgáltatta az ügyet.

Látogatói közül a könyöradománykérők sem hiányoztak. És ő mindenkin igyekezett segíteni. Nem egy esetben megtörtént, hogy a látogatás utáni napon a kérelmező háza előtt megállott a püspöki uradalom szekere lisztel, tüzelőfával, vagy egyéb ajándékkal megrakodva. Se szeri, se száma a szegény özvegyeknek és a pénztelen diákoknak, akiknek a kérő szava a jószívű püspöknél meghallgatásra talált. Nem is beszélve a jótékonyági és szociális szervezetek vezetőiről, akiknek anyagi gondjait rendszerint a püspök bőkezűsége enyhítette.

Persze a Püspökvár új urának jószívűségét az ital közismert barátai és a munka notórius ellenségei is igyekeztek kihasználni. És nem eredmény nélkül. Ezért irodaigazgatója arra kérte, hogy ezeknek a fogadását és lerázását bízza az irodára. A püspök azonban még ezeknek a haszontalan teremtéseknek mentségére is talált érveket. „Talán mi is ilyenekké lettünk volna, – mondotta – ha olyan körülmények közé kerültünk volna, mint ők”. „Nem az ő kedvéért adtam, – mentegetőzött egy másik alkalommal – ártatlan gyermekeim akartam segíteni”. Az is megtörtént, hogy egy méltatlan koldust megkért, ne mondja meg az irodában, hogy ő is kapott valamit. Ebben a papjai közül is többek által túlzottan tartott jótékonyággyakorlásban két szempont vezette. Először: – mondta – jósággal többet lehet javítani, mint keménységgel. Másodszor: – folytatta az érvelést – inkább adjon az ember 99 méltatlannak, semhogy egyet elutasítson, aki igazán rászorul a támogatásra.

Ebéd után – pihenés helyett – két három órán át a rengeteg levelezését intézte, sajátkezűleg. Minden hozzá intézett levelet megválaszolt. Ha nem tudott kedvező választ adni, akkor is küldött néhány vigasztaló szót. Volt gyulai híveitől is sok levelet hozott a posta. Rendszerint a protekcióját kérték.

Délutáni sétára rendszeren a város határában lévő püspökerdőbe ment. „Amikor jellegzetesen begyűrt nagy kalapjával, kívülről nyaka köré csavart barna sáljával, télen pedig

⁴⁷ Dunántúli i. m. 12-14.

⁴⁸ Fr. Maria von der Luhe írásbeli közlése.

a nyakán lógó muffjával – gyalogszerrel vagy fogatán – megjelent az utcán, az emberek örömmel emelték meg előtte kalapjukat, ő pedig – nem egyszer megelőzve őket – mindig derűs mosollyal viszonzta a köszöntést”. A város lakói, éppenúgy, mint előzőleg a gyulaiak, a magukénak érezték Apor püspököt. Különösen a gyerekek! Mivel a sétáját is mindig ugyanabban az időben végezte, a városrész gyerekei az út mentén sorfalat álltak és ujjaikat cserkész módra magasba tartva üdvözléssel köszöntötték. Gyakran leszállt a kocsiról, elbeszélgetett velük és szentképpel vagy cukorral ajándékozta meg őket.⁴⁹

Arra, hogy nagyobb sétákat tegyen, ritkán volt ideje. Ilyenkor mindig magával vitte a távcsövet is. És ha sikerült egy szép özet vagy szarvast a lencséje elé kapnia, egész napra megvolt az öröme.

Apor Vilmos nagy reformtervekkel a szívében foglalta el a püspöki széket. El volt szánva arra, hogy főpapi javadalmát teljesen és intézményesen, az utódokat is kötelező formában, az eredetien hivatását képező pasztorális és szociális célok szolgálatába fogja állítani. Különös gondot akart az Egyháztól elidegenedett ipari munkásság lelkének a visszahódítására fordítani. Ezért nemcsak a munkáspasztoráció modern módszereit kívánta bevezetni, hanem a nagyobb ipari központok számára tanoncotthonokat és egészséges családi háztelepeket is tervezett. Részt óhajtott venni annak a katolikus reformmozgalomnak a munkájában is, amely az idejétmúlt magyar félféudális nagybirtokrendszernek a megszüntetését és a földnek a megfelelő kulturális és szakmai képzéssel jól előkészített parasztság tulajdonába való juttatását tűzte a zászlajára.

Sajnos, a nagy és szép tervek megvalósításában nem jutott messzire. Mégsem érheti a mulasztás vádjá. Ezeken a területeken is megtett mindent, amit a világháborúba belesodródott ország egyre súlyosodó helyzetében tenni lehetett.

A magyar püspökök a második világháború befejezéséig általában nagy földbirtokokkal rendelkeztek. Az első éveikben mégis adóssággal küszködtek. A főpapi örökösödési szabályok értelmében ugyanis a püspöki javadalom teljes, élő és holt, felszerelése az előd személyi tulajdonát képezte. Halála után a hagyatékának számító felszerelést egy miniszteri bizottság felértékelte és három részre osztotta. Az első részt az államkincstár, a másodikat az Egyház, a harmadikat a rokonság kapta. Az új javadalmas köteles volt mindhárom rész pénzbeli ellenértékét kifizetni.

Vilmos püspök ezt a visszás állapotot megszüntette. Az államkincstár javára befizetett nagy összeggel megváltotta a szabad végrendelkezés jogát és az egész felszerelést végrendeletileg a mindenkori győri püspökre hagyta. De azzal a megterheléssel, hogy annak fejében az egyházmegye ipartelepein a munkások számára családi házakat építsenek. A másik feltétele pedig az volt, hogy utódjai az ingyen kapott „fundus instructus” fejében a szegény egyházközségeket templomuk és plébániájuk építésében segítsék. Maga jó példával járt elől. Évenként átlag négy plébániaépítkezési problémát segített megoldani.

Még ő is földesúr-püspök volt. A háború kellős közepén földbirtokreformra, és benne az egyházi nagybirtok reformjára, gondolni sem lehetett. Az akkor már – Ausztria bekebelezése után – közvetlen szomszédunkká lett nemzetiszocialista német birodalom idegesen reagált minden ezirányú szándékra. A gabonaraktárának számító Magyarország mezőgazdasági termelésének csökkenésétől félt. A kérdés politikai és szociális oldala nem érdekelt.

Így a püspök számára egyelőre nem maradt más lehetőség, mint megpróbálni jó földesúrnak lenni. A próba tökéletesen sikerült, mert az uradalom alkalmazottaiban, cselédjeiben és idénymunkásaiban nem alantasokat, hanem munkatársakat és embertestvéreket látott.

⁴⁹ Dunántúli i. m. 14.

A majorokban tett első látogatásai után a tartózkodó tiszteletet a ragaszkodó szeretet váltotta fel. Amikor kocsija befordult az udvarba, a családok köréje seregelve hangos örömmel köszöntötték. Az asszonyok behívták a lakásaikba, megmutatták neki szépen berendezett szobáikat, de nem titkolták el előtte a panaszaikat sem. És ő, ha tényleges javítanivalót talált, azonnal intézkedett. Nyaranként, amikor rendszeren a sopronmegyei Szanyban lévő nyaralójában tartózkodott, vasárnaponként végigjárta a majorok kápolnáit, ahol misézett és prédikált a cselédségnek.

Az idénymunkásokról sem feledkezett meg. Egészséges lakásokat építtetett a családosok részére, zuhannyal ellátott szállásokat a mindkét nembeli ifjúság számára. Az asszonyoknak szombat délutánra fizetett szabadidőt adatott, hogy a szükséges házi munkát elvégezhessék, és a vasárnapjuk igazán szabad legyen. Elvárta viszont, hogy a vasárnapi szentmisén mind megjelenjenek. Az istentisztelet előtt szívesen állott a gyónni akarók rendelkezésére. Utána pedig kedvesen-kedélyesen elbeszélgetett velük. De nem a főúr vállveregető, vagy a főpap kegyesen leereszkedő stílusában, hanem oly közvetlen természetességgel, amely azonnal megnyitotta a szíveket és megoldotta a nyelveket.⁵⁰

Ismerte a falu problémáit és vallotta, hogy azok megoldásától függ az ország jövője. Fenntartás nélkül magáévá tette a magyar püspöki karnak már évekkal előbb hozott határozatát, hogy az Egyház, a földbirtokreform jöttén, a maga részére nem kíván kivételes elbánást. Igen nagyra becsülte és minden tőle telhető eszközzel támogatta a Kerkai Jenő jezsuita atya által megindított és néhány év leforgása alatt helyi szervezeteivel az egész országot behálózó katolikus agrárfjúsági mozgalomnak, a KALOT-nak, a vallási, kulturális, szakmai és politikai nevelés terén egyaránt mintaszerű és hallatlanul nagy eredményeket felmutató munkáját. Anyagilag is jelentős összeggel segítette és személyesen adta át rendeltetésének a mozgalomnak a sopronmegyei Egyházasfaluban létesített népfőiskoláját.⁵¹

Súlyosan nehezedett a lelkére, hogy a győri egyházmegye ipari munkásainak egy részé is elidegenedett az Egyháztól. Hozzájuk is kereste a kapcsolatot. Végiglátogatta az ipartelepeket, gyárat, bányákat, elbeszélgetett a munkásokkal és bányászokkal, igyekezett megismerni a lelkületüket és a problémáikat. Anyagilag is támogatta a keresztény munkásszervezeteket és örömmel vett részt a munkásegyletek ünnepein, szórakozásain.

A munkásifjúság kérdései országos viszonylatban is foglalkoztatták. A püspöki konferencia ugyanis őt bízta meg a két katolikus munkásifjúsági szervezet, a KIOE (Katolikus Ifjúságok Országos Egyesülete) és a DL (Dolgozó Leányok Mozgalma) védnökségével. És ő ezt a megbízatást is – mint minden más feladatát – igen komolyan vette. A KIOE egykori országos vezetője így emlékezik rá vissza: „Nem névleg, hanem teljes szívvel, erkölcsi és anyagi támogatással volt a védnökünk. Rendkívül érdekelté őt a munkásifjúság helyzete. Többször eljött lelkigyakorlatainkra és tanfolyamainkra. A fővárosban tartott közgyűléseinken mindig megjelent. A munkásfiúk nagyra értékelték érdeklődését, irántuk való jóindulatát, amelynek őszinteségét ösztönösen megérezték. Egyházmegyéjében külön körlevélben hívta föl papjai figyelmét a KIOE és DL fontosságára és szorgalmazta a munkásplébániákon a helyi csoportok megalakítását. Két fiatal papját felküldte Pestre a KIOE Gát utcai központjába, hogy ott a munkásfiú-pasztoráció módszereit elsajátítsák”.⁵² Az építési szándékolt tanoncotthonok közül kettőnek, a győrinek és a tatabányainak a tervét is elkészítette a háború alatt.

Bár biztosra vette a tengelyhatalmak és a velük együtt harcoló Magyarország vereségét, mégis bizakodott, hogy a béketárgyalásokon nem a Harmadik Birodalommal szembeni

⁵⁰ Uo. 14-15.

⁵¹ Czupy Bálint szóbeli és dr. Zágon József írásbeli közlése.

⁵² Dr. Ikvay László írásbeli közlése.

háborúban kimerült Szovjet, hanem a nyugati hatalmak akarata fog érvényesülni. Remélte hogy a második világháború után Magyarországon is egy olyan nyugati formájú demokratikus rendszer alakul ki, amelyben az általa elképzelt szociális arcú egyház zavartalanul élhet a küldetésének.

Ezzel a bizakodásával és reménykedésével nem állt egyedül. A papság, az ellenzéki politikusok, a diplomaták és az intelligencia soraiban meglehetősen nagy volt azoknak a száma, akik úgy vélekedtek, hogy „az amerikai befolyás – még a legrosszabb esetben is – érvényesülni fog valamelyes szabadság biztosításában.”

A sokat tapasztalt pápai nuncius, Angelo Rotta érsek, nem osztotta ezt a derűlátást. „Ne építsenek annyira az amerikaiakra!” – mondta egyik bizalmasának. „Nem olyan nagy barátaink ők, mint ahogy azt sokan feltételezik”.⁵³

⁵³ Borbély István S.J.: Rotta Angelo. Papi Egység 1965 karácsonyi szám. 37-38.

Országos szereplése

Apor Vilmos 1941. március 2-án foglalta el püspöki székét. Egy hónap múltán, 1941. április 3-án meghalt az általa igen nagyra becsült Teleki Pál miniszterelnök. A jó hazafi és hívő katolikus államférfi önkézevel vetett véget az életének. Ezzel a kétségbeesett gesztussal tiltakozott a hitleri nyomással szembeni engedékenység ellen. Tragikus távozása annak a reménységnek a végét is jelentette, hogy okos és óvatos külpolitikával a kissentente csódtömegéből visszazerezhethjük a magyar területeket anélkül, hogy a tengelyhatalmak oldalán való háborúba lépésre kényszerülnénk. Teleki halála a Nemzetpolitikai Szolgálat megszüntét is jelentette. Utódja, Bárdossy László, 1941. június 27-én a sokat vitatott kassai repülőtéremelés után bejelentette, hogy Magyarország és a Szovjetunió között megindult az ellenségeskedés. Ennek következményeként 1941. december 6-án megérkezett az angol, hat nappal később az USA hadüzenete Budapestre.

Az új győri püspök első alkalommal Bárdossy rövid, 11 hónapos, miniszterelnöksége idején kapcsolódott bele – mint az országgyűlés felsőházának hivatalból való tagja – a nagypolitikába. Mégpedig a kormányzóhelyettesi állás létesítését javasoló törvénytervezettel és a kormányzó István nevű fiának az új állásra való ajánlásával kapcsolatban.

Serédi Jusztinián bíboros, esztergomi érsek, hercegprímás, a helyzet lemérése után erőfeszítéseit arra összpontosította, hogy megakadályozza Horthy Istvánnak utódlási joggal való megválasztását. Célját el is érte. A törvényjavaslatot módosították. Apor püspök azonban ezzel a kompromisszummal nem elégedett meg. A javaslatban még ebben az enyhített formában is dinasztia-alapítási kísérletet látott. A Horthy-családnak a királyi trónra való emelését pedig minden áron meg akarta akadályozni. Nemcsak azért, mert meggyőződése legitimista volt és bátyja, Apor Gábor szentszéki magyar követ révén jól ismerte Ottó főherceg amerikai kapcsolatait és élénk tevékenységét Nyugaton, hanem azért is, mert a politika iránt addig egyáltalán nem érdeklődő, a közélet kérdéseiben teljességgel járatlan ifjú Horthyt nem tartotta alkalmasnak az államfői tisztség betöltésére. Személyi ellenszenv nem vezette. Plébános korában többször találkozott a Horthy-gyerekekkel, akik mint az Almássy grófi család vendégei gyakran megfordultak Gyulán.⁵⁴ Erre a személyes ismeretségre hivatkozva, levélben kérte Horthy Istvánt, hogy ne fogadja el a neki felajánlott jelöltséget.

A kormányzóhelyettes választása 1942. február 10-ére volt kitűzve. A megelőző napok egyikén a kormányzó bizalmas híve, Magasházy László ny. tábornok, országgyűlési képviselő, táviratilag kérte a püspököt, hogy vegyen részt az országgyűlés ülésén. Apor sajátkezűleg fogalmazott válasza így hangzott: „A kormányzóhelyettes választásán nem kívánok résztvenni”. Magasházy rögtön közölte az elutasító választ a kormányzóval.⁵⁵

Horthy – úgy látszik – nem felejtette el és nem bocsátotta meg a püspök nyílt állásfoglalását. Apor püspököt a választásra következő első találkozásuk alkalmával nyilvánosan megszégyenítette. Az eset – közvetlen szemtanú, Zágon irodaigazgató, elbeszélése szerint – így történt: A Szigetközt a visszatért Csallóközzel összekötő medvei dunahíd felavatására Apor püspök is hivatalos volt. „A kormányzó kíséretével elsőnek ment át a hídon. A híd közepén álltak a meghívott előkelőségek, köztük Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát, aki mint belső titkos tanácsos világi rangban megelőzte a győri püspököt. Horthy Kelemen Krizosztomhoz sietett és melegen kezét szorította vele. Természetes lett volna, hogy ugyanazt csinálja a főapát mellett álló Apor Vilmossal is. A

⁵⁴ Gróf Pálffy József szóbeli közlése.

⁵⁵ Dr. Zágon József levélbéli közlése.

püspök már tett is egy fél lépést a kormányzó felé. Az azonban sarkon fordult és nem üdvözölte a püspököt. Apor – ellenkező hírekkel szemben – nem hagyta ott a ceremóniát és nem beszélt róla még nekem se, aki pedig mögötte álltam és észrevettem, mi történt”.

Gábor testvérének, a vatikáni magyar követnek, azonban beszámolt a történekről. És a szófukar, de bátor diplomata legközelebbi budapesti látogatása alkalmával számonkérte államfőjétől az öccsével szembeni diszkvalifikáló gesztust. Horthy azzal mentette ki magát, hogy nem volt szándékában a sértés. Egyszerűen nem vette észre a püspököt. Apor Gábor tudomásul vette a nyilatkozatot. Utána írt öccsének és a beszélgetés ismertetése után arra kérte, hogy ne avatkozzék bele olyan politikai dolgokba, amelyek elsősorban a primás hatáskörébe tartoznak. A püspök nem hagyta magát. Ha a primás nem áll hivatása magaslatán, – válaszolta – akkor neki lelkiismereti kötelessége kifejtteni álláspontját. Ismételt levélváltás után az idősebb testvér ezzel a megjegyzéssel zárta le a vitát: „Látom, hogy Te is anyánk természetét örökölted, aki azt szokta mondani: Dem hab' ich's aber gesagt!” Magyarul: „Jól megmondtam neki a véleményemet!”⁵⁶

Az incidenst – politikai vonatkozásain túl – azért is érdemes megismerni, mert nemcsak a testvérek egymásért való kiállásának, hanem az egymásközi nyíltságnak is beszédes bizonyítéka. Gábor bátyján kívül Gizi nénye és Henriette húga is sokszor meglátogatta a püspöktestvért. Az egymáshoz való viszonyuk ideális volt, ami azonban nem zárta ki, hogy mindegyikük szabadon és őszintén elmondja és képviselje a saját véleményét.

Bárdossy rövidéletű miniszterelnöksége után Kállay Miklós kapott megbízatást a kormányalakításra. Az új kormányfő a gyakorlott, megbízható és sok nyugati kapcsolattal rendelkező diplomatára, Apor Gáborra akarta bízni a külügyminisztérium vezetését. Előzőleg azonban magánúton, báró Waldbott Kelemen által, érdeklődött a berlini külügyminisztériumban, hogy miként fogadnák ott a tervezett kinevezést. A beszédpartner, Weizsäcker államtitkár, a bekért információk alapján, amelyek Apor Gábort klerikális neveltségűnek, Németország, a nemzetiszocializmus és a német külpolitikai célok ellenségének bélyegezték, minisztere, Ribbentrop, nevében közölte Waldbott-tal, hogy „Die Wahl, von der Sie sprachen, wäre hier nicht erwünscht”. Magyarul: „A választást, amelyről szó volt, itt nem tartanak kívánatosnak”.⁵⁷

Apor püspök működését is élénk figyelemmel kísérte a német hírszerzőszolgálat. Magyarországi egyházügyi informátora, Málnási Ödön történész, 1942 végén a püspöki karról küldött jelentésében először a hercegprimással, majd utána rögtön a győri püspökkel foglalkozik. „Serédit – írja – Pacelli még mint államtitkár 1934-ben a német nemzetiszocializmus délkelet-európai gravitációs erejének neutralizálásával bízta meg... A háború kitörése óta, a főpapi karban a római Curia intenciói szerint, az angolszász érdekeket képviseli... A főpapi karban a Habsburg Ottó pártjának reprezentánsa, báró Apor Vilmos győri püspök van előtérbe helyezve Serédi utódjaként. Apor Vilmos 1942. november 20-án vállalta is az Ottó-mise pontifikálását és ezzel nyílt állást foglalt ebben a fontos közjogi kérdésben”.⁵⁸

Az új miniszterelnöknek „Kállay-kettős”-nek csúfolt külpolitikája nem tudta megakadályozni a magyar hadsereg jelentős részének elvérzését az orosz fronton, de annyit elért, hogy az ország két éven át mentes volt a nyugati bombatámadásoktól. Két év múltán, 1944. március 19-én, Hitler az ország megszállásával kényszerítette ki Kállay távozását és a neki engedelmes Sztójay Döme miniszterelnökségét. A megszálló csapatok Győrön át özönlöttek az országba. Apor püspöknek aznap délután Budapesten kellett volna lennie, hogy

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Gabriel Adriányi: Der Plan der Ernennung Botschafter Baron Gabor Apor zum ungarischen Aussenminister im Jahre 1942. „Der Donauraum”. 18. Jahrgang, Heft 2/3. 139-140.

⁵⁸ Gabriel Adriányi: Fünfundzwanzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte. i. m. 138-139.

ott egy, már régebben elfogadott egyházi funkciót elvégezzen. De nem utazott fel a fővárosba, hanem engem bízott meg a helyettesítésével. „Nekem – mondta – ma nem szabad az őrhelyemet elhagynom”.

Nagy örömmel vette tudomásul, hogy nemcsak a kérését teljesítettem, hanem három nap múltán, március 22-én, a képviselőháznak a megszállást követő első ülésén az ország függetlenségének megsértése és több törvényhozótársunk elhurcolása ellen is tiltakoztam.

A püspököt Hitler lépése nem érte váratlanul. A Harmadik Birodalom vereségét bizonyosra vette és számított arra, hogy az egyre reménytelenebb helyzetbe jutó „Führer” a legbrutálisabb akcióktól sem fog visszariadni, hogy az összeomlást késleltesse.

A katasztrófa közeledtét előrelátó főpásztor már a német megszállást megelőző évben, 1943-ban igyekezett egyházmegyéje papságát a várható fejleményekre előkészíteni. Az espereskerületi üléseken nyíltan beszélt arról, hogy nagyon nehéz idők várnak az országra és a nemzetre. „Nemsokára itt lesz az idő, – mondta egyik gyűlésen a papságot ért nemzetiszocialista gyalázkodásokra utalva – amikor majd nekünk kell védeni azokat, akik most minket támadnak”.⁵⁹

1943 augusztusának végén a katolikus szociális mozgalmak vezetőit és a politikai élet több reprezentánsát Győrbe hívta, hogy velük a helyzetről és a teendőkről megbeszélést folytasson. Az értekezleten résztvettek: Beresztóczy Miklós, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium osztályfőnöke, az EMSzO (Egyházközségi Munkásszakosztályok) országos vezetői, Kerkai Jenő jezsuita atya, a KALOT (a Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testülete) néven ismert és az egész országot behálózó parasztfjúsági mozgalom alapítója és lelke, Mihalovics Zsigmond, a Katolikus Akció országos igazgatója, Kovrig Béla kolozsvári egyetemi rektor, Közi Horváth József, Győr országgyűlési képviselője, Varga Béla országgyűlési képviselő, Mindszenty József zalaegerszegi plébános, Kiss Szaléz ferences atya, ifjúsági lelkipásztor, Pfeiffer Miklós kassai kanonok, a felvidéki katolikus egyetemi ifjúsági mozgalom lelkiatyja, erdélyi katolikus vezetők és délvidéki mozgalmi emberek.

Az értekezlet megállapította, hogy a Harmadik Birodalom győzelme kizártnak látszik, és hogy a veszített háborút hazánkban is politikai és társadalmi átalakulás fogja követni. Ezért a katolikus mozgalmaknak minden tőlük telhetőt meg kell tenniük, hogy az átalakulás valóban demokratikus szellemű legyen.

Az értekezleten résztvevő szociális tömegmozgalmak vezetői az egyöntetű és eredményes munka biztosítása érdekében elhatározták, hogy a Katolikus Szociális Népmozgalom néven federációba tömörülnek. A federáció püspök-vednöke Apor Vilmos, világi elnöke Kovrig Béla lett.

Kovrig Béla az értekezletre következő hónapokban, három munkatársa: Cser János, Tóth József és Kerék Mihály közreműködésével „Magyar Társadalmpolitika” címmel háromkötetes elvi és gyakorlati programot is készített a Népmozgalom számára. A program 1944 májusában lett készen. Az ország azonban akkor már német megszállás alatt állott. A mozgalmi vezetők kézhez kapták ugyan a titokban kinyomtatott programtervezetet, de arra már nem nyílt lehetőségük, hogy annak megvitatására össze is gyűlhessenek.

Apor püspök pártfogásának volt köszönhető, hogy Serédi Jusztinián bíboros-hercegprímás nemcsak a Katolikus Népmozgalomra adta áldását, hanem a később abból kinőtt és az előregedett Keresztény Pártot leváltani hivatott Keresztény Demokrata Néppárt megalakítását is helyeslőleg vette tudomásul.⁶⁰

C. A. Macartney professzor azt állítja, hogy a győri püspök az ellenzéki pártvezetőket összefogó és a megszálló hatalommal szembeni ellenállást koordinálni hivatott Függetlenségi

⁵⁹ Dr. Eperjes Ernő szóbeli közlése.

⁶⁰ Sigismund Mihalovics: Mindszenty – Ungarn – Europa. Badenia Verlag, Karlsruhe. 1949. 44-47. És Leslie Laszlo i. m. II. 410-434.

Fronttal is közvetlen kapcsolatban állott.⁶¹ Ez az állítás ebben a formában nem felel meg a valóságnak. Tény azonban, hogy a Keresztény Demokrata Néppártot a Függetlenségi Frontban annak első elnöke, a püspök unokaöccse, gróf Pálffy József képviselte, aki időről-időre beszámolt unokabátyjának a történekről.

Az 1944. október 13-án megalakult Keresztény Demokrata Néppárt programját tartalmazó „Utunk” című füzet már a nyilas hatalomátvétel után jelent meg, mint földalatti nyomtatvány. Kiadásának és terjesztésének a költségeit, fele-fele arányban, Apor Vilmos és Mindszenty József püspökök fedezték.⁶²

1944 tavaszáig az angolszász gépek gyakran átrepültek ugyan hazánk fölött, de se városainkat, se az ipartelepeinket, se a vasúti csomópontjainkat nem bombázták. Megjelenésük hírére felbúgtak a szirénák, a közönség azonban nem vonult le az óvóhelyekre.

Az 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállás után a helyzet radikálisan megváltozott. Az angolszász légitámadások sűrű egymásutánban dobálták le gyilkos terhüket az ellenséges hatalom birtokába került magyar földre.

Győrt, a fontos hadiipari központot és vasúti csomópontot, 1944. április 13-án érte az első, pusztításaiban a legborzasztóbb, légitámadás. A város legnagyobb üzeme, a Magyar Vagon- és Gépgyár 80%-os kárt szenvedett. 77 lakóház teljesen leégett. 564 ember az életét vesztette, 1132 megsebesült. A háború végéig a város lakosságának még 25 kisebb-nagyobb légitámadást kellett átszenvednie.⁶³

Apor püspök minden támadás után megjelent a pusztulás színhelyén, hogy vigasztalja, bátorítsa, együttérzéséről biztosítsa a híveit. Ugyanezt tette akkor is, ha főpásztori látogatásai során valamelyik megtámadott vidéki plébánia területén tartózkodott.

„Jelenléte bátorító, megnyugtató erősség volt számunkra”, – írja az Isteni Megváltó Leányai Kongregációjának egyik nővére, akiknek Budán a Szent Imre herceg útján lévő rendházában szokott megszállni, és akikkel bombatámadások idején sokszor volt együtt a légoltalmi pincében. „A repülőgépek vész dühögését próbálta szinte túlharsogni az egyre emeltebb hangon ismételtetett fohászmakkal: Jézusom bízom Benned, Jézusom irgalom! Jelenléte mindig megnyugtatólag hatott ránk”.⁶⁴

A világháború utolsó három esztendejében azért tartózkodott gyakran a fővárosban, mert Zichy Gyula kalocsai érsek halála után ő lett a katolikus vallású zsidók szervezetének, a Magyar Szent Kereszt Egyesületnek egyházi elnöke, és mint ilyen kötelességének érezte minden lehető elkövetni a német megszállás következtében kétségbeejtő helyzetbe került zsidók sorsának az enyhítésére. Gondoskodása nem korlátozódott a megkereszteltre, hanem minden üldözöttre kiterjedt. Küzdelmével egyúttal a magyar nép jövőjét is akarta szolgálni. Attól félt, hogy a háború elvesztése után a csatlós kormány bűnrészességét és magyar hivatalnokok, rendőrök-csendőrök részvételét az üldözésben és a deportálások kivitelezésében az egész magyar nép számlájára fogják írni. Aggódó lélekkel szokta mondani: „Aki szelet vet, vihart arat”.⁶⁵

Már a német megszállás előtt is sokat járt a minisztériumokba, hogy tárgyalásaival, kéréseivel enyhítse a magyar zsidótörvények által keletkezett testi és lelki nyomorúságot. Gondoskodását nem korlátozta a katolikus vallású zsidókra. Készségesen a magáévá tette a protestánsok és nem-keresztények ügyét is. Az ország megszállása után német parancsra nálunk is megkezdődött gettóbazárás és deportálás ellen, nála szokatlan keménységgel és hévvel vette fel a harcot. A Püspöki Karban ő volt az ellenállás hajtómotorja. Serédi bíboros

⁶¹ C. A. Macartney i. m. II. 115-116.

⁶² Leslie Laszlo i. m. II. 434.

⁶³ Lengyel, Sály, Tirnitz: Az élet megindulása a felszabadulás után Győr-Sopronmegyében. Győr. 1970. 11.

⁶⁴ N. J. nővér írásbeli közlése.

⁶⁵ Dunántúli i. m. 17.

oldalán résztvett a kormánnyal folytatott tárgyalásokon, és a közös püspökkari tiltakozó körlevél megfogalmazásában. A hercegprímást egyre újabb és újabb lépésekre sürgette. Feltétlenül szükségesnek tartotta, hogy a Püspöki Kar nyíltan és világosan kifejtse a hívek előtt a katolikus álláspontot. Ezzel kapcsolatban írta a Prímásnak: „Jól tudom, hogy egy ilyen lépésnek különféle kellemetlen következményei lehetnek: újságproblémák, rágalomhadjárat a papság ellen, anyagi károsodás, lefoglalások, korlátozások iskolai és egyesületi viszonylatban, esetleg lefogások és kínzások. Meggyőződésem szerint azonban mindezt vállalnunk kell...”⁶⁶

1944 Pünkösdjén éppen a székesegyházba indult, amikor a kezébe adták a Győri Hírlapot, amely nagy címbetűkkel hozta a hírt, hogy Győrött is felállítják a gettót. Erre félretette elkészített ünnepi prédikációját és improvizált beszédében addig tőle még soha nem hallott éles hangon és szenvedéllyel bélyegezte meg a kormány intézkedésének embertelenségét. „Aki a kereszténység első és legnagyobb parancsát, a szeretet parancsát megtagadja, – mondotta többek között a katedrális zsúfolásig megtöltő hívőseregnek – és azt állítja, hogy vannak emberek, csoportok és fajok, amelyeknek a gyűlölete meg van engedve; aki azt hirdeti, hogy szabad embereket kínozni, ha azok négerek, vagy zsidók, azt – bármennyire is dicsekszik a kereszténységével – pogánynak kell tekintenünk... Mindenki, aki emberkínzást helyesel, vagy abban résztvesz, súlyos bűnt követ el, és mindaddig nem kaphat feloldozást, amíg ezt a nagy vétket jóvá nem teszi...”⁶⁷

A nagymise elmondása után pedig azonnal írógéphez ült és levelet írt Jaross Andor belügyminiszternek. „Mint az ősrégi Győr városának püspöke tiltakozom a rendelkezés ellen, amely előzetes bírói ítélet nélkül ártatlan embereket, köztük bűncselekmény elkövetésére képtelen kisgyerekeket is, súlyos büntetéssel sújt. Mindazokért a betegségekért és halálesetekért, – írta a püspök – amelyek ennek az intézkedésnek a következményei lesznek, Isten és a történelem színe előtt a Miniszter Urat teszem felelőssé”.⁶⁸ Jaross élőszóbeli válasza úgy hangzott, hogy ha nem nézné a levélíró egyházi méltóságát, akkor internálná. „Állok elébe!” – felelte kurtán a püspök.

Mivel a tervezett megoldás mellett 17 személy jutott volna egy szobára, a helyi hatóságokhoz fordult orvoslásért. Először a városházára ment. Koller Jenő polgármester azzal mentette ki magát, hogy nem illetékes az ügyben. Onnan „elfutott” a megyeházára, az erdélyi származású Kászonyi Richárd főispánhoz, akivel baráti viszonyban volt. Nagy meglepetésére a főispán, jóllehet négyszemközt voltak, bizonyítani próbálta az akció helyességét és jogosságát. Erre az egyébként mindig választékos stílusú, finom modorú, példás önfegyelmű püspök elvesztette a türelmét, kiabálni kezdett és feltűnően kemény hangon kioktatta a házigazdát a keresztény magatartás lényegéről. A meglepődött főispán megpróbálta a feszültség enyhítését. Ő megérti, mondta, hogy egy katolikus püspöknek így kell gondolkoznia és cselekednie. Ezzel a gyatra mentegetőzéssel azonban csak olajat öntött a tűzre. Apor csak ennyit felelt rá: „Ha te katolikusnak vallod magad, úgy kell gondolkodnod és cselekedned, mint ahogyan a püspököd teszi!” Ezzel sarkon fordult és kézfogás, köszönés nélkül elhagyta az irodát.⁶⁹

A gettókba való összegyűjtés után megkezdődött a zsidóknak Németországba való kiszállítása. A deportáltak útja – utolsó magyarországi szakaszán – a győri egyházmegyén vezetett keresztül. „Apor püspök – olvassuk a Nemzetközi Vöröskereszt jelentésében – nemcsak ismerte a deportáltak szörnyű helyzetét, hanem meg is tett minden tőle telhetőt,

⁶⁶ Jenő Lévai: Geheime Reichssache, Papst Pius XII. hat nicht geschwiegen. Verlag Wort und Werk GmbH, Köln-Müngersdorf. 1966. 75.

⁶⁷ Uo. 107.

⁶⁸ Uo. 97.

⁶⁹ Dr. Zágón József levélbeli közlése.

hogy a szerencsétlenek sorsát enyhítse. Gyűjtést rendezett a javukra, és az útvonal mentén fekvő plébániák lelkészeit utasította, hogy az átvonuló deportáltakat segítsék”.⁷⁰ Sőt még olyanokat is bekapcsolt a segélyakciójába, akik nem tartoztak alája. Így például a Győr közelében lévő és a Héderváry gróf tulajdonát képező Gyulamajor intézőjét megkérte, hogy a titokban odaszállított ennivalót és bort osztassa ki a kiéhezett menetoszlopok tagjai között.⁷¹

A püspök számára a legfájdalmasabb élményt a budai úti barakkokban összezsúfolt győri zsidók gettójának a felszámolása jelentette. A foglyai közül sokat személyesen ismert és becsült. Legalább lelki vigaszban szeretne volna részesíteni őket. Mivel se a tábor parancsnokától, se annak Hatvanban lévő felettesétől nem kapott rá engedélyt, 1944. június 13-án Sztójai miniszterelnökhöz fordult és egyidejűleg a belügyminisztert is megkereste. Jaross megengedte, hogy a pap bemehet a gettóba, de a püspök nem.

Az értesítés vétele után Apor vette a kalapját és Zágon irodaigazgató kíséretében felkereste a Gestapo győri főhadiszállását. Két fiatal tiszt fogadta és a kérés meghallgatása után közölte vele, hogy a Führer parancsa értelmében pap nem lépheti át a gettó küszöbét. A püspök tudomásul vette a felvilágosítást és viszonzásul arra kérte őket, közvetítsék legfőbb haduruknak a győri püspök üzenetét. A merészen bátorhangú üzenet így hangzott: „Az isteni törvények a Führert is kötelezik. Eljön az idő, amikor majd a világ és az Isten ítélőszéke előtt felelnie kell tetteiért!” Utána rögtön táviratilag közölte a belügyminiszterrel, hogy a Gestapo akadályozza az általa megadott engedéllyel való élest. Jaross újra engedélyezte egy pap látogatását. Erre Proszt Ignác karkáplánt saját kocsiján küldte a gettó kapujához. Mindhiába. – Háromórás megvárakoztatás után közölték vele, hogy Bakó László államtitkár, minisztere engedélyét megsemmisítve megtiltotta a látogatást.⁷²

⁷⁰ Lévai i. m. 55.

⁷¹ Dunántúli i. m. 16.

⁷² Uo. 16.

A nyilas uralom hónapjai

Horthy kormányzó 1944. augusztus 29-én lemondatta Sztójajt és egyik bizalmi emberét, Lakatos tábornokot bízta meg az új kormány alakításával. A Lakatos-kormány legfőbb feladata a háborúból való kilépés előkészítése volt.

A nem sikerült október 15-i kilépési kísérlet után Hitler kegyéből, a magukat nyilaskereszteseknek nevező magyar nemzetiszocialisták vezérének, Szálasi Ferencnek a kezébe került a hatalom. Szálasi „nemzetvezető” címmel az államfői és a miniszterelnöki jogkört is gyakorolta. Helyettes miniszterelnök Szöllösi Jenő, vallás- és közoktatásügyi miniszter pedig Rajniss Ferenc lett.

A „nemzetvezető” 1944. október 24-én bemutatkozó látogatást tett Esztergomban. A két és egynegyedórás tárgyalás során Serédi bíboros kertelés nélkül megmondta neki, hogy hatalomrajutását és „de facto” uralma óta hozott intézkedéseit alkotmányellenesnek tartja. A háború folytatása érdekében folytatott nyilas propagandát is határozottan elítélte. „A győzni fogunk, mert győzni akarunk” jelszava, mondta, nem elegendő a háború megnyerésére. A nyilas hatalomátvétel után újra fellángolt zsidóüldözést és a túsok szedését is megbélyegezte. A tárgyalás során a Prímás az ország világi és egyházi fővárosának, Budapestnek és Esztergomnak nyílt várossá való nyilvánítását kérte Szálasitól. Ezt a kérést november 1-én és 8-án írásban is megismételte. A két város megmentése érdekében Veessenmayer német követ segítségét is kérte.⁷³ Kérése egyiknél sem talált meghallgatásra. A német hadvezetőség – Hitler kifejezett parancsára – a fontos közlekedési középpontot, Budapestet és környékét feltétlenül védeni akarta.

A hatásosabb védelem érdekében a hadvezetőség tervbevette a főváros és környéke polgári lakosságának Németországba való kitelepítését. Szálasi arra kérte a Prímást, hogy az egyháziak adjanak jó példát az eltávozni vonakodó híveknek. A kardinális a kérést visszautasította és felszólította püspöktársait és a lelkeskedő papokat, hogy feltétlenül maradjanak a helyükön. A kérés után fenyegetés következett, de ez is eredménytelen maradt. A hercegprímás kijelentette, hogy „nem enged a terrornak, végzi kötelességét, amely maradásra utalja”.⁷⁴

A nyilas kormány azzal a próbálkozásával is kudarcot vallott, hogy a papságot a nemzetiszocialista propaganda szolgálatába állítsa. Vajna Gábor belügyminiszter rendeletileg szólította fel a papságot, hogy támogassa a Szovjetunió elleni propagandát. A rendeletet a püspökök is és az alsópapság is figyelmen kívül hagyta. Ezt látva, a miniszter a hercegprímáshoz fordult. De tőle is határozottan elutasító választ kapott. Serédi bíboros közölte vele, hogy „az ilyen irányú szentbeszédek nem tartja a nemzet érdekében állóknak”.⁷⁵

A magyar katolikus papságnak a nemzetiszocializmussal szemben tanúsított magatartását illetőleg érdekes az a jelentés, amelyet az „Országos Számonkérő Iroda” nevű nyilas hatóság készített a nemzetvezető és a kultuszminiszter számára. A történelmi dokumentumnak számító jelentés szerint „a papság a mai rendszerrel nem szimpatizál. A római katolikus papság nemzetközi alapon áll. Soha semmiféle formában a mai rendszerrel közösséget nem vállal, a hívek előtt tartott prédikációiban sem a magyar nemzet mostani élethalálharcáról, sem a hungarista gondolatról, sem a nemzetvezetőről említést nem tesz. A jobboldali

⁷³ Gosztonyi Péter: Serédi bíboros titkos feljegyzései 44 öszéről. Magyar Híradó. Bécs. 1975 novemberi számában.

⁷⁴ Teleki Éva: Nyilas uralom Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1974. 160.

⁷⁵ Uo. 160.

beállítottságú papok száma elenyészően kevés. A papságnak a mai rendszerrel össze nem egyeztethető magatartása veszélyes és káros, mert a tömeget, mint lelki vezetők, befolyásuk alatt tartják. Az ellenük való védekezés igen nehéz, mert propagandájuk nem tettekben, hanem a mai rendszer és célkitűzéseinek agyonhallgatásában, a vallás nemzetközi voltának kihangsúlyozásában áll”.⁷⁶

Szálasi a hatalomátvétel után a pápai nunciussal is tárgyalt. Ott sem talált kedvező visszhangra. Angelo Rotta, XII. Piusnak a magyar viszonyokat kitűnően ismerő budapesti követe, kifejezetten helyeselte a hercegprímás, a püspöki kar és a papság magatartását a német megszállókkal és az általuk uralomra segített nyilasokkal szemben. Mint a diplomáciai kar feje – a svéd, a svájci, a spanyol és portugál követekkel egyetértésben – több ízben is határozottan felemelte a szavát az október 15-e után újra megindított és embertelen kegyetlenséggel végrehajtott deportálások ellen. A tiltakozásokon kívül vatikáni védőlevelek kiadásával védett házak felállításával és deportáltak menetszlopait kísérő segélycsoportok felállításával sok-sok ezer üldözött zsidót mentett meg a biztos haláltól.

Szóban és írásban tett tiltakozásain és segélyakcióin kívül azzal is kifejezte a nyilas kormánnyal szembeni kritikáját, hogy – jóllehet arra felszólítást kapott – nem követte a „nemzetvezető”-t, amikor az ostrom előtt álló Budapestet elhagyva, Vas megyében ütötte fel a főhadiszállását. A 70 éven felüli vatikáni diplomata – osztva a főváros lakosságának nehéz sorsát – a Várban lévő nunciatúra épületében vészelte át az ostrom szörnyű heteit.

A magyar katolikus egyház és a mögötte álló pápai követ magatartása miatt felháborodott Szálasi közölte Rajniss kultuszminiszterrel, hogy meg akarja szakítani a diplomáciai kapcsolatot a Szentszékkal. Később oda módosította első haragjában tett nyilatkozatát, hogy 1945 áprilisában levelet fog írni „a Pápa úrnak”, amelyben – mondta – „kifejezésre akarom juttatni a hungarista mozgalom és a hungarista világnézet viszonyát az egyházhoz... E levélben megfelelő konkrét javaslatokkal akarok előállni, különösen egy új konkordátum megkötésének elvi alapjait óhajtánám a hungarista nemzetvezetés szempontjából rögzíteni. Májusban pedig – folytatta – cselekedni fogok a magyarországi római katolikus egyházzal és papjaival kapcsolatban”.⁷⁷

A németek által megszállott, nyilasok által terrorizált, oroszok által fenyegetett Dunántúl püspökei közül Apor Vilmos volt a legnehezebb helyzetben. Székhelyét, a fontos hadiipari központnak és vasúti csomópontnak számító Győrt, a nyilas hatalomátvétel után egyre gyakrabban keresték fel az ellenséges bombázók.

De ő a legsúlyosabb megpróbáltatások közepette sem gondolt arra, hogy aulájával, ideiglenesen, a nyugalmasabb vidéki püspöki kastélyok egyikébe költözzék. Azokba a rezsimek hozzá menekülő üldözötteit helyezte el. Köztük a legismertebb a történetíró Székfü Gyula volt, aki nemárja származású feleségével együtt a szanyi püspöki nyaralóban kapott búvóhelyet. Maga a püspöki rezidencia is tele volt üldözöttekkel. Még a székesegyház padlására is jutott belőlük.

Hogy Apor püspök a nyilas puccs utáni fokozottan veszélyes körülmények között is bátran és áldozatosan segítette a deportálásra ítélteteket, annak bizonyítására idézem egy zsidó származású, de katolikus vallású budapesti tisztviselőnek a leveléből a következőket: „Miután az osztrák határ felé terelt deportációs menetoszlopból sikerült megszöknöm, Győrött több régi, kedves ismerősömet is fölkerestem.

Mindegyikük szívesen fogadott, de a bujtatásomat egyik se merte vállalni. De azt a tanácsot adták, hogy keressem föl a püspök urat, talán ő fog tudni segíteni. Aggudalommal siettem fel a várba, mert a püspök urat nem ismertem. A titkár kérdés nélkül bejelentett. A

⁷⁶ Uo. 161.

⁷⁷ Uo. 161-162.

püspök úr szeretettel fogadott. Amikor igazolásomra felhoztam a szerzetes gimnáziumot, amelyben tanultam és általa is ismert egykori tanárain nevét és a pártfogását kértem, rám nézett és azt mondta nyomatékosan: 'Maga Kovács István menekült tanító Kiskunfélegyházáról. Itt marad. Aztán majd meglátjuk, mit lehet csinálni'.

Két hétig rejtőzködtem a győri püspökvárban. Utána Angelo Rotta, a pápai nuncius egyik mentőakcióját vezető lazarista szerzetes, az áldott emlékű Köhler atya vitt autón vissza Pestre, ahol ugyancsak sorozatos csodák útján sikerült átvészelnem a borzalmas időket”.⁷⁸

A hasonló eseteknek se szeri, se száma. A püspök egyetlen hozzá menekülő üldözöttet sem utasított el.

Munkatársai, barátai és rokonai nemcsak a jószívűségét és a bátorságát, hanem a gyakorlatiességét és a találékonyságát is megcsodálták. Így például egyik papját, Somogyi Antalt, a Gestapo által keresett neves egyházművészeti író, úgy mentette meg az elhurcolástól hogy egy orvos ismerőse segítségével álnéven befektette a kórházba.

Ugyanez volt a helyzet a szomszédos veszprémi egyházmegye székhelyén is.

A két egyházfő, Apor és Mindszenty, a püspöki kar legfiatalabb tagjai, nemcsak származásban, de testi-lelki adottságokban is különbözött egymástól. De az arisztokrata Aport és a parasztnemesivadék Mindszentyt, a daliás termetű győri püspököt, és a középmagas-szikár veszprémi főpásztort, a gyermeki mosolyú, kedvesen közvetlen székelyt és a meleg szívét takargató, tartózkodóan komoly, kevésbeszédű vasi magyart, a két apostoli buzgóságú papot, kiváló lelkipásztort és hazája sorsáért aggódó hazafit, a kölcsönös tisztelet és nagybecsülés szálai fűzték egymáshoz. Ez a kölcsönös tisztelet és nagybecsülés a német megszállás, a nyilas uralom és a fegyveresen közeledő kommunista veszedelem idején szoros barátsággá és együttműködéssé fejlődött.

Ennek a baráti együttműködésnek eredményeként született meg az a dokumentum, amelyet a „Dunántúl püspökeinek emlékirata” néven ismer a történelem.

A kezdeményezés a veszprémi püspöktől indult ki. Mindszenty, a vörös hadsereg feltartóztathatatlan közeledését látva, egy memorandum-tervezetet készített, amelyben arra kéri a még szabad Dunántúl püspökei „Magyarország sorsának mostani intézőit”, hogy a még ép Dunántúlt „ne vessék oda visszavonulási harcok martalékának, mert ezzel a magyar haza utolsó darabja és vele a magyar jövő és felépülés utolsó reménye is odavész. Ha az volna a kérdés, – folytatta a tervezet – hogy honnan vesszük a jogot, hogy szavunkat felelőnk, emelt fővel válaszolunk: magyarok vagyunk, elszakíthatatlan közösségben élünk és akarunk élni a nemzettel. A törvényhozásnak, az országvezetésnek vagyunk Istentől rendelt tényezői” – tette hozzá a püspök felsőházi tagságára utalva. Majd az aláírásra felkérendő személyek egyházi tisztségére gondolva így fejezte be: „A felmerült élet-halál kérdés ma már nem politikai, hanem mindent megelőzően erkölcsi, azért nemcsak szólhatunk, de kötelességünk is a lelkiismeret, a történelem és az Úristen ítélszéke előtt a felelősségre rámutatni a Dunántúl három és félmillió lakosa nevében”.⁷⁹

Magátólértetődő lett volna, hogy a szerző a tervezetet először a Prímáshoz viszi el. Mivel azonban azt hallotta, hogy Serédi súlyos beteg, elsőként „jóbarátját”-t, Apor Vilmost kereste fel. „Apor püspök – olvassuk a Prímás Emlékirataiban – velem együtt úgy gondolta, hogy a fanatikus, eszméiktől megszállott nyilas vezetőknél aligha fogunk eredményt elérni, mégis úgy találtuk, hogy a nemzet és híveink védelmében vállalunk kell történelmi felelősségünket. Mi ketten írtuk alá elsőnek az emlékiratot”. Készséggel csatlakozott hozzájuk Shvoy Lajos székesfehérvári püspök és Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát. Az óvatos Kovács Sándor szombathelyi püspök nem írta alá. A pécsi püspök pedig nem volt

⁷⁸ K. I. írásbeli beszámolójából.

⁷⁹ Dr. Vecsey József: Mindszenty Okmánytár. München 1957. I. 20-21.

elérhető, mert Baranya megye akkor már hadszíntér volt.⁸⁰ A memorandumot Mindszenty 1944. november 13-án Budán személyesen adta át Szöllősi miniszterelnökhelyettesnek.⁸¹

Két héttel a memorandum átadása után Mindszentyt, több papjával és kispapjával együtt, Schieberna Ferenc hadműveleti kormánybiztosi joggal felruházott veszprémi főispán, koholt ürügyek alapján letartóztatta. A fogoly püspököt később Veszprémből a sopronkőhidai fegyházba, majd onnan Sopronba, az Isteni Megváltó Leányai anyaházának fogház céljára lefoglalt helyiségeibe vitték. Kőhidán és Sopronban fogolytársa volt Shvoy székesfehérvári püspök is, akit – szintén más indoklással – a nyilasok ugyancsak megfosztottak a szabadságtól.

„Veszprémben nem fogadhattam látogatókat, – írja Mindszenty – pedig már letartóztatásom második napján ott járt Apor püspök és Kelemen főapát, hogy látogatásukkal kifejezést adjanak szolidaritásuknak és így hozzák a Szálasi-kormány tudomására, hogy a november 13-án Szöllősinek átnyújtott emlékiratért ők is vállalják a felelősséget”.⁸² A Prímásnak ez az állítása téves információon alapult. Legközvetlenebb munkatársai tanúsága szerint a győri püspök abban az időben nem járt Veszprémben. Arra kísérletet tett, hogy a kőhidai fegyházba bejuthasson, de nem kapott rá engedélyt. Két főpaptársával csak jóval később Sopronban sikerült találkoznia, amikor azok már az Isteni Megváltó Leányai anyaházában raboskodtak.

Hogy a két főpásztor a közönséges bűnözőkkel és politikai foglyokkal telezsúfolt fegyházból a soproni nővérek szeretetteljes gondozásába kerülhetett, az Apor püspök fáradhatatlan és energikus közbenjárásának volt köszönhető.

Mivel ő maga nem kapott engedélyt a látogatásra, megkérte Papp Kálmán soproni városplébánost, aki felsőházi tag is volt, hogy tegyen kísérletet a fegyházba való bejutásra. Papp Kálmán el is érte, hogy Karácsony ünnepének délutánján püspöke üdvözlét a két rabegyházfőnek átadhassa.⁸³

Az egyházi joghatósága alá tartozó fegyház lelkészének is a lelkére kötötte, hogy különös gondja legyen a két főpapra és a velük együtt ott raboskodó papokra és kispapokra. A szomszédos Fertőrákos község határában lévő püspöki uradalom gazdatisztjét pedig utasította, hogy bocsásson rab-püspöktársai rendelkezésére mindent, amivel a sorsukat enyhítheti.⁸⁴

Ismételten kísérletet tett a magyar hatóságoknál hogy püspöktársait engedjék ki a fegyházból. Ha másként nem, akkor legalább olyan formában, hogy egyházi helyen tartsák őket őrizetben. Amikor látta, hogy érdemleges választ nem kap, hogy húzzák a dolgot, egy merész elhatározással kihallgatást kért Veessenmayer német követnél, aki akkor a közeli Hédervár községben, az ottani grófi kastélyban lakott.

Hitler követe és magyarországi főmegbízottja szívélyes udvariassággal fogadta a közismerten antináci főpapot. Eléje sietett a parkba és személyesen kalauzolta be az épületbe.

Amikor a püspök előadta jövetelének célját, azt válaszolta, hogy magyar belügyről lévén szó, közvetlenül nem intézkedhetik, de kérni fogja Szálasit, hogy a püspököket szabadítsa ki a börtönből.⁸⁵

Apor püspöknek a német követnél és a német követnek Szálasinál történt intervenciója eredményeként került a rabfőpap a kőhidai fegyházból a soproni apácázárdába.

Az esetnek azonban folytatása is lett.

⁸⁰ Mindszenty József: Emlékirataim. Vörösváry I. kiadása. Toronto 1974. 39-40.

⁸¹ Uo. 40.

⁸² Uo. 49.

⁸³ Uo. 49.

⁸⁴ Dr. Zágon József levélbeli közlése.

⁸⁵ Dunántúli i. m. 17.

A „nemzetvezető” a német követnek nem mert ellentmondani, Aporral azonban éreztetni akarta a rosszállását. Ezért elküldte hozzá vallás- és közoktatásügyi miniszterét, Rajniss Ferencet, azzal az utasítással, hogy részesítse megrovásban a püspököt.

Rajniss az akkor már napirenden lévő bombatámadások miatt már korán megérkezett Győrbe Kőszeg környékéről, ahol a Budapestről elmenekült Szálasi és kormánya ideiglenes otthonát felütötte.

A püspök, aki saját lakosztályát is átengedte a menekülteknek, titkárja szobájában fogadta a nyilas minisztert. A közismerten beképzelt és fölényeskedő modorú Rajniss fennhangon kezdte a mondanivalóját. Apor azonban kikérte magának ezt a hangnemet. „Ha vele őszintén beszélni akar, – mondta neki – tegye azt tisztességes módon”. A rendreutasítástól megijesztődött hivatalos vendég ezután már udvarias hangon közölte a vendéglátójával, hogy a „nemzetvezető” rossz néven vette, hogy idegen hatóságokhoz fordult és primási jogkört bitorolt. Majd megbízója nevében azt követelte, hogy a püspök a nyilas kormánnyal szemben barátságatlanul viselkedő pápai nunciussal, Angelo Rotta érsekkel, szakítsa meg a kapcsolatot.

Apor megmagyarázta a miniszternek, hogy azért fordult a német követhez, mert a nyilas hatóságok válasza sem méltatták a kérését. A nunciussal való viszonyt érintő kívánságra pedig azt felelte, hogy „ha a kormánynak valami baja van a pápai követtel, forduljon a Szentszékhez. Amíg azonban Rómát Angelo Rotta képviseli Magyarországon, addig a győri püspök nemcsak kötelességének, de szívügyének is tekinti, hogy vele tartson...”⁸⁶

⁸⁶ Dr. Zágony József levélbéli közlése.

Hősi halála

Közben a háború réme rohamtempóban közeledett a győri egyházmegye és annak székhelye felé. Az oroszok 1944 Karácsonyának másnapján elfoglalták Esztergomot. A primási várossal együtt a győri egyházmegyének legkeletibb része is szovjet megszállás alá került. Két hét múltán, 1945 januárjának közepén, a németek ellentámadást indítottak. Az eredményes offenzíva során annyira megközelítették Budát, hogy a Dobogókőről beláttak az ostromlott városba. Hitler parancsára azonban vissza kellett vonulniuk. De a felszabadított Esztergom és a győri egyházmegye keleti csücske március közepéig, az új nagy orosz támadásig, német-magyar kézben maradt.

Ebben a két orosz megszállás közti időszakban történt, hogy a nyilas kormány bizottságot küldött ki a szóbanforgó területre a szovjetkatonák kegyetlenkedéseiről érkező hírek kivizsgálására. Egyidejűleg a győri püspököt is kérte, hogy az Egyház is vegyen részt a vizsgálatban. Apor püspök – nem törődve azzal, hogy a nyilas hatóságok az üldözött zsidók és a bebörtönzött püspökök érdekében hozzájuk intézett megkereséseit következetesen visszautasították – öttagú papi bizottságot rendelt ki a kormánybizottság mellé. A német- és nácibarátnak egyáltalán nem mondható papokból összeállított bizottság jelentése „az állatiasságnak és az emberi elvadulásnak eddig elképzelhetetlen példáit sorolta föl. Ettől kezdve Apor püspök örökké optimista, idealista lelkülete némileg kételkedővé vált, mert az események mögött olyan lelket kellett látnia, mely nem sok reménnyel kecsegtetett a várvavárt békét illetően”.⁸⁷

Az 1945 márciusának közepén támadásba lendült orosz haderő áttörte a Balaton és a Duna északi része közt kiépített német-magyar védelmi vonalat és a Kisalföldön át Bécs felé tört. A bombatámadásoktól megviselt, élelmiszerhiányban szenvedő Győrben fejvesztettség és pánik lett úrrá. Karsay Árpád nyilas polgármester figyelmeztette a lakosságot, hogy készüljön föl a menekülésre. Rövidesen azután Magyarffy főispán, mint hadműveleti kormánybiztos, elrendelte a város és környéke kiürítését.⁸⁸ Velük szemben Apor püspök azt tanácsolta a híveknek, hogy maradjanak a helyükön.

Három héttel a szovjet csapatok megérkezése előtt végigjárta a város apácázárdáit, hogy a nővéreket előkészítse a várható eseményekre. Nem titkolta el előttük a vöröskatonák viselkedését. Mégis azt ajánlotta nekik, hogy ne hagyják el a helyüket és adjanak jópéldát a világiaknak. A lelkipásztoroktól pedig határozottan megkövetelte, hogy a nyájukkal maradjanak. Ugyanakkor a német hadvezetőséget arra kérte, hogy Győr értékeit kíméljék meg a háború pusztításától. Sepp Dietrich SS tábornok felelete elutasító volt. A hadászati szempontból fontos várost, – mondta – minden áron védeni fogják.⁸⁹

A majdnem ezeréves Győrnek, „a három folyó városának”, még nem volt ilyen borzalmakkal és szenvedésekkel tele Nagyhete.⁹⁰

A szovjetcsapatok közeledésének a hírére a nyilasok és a németek minden mozgatható értéket magukkal vittek. A főispán elrekviráta a püspök autóját, két géppisztolyos pártszolgálatos a lovasfogatót vitte el anélkül, hogy a tulajdonosnak egyetlen szót szóltak volna. Német SS katonák pedig betörték a pincébe és a gazdasági udvarba, ahonnan

⁸⁷ Uo. és Dunántúli i. m. 17.

⁸⁸ Lengyel, Sály, Tirnitz: i. m. 12-14.

⁸⁹ Dr. Bánk József: i. m. 70. és Lengyel, Sály, Tirnitz: i. m. 13-14.

⁹⁰ A következő eseménybeszélés főforrása: Dunántúli i. m. befejező része. Katolikus Szemle. Róma. 1950. II. 70-72. Úgyszintén a tőle kapott két levél kiegészítő közlései. Ezért csak a más forrásokból nyert adatok leőhelyét jelzem külön is.

teherautókra rakva elszállították a bort és a disznókat. Az az ellenvetés, hogy a Püspökvárat megtöltő menekültek élelem nélkül maradnak, nem érdekelte őket.

„A tragédia rohamléptekkel közeledett”. Nagyhétfőn és Nagykedden a mosoni Dunaág és az „Öregrába” összefolyásának háromszögében álló Püspökvár csonkatornyából már látni lehetett a harcok keresztüzébe került falvak égő házait. Nagyszerdán, 1945. március 28-án délelőtt már Győr ellen is okádták a tüzet az orosz ágyúk. A védők visszavonultak a két folyó északi, illetőleg nyugati oldalára. Átkelésük után felrobbantották a hidakat és új állásaikból aknatüzet zúdítottak a Belvárosba bevonuló oroszokra.

Az ősi vár több méteres falaiban sem az orosz ágyúk, sem a német aknák nem tudtak komolyabb kárt tenni. De ott állott a közelben – védelem nélkül – a Szent István által alapított székesegyház. A püspök a becsapódások morájából próbált a találat helyére következtetni. Amitől félt, délután 3 órakor bekövetkezett. Egy gyújtóbomba eltalálta a tornyot. Az égő torony rázuhant a templom tetőzetére és azt is felgyújtotta. A szörnyű hír annyira megrendítette a püspököt, hogy ledőlt az óvóhely pihenőjére és keservesen sírt.

De nem sok ideje maradt a bánatra. Az óvóhely ajtajában hamarosan megjelentek a „felszabadítók”. Apor püspök kitörölte szeméből a könnyet és a szárnyai alá menekült hívek elé állva méltóságteljes nyugalommal fogadta a betolakodókat.

A szovjet katonák Nagyszerdán délután történt első látogatását a Püspökvárban egy feltétlen hitelt érdemlő szemtanú így örökítette meg: „Géppisztolyok, revolverek szegeződnek a mellemeknek, értelmetlen kiabálásokra a kezek magasba lendülnek s kezdődik a motozás. Vilmos püspök sem kivétel. Személyesen áll őrt az ajtóban. Már öt-hat, külön erre a célra vett zsebórát leadott, de mindig újak jönnek, követelőznek s géppisztollyal handabandáznak. A püspök türelme határtalan. Jóságos szeme hol mosolyog, hol szikrázik az elszántságtól”.

Egész éjjel nem aludt. Amikor kérték, hogy pihenjen egy kicsit, így válaszolt: „Nekem ébren kell lennem arra az esetre, ha történik valami!”

Nagycsütörtökön reggel korán elmondta a szentmiséjét – életének utolsó szentmiséjét – az óvóhelyen.

A nap folyamán eltávolodott a harci zaj. A Püspökvárba azonban nem tért vissza a nyugalom. „Egymásután özönlnek a katonák”, – olvassuk a szemtanú beszámolójában. „Fosztogatnak, követelőznek. Vilmos püspök állja a harcot. Velük megy a pincébe, a toronyba, mindenütt ott van, ahol veszély fenyeget”.

Egy igen durván fellépő csoport vezetőjével éles vitába keveredett. A vezető félre akarta lökni az ajtóból. A püspök nem engedett. Erre az egyik szovjet katona nyeglén odaszólt a vezetőnek: „Eressz bele néhány golyót a hasába!”

Amikor eltávoztak, valaki a menekültek közül arra kérte a püspököt, hogy ne exponálja magát annyira, mert még baja lehet belőle. A püspök az őt jellemző szelíd határozottsággal azt felelte, hogy azokat, akiket rábíztak, minden áron meg fogja védeni.

A Nagycsütörtökről Nagypéntekre virradó éjszakát is átvirrasztotta.

Ilyen körülmények között szó sem lehetett a nagypénteki csonkamise megtartásáról. Kora reggel a püspök felolvasta Krisztus szenvedésének evangéliumi történetét. „Sohasem volt az – emlékezik vissza a szem- és fültanú – olyan megrázó, mint azon a napon és abban a lelkiállapotban”.⁹¹

Úgy tíz óra tájban egy kisebb vöröskatona csoport érkezett. Végigjárták a pincéhelyiségeket, de nem követelöztek. Ellenkezőleg. Az előzőnap látogatókkal szemben feltűnően barátságosan viselkedtek. Közülök az egyik magyarul is tudott. Az óvóhely lakói még derültek is, amikor az idegen hadfi tört magyarsággal elmesélte; hogy: „Papa Karcagról,

⁹¹ D. Z. J. (dr. Zágon József): A vértanú magyar püspök. Pannonia Sacra. München. 1960. Márciusi szám. 5.

neve Király, háborúban szoldát, maradni oroszban, elvette mama, én félmagyar, kicsi tudni magyar...” Akkor még senki se sejtette, hogy a barátságos csoport küldetésének célja a helyzet kikémlése volt.

A nap folyamán Győrbe érkezett orosz parancsnokság egyik részlege a Városházán, a másik a Széchenyi téren álló Tápintézet épületében ütött tanyát. Amikor a püspök erről értesült, irodaigazgatóját a városházára, egy másik papját pedig a Tápintézetbe küldte azzal a megbízással, hogy a Püspökvár számára védelmet kérjenek a katonák garázdálkodása ellen.

A fiatalabb papot a Tápintézetben egy németül is beszélő tiszt fogadta. Nyugodtan végighallgatta a püspök küldöttjének a mondanivalóját, majd néhány kérdés feltevése után indult kifelé és beszállt a ház előtt álló autójába. A pap, aki azt hitte, hogy a megértést mutató tiszt a helyszínen akar meggyőződni az elmondottak valóságáról, felállt az oldallépcsőre, hogy mutassa az irányt. Feltevése azonban tévesnek bizonyult. A tiszt beindította a motort, aztán egy könnyed mozdulattal félrelökte a papot a lépcsőről, és elhajtott az ellenkező irányban fekvő Gyárváros felé.

Zágon irodaigazgatót a parancsnok fogadta. A püspök küldöttje szószerint előadta gazdája üzenetét, amely úgy szólt, hogy ő tartotta vissza a népet a meneküléstől és most saját házában kell a túlzottnak hitt hírek valóságát átélnie. Ilyen célra – hangzott a parancsnok kurta válasza, nincsen embere. Különben is – tette hozzá mentegetőzőként – a frontkatonák azt tesznek, amit akarnak. Aztán minden átmenet nélkül a nyilas vezetők névsorát és az elbűjt német katonák rejtekhelyének elárulását követelte Zágotól.

A két pap a karmeliták temploma előtt találkozott és indult fel a Püspökvárba, ahol akkor már folyamatban volt Apor püspök vértanúsága történetének első fejezete.

A viszonylagos nyugalomban eltelt délután végén, úgy hét óra tájban, visszatért a délelőtti barátságos csoport. Ezúttal azonban meglehetősen ittas állapotban. Egy őrnagy vezette őket. Hangos szóval fiatal nőket követeltek „krumplipucolásra és egy kis házimunkára”. A pincejárat előteréből nyíló mosókonyhában a menekültek vacsorájának előkészítésével foglalatostkodó asszonyok annyira megrémültek ettől a követeléstől, hogy kiugráltak az ablakon.

A pincébe is lehallatszó kiabálásra a püspök azonnal fölsietett a tágas földszinti helyiségbe. A délcegtermetű és vállas főpapnál is magasabb és testesebb őrnagy megismételte a követelést. A püspök határozott nemmel válaszolt. De megígérte, hogy a házimunkára szükséges csoportot önkéntesen jelentkező idősebb férfiakból és nőkből összeállítja. Az őrnagy visszautasította az ajánlatot. Ragaszkodott a fiatal nők kiszolgáltatásához. A tolmács, egy Békéscsabáról menekült és szlovákul gyengén tudó orvos, egyre ijedtebben próbálta visszaadni a heves vita mondatait. A katonák percről-percre fenyegetőbben viselkedtek. A püspök azonban rettenthetetlen maradt. Végül is felhúzott géppisztollyal kényszerítették a pincébe való lemenésre.

A sikertelen küldetésből visszaérkező két pap éppen akkor érkezett meg, amikor a püspök indult lefelé. Az irodaigazgató próbált neki röviden beszámolni a küldetés eredménytelenségéről. Lelke mélyéig felháborodott gazdáját azonban nem érdekelte a parancsnok válasza.

Az őrnagy, miután három katonát a kijárat elé állított, hármat pedig a fiatal nők felkutatására küldött,⁹² lement a pincébe. A püspök a lépcső előtt fogadta. A menekültek rémülten hallgatták az újra megindult szócsatát.

A szovjet tiszt egyre gorombább lett. Többször a püspök nyaklancát is megrántotta. A püspök ellökte magától ellenfelének fenyegetően hadonászó kezeit és hajthatatlanul kitartott eredeti álláspontja mellett, hogy a lányokat és a fiatalasszonyokat nem engedi ki a házból. A

⁹² Uo. 5-6.

minden érvéből kifogyott őrnagy végülis olyan dühös lett, hogy kirántotta pisztolyát. Lőni azonban nem tudott, mert azalatt a röpke pillanat alatt, míg kezei a fegyver kibiztosításával voltak elfoglalva, a püspök mögéje ugrott és a két könyökét erősen hátraszorítva és a lépcsőn maga előtt tolva az óvóhely elhagyására kényszerítette.

Ettől kezdve villámgyorsan követték egymást az események.

Alig tett a püspök a lépcsőn néhány lépést visszafelé, amikor felülről kétségbeesett sikongatás hangzott: „Vilmos bácsi!... Vilmos bácsi!... Segítség!... Segítség!” A katonák megtalálták az almáspincében elbújt fiatal nőt és ráncigálták őket kifelé.

A püspök azonnal visszafordult és felrohant az előtérbe. Utána futott kis, diákkorban lévő unokaöccse, a „Kuki”-nak becézett Pálffy Sándor gróf. Annak a nyomában a két pap.

A saját biztonságával egyáltalán nem törődő főpásztor feltartott kezekkel, haragos „Hinaus!... Hinaus!” – „Ki innen!... Ki innen!” kiáltással követelte a nőablók távozását.

Erre vagy az őrnagy, vagy egyik embere tüzelni kezdett. A sorozat első három golyója az előtér mennyezetébe fűrődött. A következő hármat „Kuki” gróf kapta. Kettő súrolta, a harmadik a térdét találta el. Apor is három golyót kapott. Az egyik jobb karján a reverenda és ing kezelőjét lyukasztotta át. A másik a homlokát horzsolta, de csontot nem érintett. A harmadik, a halálos, a köldöke fölött hatolt be a hasüregbe.⁹³ A homloksebből kiömlő vér végigcsorgott az arcán, a reverendáján és vörösre festette a kövezetet.

A katonák „hősi tettük” következményét látva elengedték áldozataikat és kiszaladtak az épületből.

A súlyosan sebesült püspök a segítségére siető két papja vállaira támaszkodva ment le az óvóhelyre, ahol egy tábori ágyra fektették. A tolmács-orvos, aki elsősegélyben részesítette, megállapította, hogy a golyó nem hatolt át a testen, hanem valahol a hasüregben elakadt. „Azonnali operációra van szükség!” – jelentette ki aggodalmas arccal.

A püspök egyik munkatársa azonnal útnak indult hogy az ostromlott és sötétségbe borult város túlsó felén lévő közkórházból szakorvost hozzon.

Mialatt ő romok között bukdácsolva és orosz járőrök által többször is feltartóztatva útban volt, az óvóhely lakói könnyes meghatottsággal szemlélték a csodálatos, szinte természetfölötti nyugalmat, amely mindvégig eszméleténél lévő pártfogójuk arcából-szeméből feléjük sugárzott. Amikor egyik munkatársa föléje hajolt és megkérdezte, hogy vannak-e fájdalmai, szelíden suttozta: „Köszönöm Jézusomnak, hogy Nagypénteken szenvedhetek!...” Arra a hírre pedig, hogy a lányok és fiatalasszonyok megmenekültek, boldog mosollyal felelte: „Érdemes volt!...”

A szomorú hír vétele után Petz Aladár igazgató – Ágoston és Jung főorvos kíséretében – a rezidenciába sietett. Ők is azonnali operációt tartottak szükségesnek.

Mialatt az orvosok előre siettek, hogy a műtétet előkészítsék, 15-20 férfi – nagyrészt a püspökség alkalmazottai – önként jelentkezett a sebesült szállítására.

Azon a tábori ágyon, amelyen a pincében feküdt vitték a nehéztetű beteget a kihalt és sötét utcákon keresztül. Gyakran megálltak és váltották egymást. De többször meg kellett állniok azért is, mert az orosz „patrujok” gyanúsak találták az éjszakában lassan haladó és valami súlyosnak tetsző dolgot cipelő férfitömeget. Hogy meggyőződhesse a tolmács szavainak a valódiságáról, felrántották a tábori ágyat takaró leplet és villanylámpájukkal bevilágították a sebesült arcába. A püspök szelíden rájuk nézett és magasra emelt jobbával megáldotta őket.

Éjfél felé járt az idő, amikor megérkeztek a kórházba. Az orvosok a kápolna alatti, ideiglenes műtőnek berendezett nagypincében várták. Villany hiányában nem tudták átvilágítani. A súlyos műtétet petróleumlámpa világánál kellett elvégezni.

⁹³ Gróf Pálffy Sándor és N. N. levélbeli közlése.

A teljes eszméleténél lévő beteg az operáció megkezdése előtt mellette lévő munkatársának átadta a püspöki gyűrűjét, az erszényét, a páncélszekrény kulcsát és utasításokat adott neki arra az esetre, ha az operáció után nem térne magához.

Szerencsére aznap, a szigorúan tartott nagypénteki böjt miatt, egy csésze teán kívül mást nem vett magához. Így válságos állapota dacára is remélhető volt, hogy a gondosan kitisztított és összevarrt belek gyógyulása komplikációmentes lesz.⁹⁴

Az alagsor egyik szobájában helyezték el. Nehezen ébredt. Még félálomban volt, amikor hangosan kiabálni kezdett. Olyan hangosan, hogy az udvarra is kihallatszott. És állandóan csak az „Igen!” szót ismételte. Talán százszor is egymásután. Amikor magához tért, ezt a különös viselkedését azzal tette érthetővé állandóan mellette tartózkodó Gizella nővére előtt, hogy gyöngye emberi természete irtózott a szenvedéstől és nem akarta azt vállalni. De sikerült ezt a gyengeséget leküzdenie és az Isten akaratába való belenyugvást akarta kifejezni a hangos és sűrű Igen-kiáltásokkal.⁹⁵

Másnap, Nagyszombaton reggel hét órakor egyik papi munkatársa jelentkezett nála. A beteg első kérdése az volt, hogy eltávozása óta nem történt-e baja az asszonyoknak és lányoknak. A megnyugtató válasza boldogan felelte: „Köszönöm a jó Istennek, hogy elfogadta az áldozatomat!”

A délelőtt folyamán Zágon irodaigazgató fölkereste az orosz parancsnokot és beszámolt neki az első látogatása óta történekről. A magasrangú szovjet tiszt szóltan közönnnyel hallgatta végig a Püspökvárban lezajlott események történetét. És anélkül, hogy részvételének kifejezést adott volna, újra a győri nyilasvezetők neve és a bujkálásban visszamaradt német katonák rejtekhelye után érdeklődött. Nem az ő segítségének, hanem a magát feláldozó püspöknek volt köszönhető, – olvassuk Zágon prelátnus visszaemlékezésében, hogy – amíg más óvóhelyeken orgiákat ült a gonoszság⁹⁶ – a Püspökvár pincéit Nagypéntek estéje óta elkerülték a „felszabadítók”. Pedig a palota és a kert hemzsegett tőlük.

A Nagyszombatot aránylag nyugodtan töltötte. Csak a kezét emelte fel néha, mintha valamit kérni akarna. Mellette örökődő nénjének azt mondta, hogy ezzel könnyít magán, amikor a fájdalmat már-már kibírhatatlannak érzi. Néha ezt is suttogetta: „Felajánlom szenvedésemet a híveimért!”⁹⁷

Húsvétvasárnap reggel áhítattal megáldozott. Az ünnep hátralevő részét imádságba merülve töltötte. Az orvosok gyakran benéztek hozzá és reménykedtek, hogy talpra tudják állítani. Este nyolc óra felé azonban az ápolónővér észrevette, hogy az érverése gyöngül. A rögtön odahívott Jung főorvos megállapította, hogy hashártyagyulladás lépett föl. Gizi nénye megkérdezte tőle, hogy nem kívánná-e a szentkenet felvételét. „De igen, felelte, hiszen másnap úgyszólván szándékában volt azt kérni”. A kórházi lelkésznél töredelmesen meggyónt és teljes öntudattal fogadta a betegek szentségét. A „Confiteor”-t, a bűnvallomás-t, együtt imádkozta a pappal.

Hamarosan megkezdődött az agónia. Testi ereje rohamosan fogyott. A kínok verítéke lepte el homlokát, de panasz nem hagyta el az ajkát. Nagy lelke az utolsó pillanatig éber volt. Még végső perceiben se önmagára gondolt. Testamentumszerű búcsúszavai ezek voltak:

„Mégegyszer üdvözlöm papságomat... Legyenek hűek az Egyházhhoz! Hirdessék bátran az evangéliumot! Segítsék romjaiból felépíteni szerencsétlen magyar hazánkat!...”

Utána hangos imába kezdett:

„Istenem, Atyám, a Te kezedbe ajánlom testemet, lelkemet!

Jézus Szentséges Szíve bízom Benned!

⁹⁴ Meszlényi i. m. 31, és N. N. írásbeli közlése.

⁹⁵ N. N. írásbeli közlése.

⁹⁶ Dunántúli i. m. 71.

⁹⁷ Meszlényi i. m. 31.

Felajánlom összes szenvedésemet engesztelésül a saját bűneimért, de felajánlom papjaimért is, híveimért, az ország vezető embereiért és ellenségeimért. Kérem Istent, ne tulajdonítsa nekik bűnül azt, amit elvakultságukban az Egyház ellen tesznek.

Fölajánlom szenvedéseimet az édes magyar hazáért és az egész világot!

Szent István, könyörögj a szegény magyarokért!”⁹⁸

Ezzel az utolsó, tiszta szíve végső dobbanásától kísért fohással adta vissza nemes lelkét a Teremtőjének a Húsvéthétfőre forduló éjjelen. A szemét lefogó irgalmas nővér feljegyzése szerint „sokat szenvedett, nagy türelemmel viselte és szentül halt meg 1945. április 2-án éjjel egy óra öt perckor.”⁹⁹

A kórház orvosi kara, kedvesnővérei és személyzete a halott főpásztort kikísérte a kapuig.¹⁰⁰ Ott papjai vették át a hordágyat és vitték tovább a Káptalandomb felé. A Nádorvárosnak nevezett városrész utcái kihaltak voltak. Csak a várost kettészelő vasút átjárója előtt szorgoskodtak orosz katonák egy teherautó körül. Parancsnokuk, a hóna alatt egy térkép- vagy iratcsomóval, éppen akkor lépett ki az épületből, amikor a halottasmenet odaérkezett. A papok egyike hozzáietett és kérte, hogy a megboldogult holttestét vitesse fel a püspöki palotába. A fiatal tiszt figyelmesen végighallgatta a kérést és utána az őszinte sajnálkozás hangján azt válaszolta, hogy kénytelen nemet mondani, mert azonnal indulniok kell a tűzvonalba.

A vértanúpüspököt közvetlen munkatársai a Püspökvár gótikus kápolnájában a Magyarok Nagyasszonya oltára előtt ravatalozták föl. Nehezen szerzett dísztelen koporsója elé csak egyetlen szál égő gyertyát tudtak állítani.

A temetése is igen egyszerű és szegényes volt. A szertartást végző papokon kívül alig néhány hívő volt jelen. A pincékben tengődő lakosságból csak kevesen értesültek a rezidenciában lezajlott eseményekről. Akik pedig tudtak róla, a püspökvári óvóhely menekültjei, nem merészkedtek a felszínre. Az asszonyok és lányok az erőszaktól, a férfiak az elhurcolástól félték. A hivatalos személyiségek közül is csak egyetlenegy, Telbisz Miklós alispán vállalkozott arra, hogy a veszélyes helyzet dacára is részt vesz a temetésen. De ő se jutott el a Püspökvárig. A megyeháza elhagyása után elkapta egy járőr és – úgy ahogy volt: ünnepi feketében – elhajtotta munkára.

A temetési szertartás alatt a palota udvarán lovasmutatványokkal szórakoztak a katonák. Az ablakokból pedig hangos énektől kísért harmonikaszó szállt a koszorútlan koporsóban távozó házigazda után.

Csak az igazsággal homlokegyenest ellenkező információ alapján írhatta le egyik katonatörténészünk, hogy az orosz városparancsnok dísztemetést rendezett a meggyilkolt püspök számára.¹⁰¹

Mivel a súlyosan megrongált székesegyházban való eltemetéséről egyelőre nem lehetett szó, Győr harmadik vértanúpüspökét a Káptalandomb alatti karmelita templom kriptájának ötödik számú sírfülkéjébe helyezték ideiglenes nyugovóra 1945. április 4-én.

Pokorny Miklós kanonok, káptalani helynök, a temetés után hat nappal, 1945. április 10-én szétküldött körlevelében ezekkel a szavakkal búcsúztatta a nagy halottat: „Aki csak egyszer is beszélt vele életében, nem felejt el azt a tiszta, nyílt tekintet, melyből lelkének harmóniája, jellemének kristályos szépsége sugárzott. Nem felejt el mélyzengésű hangját, mely mindig csak buzdított, bátorított és vígasztalt. Főképpen pedig nem felejt el azt a szeretetet, jóságot, mely egész lényén előmlött, amely első pillanatra bizalommal töltötte el a

⁹⁸ D. Z. J. i. m. 6.

⁹⁹ V. M. nővér írásbeli közlése.

¹⁰⁰ W. Kr. nővér szóbeli közlése.

¹⁰¹ Peter Gosztonyi: Endkampf an der Donau 1944/45. Verlag Fritz Molden. Wien-München-Zürich. 2. Auflage 1969. 169.

szíveket. Minden gondolata Krisztus és a lelkek üdvének hűséges szolgálata volt s ebben sem fáradságot, sem félelmet nem ismert...” Majd így folytatta: „Megboldogult főpásztorunk alakja ragyogó hullócsillag egyházmegyénk egén, mely jön, fényességével mindent betölt, azután váratlanul eltűnik. De a győri egyházmegye soha el nem múló, drága értéket nyert benne: az igazi jópásztor példaképét, aki életét adja juhaiért. Az isteni Gondviselésnek úgy tetszett, hogy elvegye tőlünk a főpásztort és atyát, de ugyanakkor mindörökké nekünk adta, mint a papi önfeláldozás példaképét”.¹⁰²

A győri egyházmegye gyászában részt vett az egész magyar Egyház, mert Apor Vilmos az egész magyar katolicizmus büszkesége és reménysége volt.

Halálának napján, 1945. április 2-án temették Esztergomban Serédi Jusztinián bíborost. A gyászszertartáson résztvevő egyházi és világi vezetők egyöntetű véleménye szerint utódlás szempontjából csak két név jöhetett számításba: Apor Vilmos és Mindszenty József, a két aszkétaéletű püspöknek, kiváló főpásztornak és a nemzetiszocializmus elleni harc két egyházi hőségének a neve. Angelo Rotta pápai nuncius is hasonlóképpen gondolkozott. Megérkezése után azonnal a győri püspököt kereste.

A megkérdezettek nem tudtak a pápai követ érdeklődésére választ adni. A hadműveleti területnek számító Győről ugyanis még nem jutott el a szomorú hír Esztergomba, hogy Apor Vilmos püspök aznap éjjel eltávozott az élők sorából.

¹⁰² Meszlényi i. m. 25.

A vértanú püspök tisztelete

Az elárvult egyházmegye csak 13 hónap múltán kapott új főpásztort Papp Kálmán soproni kanonok-városlébános személyében. Mindszenty József esztergomi érsek szentelte püspökké 1946. június 16-án a soproni Szent Mihályról nevezett plébániatemplomban. Az ország új primása prédikációjában az elődről is megemlékezett. „A magyar történelem – mondotta – egyebek közt nagy-nagy temető is. Ebben a temetőben három nagy sír nyílik és mered fel előttem: 1241, 1526, 1938-45. Mind a három sír egy-egy győri püspököt kívánt és vitt el: Gergelyt, Paksi Balázst és Vilmos püspököt. A két első külön emlékjele ott van a győri püspöki kertben. A harmadiknak még nincs emlékjele ott, de a nők liliomát védő vére még nem szikkad föl maradék nélkül a kövön, mire utódja belép a hitvalló és vértanú püspök lábanyomába”.¹⁰³

Az utód egy év alatt rendbehozta a városért folyó harcok alatt megrongálódott székesegyházat. Utána első feladatának tartotta a vértanúelőd hamvainak átszállítását végleges nyugvóhelyére, a katedrális Szent László-kápolnájába.

Méltóbb helyet nem is választhatott volna a székely származású és nagyváradi papból győri püspökké lett Apor Vilmos földi maradványai számára.

A Héderváry János püspök által a XV. század elején épített gótikus kápolna azért kapta a Szent László-kápolna nevet, mert Náprági Demeter erdélyi, később győri püspök a XVII. század elején annak oltárára helyezte a lovagkirály magával hozott hermáját, ereklyetartó mellszobrát, a középkori magyar ötvösművészet remekművét.

A Nagyváradon eltemetett Szent László a Székelyföldön is igen nagy tiszteletnek örvendett. Legendájának azt a részét, amely szerint a cserhalmi ütközetben a pogány kun harcos karmai közül kiszabadította az elrabolt magyar leányt, több erdélyi templom falán is megörökítették. Így többek között az Apor-család szűkebb hazájának számító Háromszék megye Gelence nevű községében is.¹⁰⁴

Az egyházmegye papjai és hívei az akkori szegénységhez mérten nagy összeget, 120.000 forintot adtak össze az emlékmű költségeinek a fedezésére. Az oltárral szemben, a kápolna karzata alá elhelyezett vörösmárványból készült, két és félméter hosszú és egy méter nyolcvan centiméter magas síremlék Boldogfai Farkas Sándor jól sikerült alkotása. Fedőlapján a megboldogult püspök főpapi ornátusban ábrázolt alakja látható. A falakat Mattioni Eszter hímeskőből kirakott szimbolikus képei ékesítik. A hátsó falon a szeretet tüzét és a szüzesség lángját hordozó angyal, jobboldalt a Jópásztor megkapó képe, baloldalt pedig két, liliomot és koronát tartó angyal beszél a művészet nyelvén a vértanú püspök érényeiről. A székesegyház egyetlen épségben megmaradt középkori csúcsíves stílusú kápolnájának a szépségét igen emelik Árkainé, Sztéhló Lilinek néhány évvel később készült és a magyar szenteket megjelenítő színes ablakai.¹⁰⁵

Az ünnepélyes átvitel és a végleges sírba való helyezés 1948. november 23-ára és 24-ére volt kitűzve. Az ország primásával, Mindszenty József bíborossal az élén az egész püspöki kar bejelentette a részvételi szándékát. A székvároson és az egyházmegyén kívül az ország minden részéből ezrek és ezrek szándékoztak Győrbe utazni hogy a vértanú-püspök iránti tiszteletüknek kifejezést adjanak.

November 20-án, szombaton este azonban váratlan fordulat történt. A belügyminisztérium rendészeti osztálya főnökének és a politikai rendőrség egy ezredesének a

¹⁰³ Vecsey i. m. I. 215.

¹⁰⁴ Dercsényi Dezső: Nagy Lajos kora. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. Évszám nélkül. 132-133.

¹⁰⁵ Jenei Ferenc, Koppány Tibor: Győr. Képzőművészeti Alap kiadóvállalata. Budapest. 1964. 89.

kíséretében megjelent a Püspökvárban Bali Zoltán győri főispán és Papp Kálmán püspöknek átadta Wels Aladár győri polgármester írásbeli határozatát, amely megtiltotta a halott hamvainak az exhumálását. Egyúttal követelték a püspöktől, hogy rendelje el az átvitel felfüggesztését, a meghívottakat pedig – telefonon vagy táviratilag – értesítse a temetés elmaradásáról. Az esetleges rendzavarásért – tették hozzá fenyegetőleg – a püspöknek kell felelnie. Megokolásul azt hozták fel, hogy a temetés sértené az ország bel- és külpolitikai érdekeit.

Papp Kálmán tiltakozott az Egyház szabadságának brutális megsértése ellen. Az erőszak előtt – mondta – kénytelen ugyan meghajolni és erről nyomtatvány útján értesíteni is fogja a meghívottakat. A telefonálást és a táviratozást azonban nem vállalja. Ha szükségesnek tartják, tegyék meg maguk! Meg is tették. A Belügyminisztérium, illetőleg a rendőrség még aznap éjjel tudatta a püspökökkel és a plébánosokkal, hogy a temetés elmarad.

Az akkor már teljesen kommunista kézben lévő belügyi hatóságok – a betiltás miatt felháborodott hívek tüntető akciójától való félelmükben – az átvitel, illetőleg temetés tervezett napjaira részben durva, részben nevetséges rendszabályokat léptettek életbe. Kétszáz fővel megerősítették a győri rendőrséget és mozgósították a tűzoltóságot. Egész éjjel titkosrendőrök álltak körül a karmeliták templomát és lovasrendőrök cirkáltak a belvárosban, nehogy „a fekete reakció” elloppja a holttestet. A Karmeliták temploma és a székesegyház felé vezető utakat barikádokkal zárták el. A két templomot összekötő utcára pedig munkásokat rendeltek ki, hogy törjék föl az aszfaltot. A barikádon kívül rekedt győriek részint gúnyos megjegyzésekkel, részint keserű mosollyal nyugtázták az igazi kommunista szándékot komikus ügyetlenséggel leplezni akaró „újtjavítás”-t. Ugyanilyen durva és nevetséges eszközzel akadályozták meg, hogy a vidék népe részt vehessen az esetleges Apor-tüntetésen. A rendőrség aznap igazoltatott mindenkit, aki szárazon vagy vízen, vonaton, autóval, kerékpáron, gyalogosan, vagy csónakkal Győr felé közeledett. Csak az léphetett a város területére, aki igazolni tudta, hogy ott van a munkahelye.

A politikai rendőrség még a síremlék fényképezését és a halotti emlékkép kinyomtatását is megtiltotta.

Az emlékkép szövege így hangzott: „Imádkozzunk, hogy Isten dicsőítse meg hűségessé szolgáját, báró Apor Vilmost, a győri egyházmegye vértanú püspökét, aki jópásztorként életét áldozta föl az anyagi erény védelmében”.

Amire ez a szöveg utal, azt a neves és jámborsága miatt köztiszteletnek örvendő kármelita atya, Szeghy Ernő, nyíltan is kifejezte. Amikor a megboldogult nővére Apor Gizella arra kérte, hogy misézzen öccse lelkiüdvéért, nem vállalta. „Gratulálok, gratulálok!” – mondta. „Hiszen egy mártírtestvére van! Én csak hozzá imádkozom és nem érte. Közel egy évig a gyóntatója voltam. Szerencsém volt bepillantást nyerni a lelkébe. Tudom hogy szent volt. Minél előbb meg kellene indítani a kanonizációját!”¹⁰⁶

A papság és a hívek egyöntetű kívánsága alapján hamarosan meg is kezdődött otthon a szenttéavatási eljárás. A kihallgatásokat Csávossy Elemér jezsuita atya végezte. Dr. Szele József vezette a jegyzőkönyvet. Az illetékes római kongregációnál többször is történt már kísérlet a per lefolytatására. Nem is zárkóznak el előle. De addig nem kezdhetnek hozzá, amíg a kihallgatási jegyzőkönyveket meg nem kapják.

Halálának tizedik évfordulója alkalmából az Osservatore Romano hosszú és meleghangú cikkben emlékezett meg róla. Apor püspök személyiségében – írta a Vatikán félhivatalosa – a szelídség és a szívjóság erős akarattal és az élet feláldozásától sem visszariadó bátorsággal párosult.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Meszlényi i. m. 32-33.

¹⁰⁷ Mons. Guglielmo Apor. L'Osservatore Romano. April 1955.

Ugyanakkor a megboldogult lelkiüdvéért tartott római gyászmise keretében Tomek Vince, a Piarista Rend akkori generálisa prédikált. „Apor püspök halála – mondta a magyar származású rendfőnök – egy jópásztornak és egy hősnak drámai halála volt”. Majd a vértanúság történetének részletes ismertetése után így fejezte be a beszédét: „Mi, akik most itt együtt vagyunk, lelkünk egész mélyéből hálát adunk az Istennek ezért a halálért. Hisszük, hogy az Egek Ura ezt a halált azért engedte meg, hogy a szegény magyaroknak életük legyen... A mi nagy kérésünk az Úristenhez az, hogy a tertullianuszi mondásnak: Semen est sanguis christianorum – a keresztények vére vetőmag! értelmében ennek a jópásztornak vére legyen az a mag, amely százszoros gyümölcsöt terem. Apor püspök nyomában Szűz Mária országában és Isten országában minél többen támadjanak olyanok, akik mint hősök és apostolok teljes erejükkel védik kétezeréves erkölcsi örökségünket és akik, ha kell, e patrimoniumnak védelmében úgy tudják vérüket ontani, amint azt Apor püspök tette...”¹⁰⁸

A harmincadik évforduló alkalmából a Szabad Európa Rádió magyar programja keretében Közi Horváth József és Fábíán Károly hat folytatólagos beszélgetésben ismertette a vértanúpüspök életét, egyéniségét, lelkipásztori munkáját, közéleti szereplését és hősi halálát.

A rádiómegemlékezés élénk hazai és szabadföldi visszhangja bizonyítja, hogy a magyar nép szívében évtizedek múltán is elevenen él Apor püspök emléke.

Szemléltetésül három levélrészletet idézünk: Svájból írja egy magyar asszony: „Apor püspök úrból szinte sugárzott az életszentség. Magam többször fordultam hozzá imában, ami meghallgatásra talált”.

Egyik pártfogoltjának, a Budapesten élő K. S.-nek a leveléből vesszük a következő sorokat: „Amikor Győrött járok, mindig elmegyek a kármeliták kriptájába, hogy hálát adjak a jó Istennék csodálatos megmenekülésemért és megköszönjem a Püspök úr emlékének, amit értem tett. De nemcsak magam megyek el oda, hanem a kollégáimat is elviszem és elmondom nekik, hogy azokban az embertelen időkben milyen gerinces, igaz keresztény főpapot adott az Úristen a magyar népnek”.

A harmadik levélrészlet egykori hűséges munkatársának, a közben meghalt dr. Zágon József római prelátuskanonoknak a tanúvallomásából ad ízelítőt: „Apor püspök nem félt senkitől s döntéseit lelkiismerete szerint hozta, függetlenül attól, milyen gyakorlati következményei lehetnek. Nem az emberi, hanem Isten törvénye volt számára a legfőbb parancs... Közelében élni kegyelem volt számomra... A szent püspök ideálját tisztelem benne...”¹⁰⁹

¹⁰⁸ Tomek Vince: Megemlékezés Apor püspökről. Katolikus Szemle. Róma. 1955. II. 82.

¹⁰⁹ B. M., K. S. és dr. Zágon József leveléből.

Irodalom

- Adriányi, Gabriel: Fünffzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte. Ungarisches Institut. München. 1974.
- Adriányi, Gabriel: Der Plan der Ernennung Botschafter Baron Gabor Apor zum ungarischen Aussenminister im Jahre 1942. „Der Donaauraum”. 18. Jahrgang, Heft 2/3 139-140.
- Dr. Bánk, József: A győri püspökök sora. Győregyházmegyei Almanach. Győr, 1968.
- Borbély, István: Bela Kovrig. The Hungarian Quarterly. October-November 1962. Vol. 3. No. 3-4.
- Dercsényi Dezső: Nagy Lajos kora. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Évszám nélkül.
- Dunántúli (dr. Zágon József): Egy nagy mai magyar vértanú. Katolikus Szemle. Róma. 1950. I. II.
- D. Z. J. (dr. Zágon József): A vértanú magyar püspök. Pannonia Sacra. München. 1960. Márciusi szám.
- Friebeisz, István: Magyarország családai. Pest 1857. I.
- Gosztonyi, Péter: Serédi bíboros titkos feljegyzései 44 öszéről. Magyar Híradó. Bécs. 1975. Novemberi szám.
- Gosztonyi, Péter: Endkampf an der Donau 1944/45. Verlag Molden. Wien-München-Zürich. 2. Auflage. 1960.
- Jenei, Ferenc; Koppány, Tibor: Győr, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. Budapest. 1964.
- Kempelen, Béla: Magyar nemes családok. Budapest 1911. Grill K. Könyvkiadó vállalata. I.
- Közi Horváth, József és Fábián, Károly: Apor Vilmos – Győr vértanúpüspöke. Hat rádióbeszélgetés a „Szabad Európa Rádió” magyar adásában 1975 áprilisában és májusában. Kézirat.
- László, Leslie: Church and State in Hungary 1919-1945. New York. Doktori értekezés. Kézirat. 1973.
- Lehmann, Hans Georg: Der Reichsverweser-Stellvertreter. Ungarisches Institut. München. 1975.
- Lengyel, Sály, Tirnitz: Az élet megindulása a felszabadulás után Győr-Sopron megyében, Győr. 1970.
- Lévai, Jenő: Geheime Reichssache. Papst Pius XII. hac nicht geschwiegen. Verlag Wort und Werk GmbH, Köln-Müngersdorf. 1966.
- Macartney, C. A.: October Fifteenth. A history of modern Hungary 1929-1945. Edinburgh. 1956. I-II.
- Magyary, Gyula: Báró Apor Gábor. Katolikus Szemle. Róma. 1969. I.
- Dr. Meszlényi, Antal: Apor Vilmos. Kézirat.
- Mihalovics, Sigismund: Mindszenty – Ungarn – Europa. Badenia Verlag. Karlsruhe. 1949.
- Mindszenty, József: Emlékirataim. Vörösváry István kiadása. Toronto. 1974.
- Moravek, Endre (Szerk.): A Szent István Emlékév. Budapest. 1940.
- N. N.: Mons. Guglielmo Apor. L'Osservatore Romano. 3. April 1955.
- Salacz, Gábor: A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között. Kézirat.
- Teleki, Éva: Nyilas uralom Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1974.
- Tomek, Vince: Megemlékezés Apor püspökről. Katolikus Szemle. Róma. 1955. II.
- Vasari, Emilio (dr. Csonka Emil): Ein Königsdrama im Schatten Hitlers. Herold Verlag. Wien-München. 1968.
- Dr. Vecsey, József: Mindszenty Okmánytár. München. 1957. I.

Dokumentumok, emlékezések

Összeállította és válogatta Szamosi József

Az itt következő dokumentumok, illetve dokumentumértékű írások – csekély kivétellel – most látnak először napvilágot. A hosszabb írásokból – elsősorban könyvünk megszabott terjedelmére való tekintettel, csak részleteket adhattunk, pontozással jelölve a kihagyásokat. Természetesen mindvégig törekedtünk arra: el ne sikkadjon belőlük a jellemző, értékes egyéni mondanivaló.

A 16 táblát kitöltő képanyag – csaknem teljes egészében első publikálás – beszédesen illusztrálja s élő közelségbe hozza a vértanú püspök személyiségét és példamutató életének legfontosabb eseményeit.

Ezen a helyen is köszönet illeti Bolza Ilona grófnőt, aki többek közt a családi vonatkozású, történelmi becsú fényképeket rendelkezésünkre bocsátotta. Két képet (8. és 12. képoldal) Finta Lajos és Markó Ödön: Győr c. könyvéből vettünk át. Végül hálásan köszönöm dr. Eperjes Ernő készséges segítségét.

Sz. J.

A gyulai apátplébánosról

Beliczey Miklós, volt Békés-megyei főispán visszaemlékezéséből:

Dr. báró Apor Vilmos fiatalon került Gyulára plébánosnak. Attól kezdve ösmertem és jó barátomnak tisztelhettem, hiszen eskető papunk volt, leányomnak is ő volt a keresztapja. Úgy tudom, németül és franciául is úgy beszélt, mint magyarul.

... Szerette a meghitt baráti társaságot, amelyben tréfakedvelő, maga is kitűnő anekdotázó, aranyos humorú ember volt. Amiben nem ösmert tréfát: soha egy hajszálnyi koncessziót nem tett, elvi kérdésekben még pillanatra sem hunyt volna szemet. Általában a közéletben és az erősen vegyesvallású Békés-megyében felmerülő problémák kapcsán nem egyszer tapasztaltam, hogyan vált egyszerre megközelíthetetlené ez az egyébként csupaszív, jó ember. Nem volt jó szónok, mégis mindig lebilincselő dignitással beszélt. Mintaszerűen élt és csak azt nem tudnám megmondani, hogy a személyét övező szeretet, vagy tisztelet volt-e nagyobb?

Az 1941-ben győri püspökké történt kinevezése érthető vegyes érzelmeket keltett Gyulán a távozó plébános fölött szomorkodó hívek körében. Ragaszkodó szeretetük és vonatkozó kérésük olyan megható volt, hogy amikor azokat Serédi bíboros hercegprímásnak tolmácsoltam, az a szokástól eltérően, nem új székhelyén, Győrben, hanem Gyulán szentelte fel az új püspököt. Az ezzel kapcsolatos valóban nem mindennapi pompás események, s az otthonomban három napig üdvözölhetett bíboros hercegprímás, nagyon kedves emlékeim közé tartoznak. Magáról a püspökszentelésnek kb. 4 órán át tartó szertartásáról csak annyit, hogy azt a hívek ezrei csakúgy, mint én is (ilyen az emberi gyarlóság!) sokkal több érdeklődő kíváncsisággal, mint áhítattal néztük. Mikor azután a fölszentelt főpásztornak először tették fejére a süveget és adták kezébe a pásztorbotot, ő meg az oltártól elindult, hogy az „Ecce sacerdos magnus” hangjai mellett végig a templomon és kint a térdrehulló tömeg sorfala között első főpapi áldását kiossza, – elámultam!... Most csodálattal állapítottam meg, hogy egész megjelenése, arckifejezése milyen változáson ment át! Egészen átszellemült a lényé, valami eddig még soha nem ösmert ragyogó kifejezés ült az arcán. Sugárzott róla a hivatástudat, az apostolok főpásztori küldetése. Soha nem fogom ezt a benyomást elfelejteni!...

Népénekkar és liturgikus mozgalom Gyulán

Apor Vilmosnak, mint gyulai plébánosnak, szívügye volt a hívek aktív bekapcsolása a liturgikus szertartásokba. Ezért megbízta *Huszár László* karnagyot énekkar alakítására, hogy ily módon is emelhesse az ünnepi szentmiséket. – Az egykori gyulai karnagy kéziratok feljegyzéseiből adunk itt közre néhány jellemző részletet.

... Báró Apor Vilmos plébános arra kért: szervezzek be gyermekeket, felnőtteket énekkarba az istentisztelet fényének emelésére és a hívek áhítatának elmélyítésére. A népének- és liturgikus tanfolyam Gyulán kezdetben az iskolák tanulóival, szívgárdistákkal, cserkészekkel indult. Tanítás az egyházi énekórák alatt, az egyházi év ünnepeinek megfelelő tananyag és beosztás szerint történt...

Mikor az országban csak igen kevés helyen, sőt hivatalosan még seholsem volt népének-tanítás és liturgikus ének-mozgalom, Gyulán báró Apor Vilmos plébános segítő, jóindulatú támogatásával már 1928-ban megkezdődött a munka... Ezeken az igazán demokratikus összetételű népének-tanfolyamokon egyaránt résztvettek iparosok, tisztviselők, gazdaiifjak, kubikusok, földmunkások, földészek, napszámosok. Az egyházzenei akcióban folyó értékes lelki és kulturális munkának a plébános úr volt a hajtómotorja. 1929-ben alakult meg Gyulán az első népénekkar 60 taggal, ez a szám rövidesen 80, majd 100 tagra bővült. Tagja lehetett minden rangú és foglalkozású férfi vagy nő, fiatal vagy öreg. Célja volt a plébános úrnak az énekkaron át az összes hívek lelkébe belevinni az egyházi ének, az igazi szép ének szellemét, művészetét, hitbuzgalmi szempontból pedig a templomban a szertartások ellátásában, temetéseknel, kulturális munkában jelentős eredményeket elérni. Egyik nagy énekhangversenyünkön nagyon találóan mondta: „Ez az egyházi zene életrevaló és életkeltőbb a régienél, mely elrenyhült és idegen dallamú”...

Nagyra becsülte a Népénekkart, ő igazán meleg szívvel szerette a föld és kétkezi munka egyszerű fiaiból rekrutálódott tagokat. Gyakran megjelent az esti próbákön és ott szünet alatt elbeszélgetett az énekkar tagjaival ügyes-bajos dolgaikról. Sokszor mondotta a plébános úr: „Nem minden meghatódás nélkül gondolok azokra a népénekkarba járó híveimre, akik napi munkájukat semmibe véve, három-négy kilométer távolságról összegyűlnek esténként, hogy Isten dicsőítése mellett önmaguknak is tiszta és nemes örömeket szerezzenek”.

Későbbi években elrendelte a Nagymise előtti népének-tanítást is a templomban az összes hívek részére...

Ugyancsak nagy szeretettel karolta fel és anyagilag támogatta a „Cecilia Egyházi Vegyeskart”, melyben a társadalom középiskolát végzett asszonyait, férfait gyűjtötte egybe a „Musica sacra” oltárára. Mennyire becsülte és szerette az építőmunkásokat, mutatja, hogy 1930-ban az építőmunkások férfitalárdáját kérte fel húsvétvasárnap a németvárosi Szent József templomban, húsvét másodnapján pedig a belvárosi anyateplomban az ünnepi szentmisén való részvételre, amikor is a dalárda Händel „Messiás”-ából a bonyolult 4. kórust adta elő...

Fő törekvése volt a plébános úrnak az egyszerű emberek bevonása a dalkultúrába, mert mint mondotta: „Az éneklés a lélek finomodását is jelenti és hozzájárul ahhoz, hogy az egyszerűbb emberek is aktív részesei legyenek a nemzet egészséges szellemi és lelki életének”. Éppen ezért a katolikus Népénekkar és az Erkel ref. énekkar közösen, mint a „Gyulai Egyesített Énekkarok” szerepelt, így évenként az augusztus 20-án tartott Szent István ünnepeken is vallás különbség nélkül vettek részt.

„Mindig a mi lelkipásztorunk marad!”

Részlet a békésmegyei küldöttség szónokának a győri beiktatáson (1941. március 2.) elhangzott beszédéből:

... Mi Békés-vármegyeiek ismerjük az ő erényeit, láttuk kiválóságát és tudtuk az elhivatottságát és éppen ezért mindig is vártuk az ő elhívását. Apor Vilmos a munkássága által szőtte Békés vármegyének minden útját, ahol bár mindig és mindenek előtt ő volt Istennek legszerényebb és legalázatosabb szolgája, mégis mindenkor vezető volt, mert irányítani tudta a lelkeket nemcsak Krisztusnak a követésében, de annak szellemében a szociális, a politikai, a kulturális vagy gazdasági téren is. Egy negyed századot, huszonöt esztendőt élt és munkálkodott közöttünk... és bár Isten akaratából ma Győrnek a püspöke, a mi szívünk elszakíthatatlan kapcsolatainál fogva, amíg mi élünk, addig mindig a mi lelkipásztorunk fog maradni.

... Ténylegesen sajnos csak nagyon kevesen jöhettünk el, aminek a rendkívüli közlekedési viszonyok az okai, de lélekben tudom, hogy most ide gondol Békés vármegye minden rendű és rangú tagja, apraja és nagyja, akik általam üzenik Nagyméltóságodnak, hogyha lelke a gondokban majd elfárad, ... ha erős vállalai a sok felelősség és munka után egy kis pihenés után vágyódnak, vagy ha szíve minden megértés és szeretet mellett is olykor-olykor még több melegséget keres, – egyszóval: ha talán majd a tenger sok ember, munka, gond és felelősség közben a csend, a szeretet, a megértés, a melegség és olyan szív után vágyódik, amit senki földi ember máshol nem találhat és nem kaphat meg mint annál, akit már Nagyméltóságod is elveszített, a drága jó édesanyánál, akkor kérem, ne gondolkozzon, de jöjjön, ha csak egyikét napra is, haza mihozzánk. Lépjen ismét egyet a békésmegyei porban, ahol a lábai nyomát sokáig nem fogja befűjni az idő. Jöjjön el a szőke Körösök partjára, ahol 25 évvel ezelőtt először ismerhette meg a mi népünk lelkének mélységét, gondját, baját és szeszélyét. Pihenjen meg a békésmegyei akácfák árnyékában, ahol először láthatta meg a mi népünk tiszta egyszerűségét és igénytelenségét, és jöjjön el sétálni a Pejrétre, ahol minden bizonynal legelőször láthatta 25 esztendeje azt a délibábot, amely a gyulai templomnak a tornyát vetíti a messziről jött vándor felé. És végül jöjjön majd be a régi zegzugos utcák apró fehér házai közé Gyulára, ahol nincsen annyi ablak a házakon és nincsen annyi muskátli az udvarokon, mint ahány szív addig is minden léptében kíséri és oda mindig visszavárja...

Emlékeim a püspökről I.

S. J.-nek, a Győri Állami Tanítóképző Intézet Gyuláról odakerült tanárnőjének irodalmi mértékkel mérve is értékes, hosszabb írásából vett részletek. Itt jelennek meg először. A címét és alcímeket mi adtuk.

Így és ilyenek láttam

Magas, erős fejedelmi alakja ellentétben állt járásával. Úgy ment, mintha éppen hozzád készülné. Olyan egyszerűen, pózmentesen járt, hogy ennek a járásnak nem is volt jellegzetessége. Nem ment fejedelmien és nem ment főpaposan. Ennek a járásnak, ha volt jellegzetessége, az az volt, hogy *feléd* tart, aki közeledik, az *hozzád* jön. Az arca sem volt különös. Csak éppen hogy varázs volt benne. Magas homloka, szemének tatáros metszése lehet érdekes is, szép is, de ez nem fontos. Az egész arc a fontos. Ami tükröződik róla... Állok a Székesegyház kapujával szemközt s jön felém az új főpásztor. De nem mozdul a lelkem akkor sem, amikor letérdelünk az áldásosztó kéz előtt. Nem kutatom ki lehet, milyen lehet, de mikor felém osztja áldását, érzem, hogy valóban áldását osztja ránk. Külön nekünk, külön neked, és külön nekem. Nem a tömegnek, személyeknek, külön-külön mindenkinek... Ezt lehet így csinálni, így akarni, ez még mindig lehet a kötelesség, a magatartás formája. De a mosoly, amely... a tekintetet kíséri, az már nem lehet konvenció, az nem az ősi magyar család történelmi alakjáé, nem az Egyház főpapjáé, – ez a mosoly az emberé... Talán úgy kezdődött, hogy visszamosolyogtam. Talán úgy, hogy meleg lett a szívem...

Iskolai látogatás

„Itt van a püspök!” – visszhangzik a folyosókon. Eljött meglátogatni az iskolánkat. A tanáriban elcsendesült hangon beszélgettünk, vártuk a látogatót. Nagy megtiszteltetés, hogy a hivatalos látogatások során a legelsőkhöz közé kerültünk.

... Megmutattuk a kertünket. Bizonyára látott már iskolát eleget. De mégis! Hogyan tudott megnézni valamit! A klemátiszra olyan rajongó tekintettel nézett, mint talán csak azokra az apró kis gyakorlós elemistákra, akik – tízperc lévén – megrohmozták a sétáló vendéget. Bokrok mögül, mellékutakról, a legváratlanabb helyekről bukkantak elő lépten-nyomon a kíváncsi gyerekek és semmiféle tekintéllyel nem lehetett tisztas távolságban tartani őket, hisz maga a látogató bízta őket. Megsimogatta fejcskéküket, rájuk mosolygott, de most egészen más mosollyal, egészen más tekintettel. Néztem ezt a mosolyt. Ekkor értettem meg a varázsát: éppen úgy mosolygott, mint a gyerekek...

A fényképész kirakata előtt

A képen az inasgyerekek football-meccsén drukkol a jó Püspökatyá, – bizonyára a gyengébbek győzelméért! Éppen olyan izgalom ül az arcán, mint a közönségéén. Épp úgy figyel, épp oly komolyan veszi a rongyos kis inasok mérkőzését, mint amilyen odaadással vesz részt – mondjuk a felsőházi üléseken. Az emberek megállnak a fényképész kirakata előtt és bámulják a képet. Aztán mosolyognak...

Látogatásom a Püspökvárban

Egy alkalommal egyesületi ügyben kihallgatásra jelentkeztem a Püspökvárban. Kissé elfogódottan ültem a várakozók között a hatalmas teremben, ahol mindenki halkán

beszélgetett. Amint nyílt az ajtó, még ez a beszéd is elcsendesedett, mert ilyenkor Püspökatyánk alakja is megjelent. Minden vendégét az ajtóig kísérte el.

... rám került a sor. A dolgozó szobáján keresztül vezetett a fogadójába. Zavaromban a falon függő portrén akadt meg a szemem. „Az édesanyám” – mondta kedvesen s néhány szóval emlékezett róla. Ez elég volt ahhoz, hogy összeszedjem gondolataimat. Röviden beszámoltam az egyesület ügyeiről... Útbaigazítást, tanácsokat adott, végül meleg szavakkal köszönte meg munkámat... Hogy, hogyanem, búcsúzás helyett ráterelődött a szó Gyulára. „Ismerős? odavalósi?” – ragyogott fel az arca és hosszú, kedves diskurzus indult meg a felejthetetlen gyulai hívekről, közös ismerősökről. Csak úgy áradt belőle volt hívei iránti szeretete. Mindenkiről mindent tudott. Nem tudtam neki újságot mondani. Arra gondoltam, hogy odakint még sokan várnak. Az arca azonban az otthon varázsától ragyogott, boldog volt, hogy valakivel régi híveiről beszélgethetett... Nem az emberekről beszélt, nem a problémákról, hanem X-ről és Y-ról, névszerinti és személyes gondokról. – „Ne menjen még!” – tartóztatott többször és búcsúzásnál megígértette, hogy máskor is eljövök hírt adni a gyulaiakról.

A püspök és a „Budai 11”

Dr. Zágon József prelátnak, Apor püspök egykori irodaigazgatójának báró Apor Gábor v. vatikáni követhez írt magánleveléből. Keltetés: Mutters, 1958. szeptember 8.

... A mellékelt képeket örömmel nézegettem, sok kedves emlékem ébredt, támadt fel nyomukban. Az ügy előzménye a következő:

Gyárváros volt Győrnek legelhagyatottabb területe szociális és lelkipásztori szempontból. Vilmos püspök úr ezen változtatni akart. A sok eszköz közül az egyik egy labdarúgó-csoport alakítása volt, melynek neve „Budai 11” volt. Azért „Budai”, mert a telep a budapesti országút mellett volt... A labdarúgó csapat felszerelését és költségeit Vilmos püspök úr fedezte. Ennek a csapatnak vezetője, intézője volt az a bizonyos Takács István, aki most írt... Vilmos püspök úr nagyon szíven viselte ennek a csapatnak az ügyét s így gyakran került érintkezésbe Takács Istvánnal. A csapat 1945 után felbomlott, politikai okokból az Egyház már nem foglalkozhatott ilyen ügyekkel.

Takács Istvánról 1947-ig bezárólag csak jót mondhatok. Hogy azután mi történt vele, nem tudom. Maga az a tény, hogy a mellékelt képeket s Vilmos püspök úr írását megőrizte, magával hozta, becsületessége mellett szól...

Az üldözött zsidóság védelmében

Részlet a *Győri Munkás* c. szociáldemokrata napilap 1946 január 10-i számából. Az újság első oldalán G. G. aláírású „Nyilvánosságra hozzuk Apor püspök szenzációs levél- és táviratváltásait a győri zsidók érdekében” c. cikkében a többi között ezeket olvassuk:

... Amikor az öreg Várban ezeket a sorokat rovom, képzeletemben megjelenik a Püspök, akiről ma csak az vitatható, hogy mint magyar, mint pap vagy mint bátor ember volt-e nagyobb.

... még látom magam előtt a díszes püspöki ornátusban a nyilas 1944 Pünkösdjén a székesegyház szószékén. Az ünnepi mise folyik. A szentélyben ott ülnek a város vezetői, főispán, polgármester, alispán, rendőrtisztek, katonák, csendőrtisztek. Hallom a püspök szavát:

„ – és aki megtagadja a kereszténység alaptörvényét a szeretetről és azt állítja, hogy vannak emberek, vagy csoportok és fajták, melyeket gyűlölni szabad és azt hirdeti, hogy az embereket kínozni szabad, legyenek azok akár négerék, akár zsidók, az bármennyire kérkednék is azzal, hogy keresztény, olyan mint a pogány és nyilvános bűnös. – Aztán a város vezetői felé fordulva folytatta: És mindaz, aki ilyen kínzásokat helyesel és aki ilyenben résztvesz, bünt követ el és addig feloldozást nem kap, amíg ezt a nagy bűnét jóvá nem teszi.”

Miniszter urat teszem felelőssé!

Apor püspök tiltakozó levele *Jaross Andor* belügyminiszterhez a győri zsidóság gettóba zárása ellen. A levél keltezése: Győr, 1944. május 28. Szövegét másolatból közöljük:

110

Miniszter Úr!

A Győri Nemzeti Hírlap útján nyilvánosságra jutott Nagyméltóságodnak az az intézkedése, mellyel hatálytalanítva a helybeli városi hatóságnak emberies és megnyugvást keltő intézkedéseit a zsidóknak minősített egyének elkülönítése tekintetében – gettóban kívánja összezsúfolni kor- és nemre való tekintet nélkül mindazokat, akiket különféle miniszteri rendeletek zsidóknak nyilvánítottak...

Ezen intézkedés ellen, mely minden emberiség és keresztény szellemmel ellenkezik, mely igazságos és tárgyilagos ítélet nélkül büntet ártatlanokat, sőt a bűnözésre még képtelen gyerekeket is, mint az ősi Győr városának püspöke tiltakozó szavamat emelem fel és Isten és a magyar- és világtörténelem előtt Miniszter Urat teszem felelőssé mindazért a betegségért és halálesetért, mindazért a megvetésért és elítélésért, mely ennek az intézkedésnek nyomában fog járni.

Amikor általános erkölcsi elvek, az emberi természetben gyökerező jogok megsértése miatt, mint ebben az egyházmegyében az örök isteni igazságok hivatott őre, óvást emelek Miniszter Úr rendelkezése ellen, külön is tiltakozom, hogy a rendelkezés számos katolikus hívet érinti, kiknek jórésze már gyermekkora óta, igen sokan évtizedek óta, komoly előkészület után vétettek fel a kereszttség szentsége által a katolikus anyaszentegyházba. Vérlázító igazságtalanságnak minősítem azt, hogy ezek a katolikus hívek, egy modern elmélet áldozataiként elzárassanak attól, hogy szent vallásunk védelmében, vigaszában és lelkipásztori befolyásában részesüljenek.

¹¹⁰ Célzás a várost április 13-án ért nagy bombatámadásra.

Győr városa nemrégiben érezte magán az Istennek sújtó kezét. Mély megrendüléssel áll annak hatása alatt, hogy Isten kezében van mindnyájunk élete. Épp ezért ez a nép még jobban, mint bármikor, visszariad mindattól, amivel Istennek ítéletét vonhatja magára. Ennek a mélyen vallásos győri össztlakosságnak nevében kérem tehát Miniszter Urat, vonja vissza rendelkezését és utolsó pillanatban hárítson el ettől a néptől újabb veszedelmeket.

(aláírás)

Azonnali intézkedést!

Expressztávirat a miniszterelnökhöz. A már említett „Győri Munkás”-ból idézzük:

Sztójay Döme miniszterelnök úrnak, Budapest. A törvénybiztosította vallásszabadságra és a hercegprímásnak tett ígéretre hivatkozással kérem azonnali intézkedését, hogy a győri zsidótáborból még ma elszállításra kerülő híveimet lelki ellátásban részesíthessem, amit az itteni és hatvani csendőrpáncsnokságtól napok óta hiába kértem. Erre még a halálraítéltek is igényt tarthatnak. Aláírás: Győri püspök.

Nem sokkal a közölt távirat elküldése után a történekről jelentést tesz Serédi Jusztinián hercegprímásnak:

Főmagasságú Bíboros Hercegprímás Úr!

Kötelességemnek tartom jelenteni, hogy, sajnos, kudarccal járt abbeli fáradozásom, hogy a győri gettóba zárt katolikus híveket lelkigondozásban részesítsem. Amióta a Budai úti barakkokba zárták őket, vagyis Úrnapja óta állandóan küzdök ezért. A helybeli rendőrség, a táborparancsnokság és ennek Hatvanban székelő felsőbbsege elé vittem élőszóval, telefonon, táviratban kérésemet és miután állandó halogató választ kaptam, ma a Magyar Királyi Miniszterelnök Úrhoz fordultam expresszválaszos táviratban és onnét sem érkezvén válasz, ma délután felkerestem a Gestapo itteni főnökét. Itt is elutasítottak.

Alázatos híve az Úrban: Apor Vilmos győri püspök.

Emlékeim a püspökről II.

További részletek S. J. győri tanárnó kéziratban maradt visszaemlékezéseiből:

Menekülés a Püspökvárba

... Estig a romok között jártunk (a bombatámadás után). Mentettük maradék rongyainkat. Mindenki lázasan csomagol. A zsebemben megcsörren valami. A kulcsaim. Hol vannak a záruk, amelyeket nyitottak? Hol vannak gyarló emberi értékeim, amelyeket a záruk őriztek? Váltóruhát, törülközőt, szappant csomagolnak a többiek. Én porosan, egy szál rongyos ruhában, rongyos cipőben állítok be este a Püspökvárba. A gazdasszony kedvesen vezet bennünket a női lakosztályba. Kopogtatnak. Sietős léptekkel, két kezét kitarva jön felénk Püspökatyánk. „Isten hozta magukat! Hála a Mindenhatónak, hogy valamennyien élnek!” – Sorra járulunk elé: az igazgató, három tanár, ápolónő, gazdasszony és egy konyhalány. „No, nem szabad” – hárítja el kedvesen kézcsókunkat. S mielőtt előadnánk jövetelünk történetét, megelőz minket vendéglátó szavakkal: „Tudok mindent. Kedves, hogy hozzám jöttetek. Érezzék magukat otthon és ne gondoljanak arra, hogy elmenjenek innen. Maradjanak addig, míg otthont tudnak teremteni maguknak. Maradjanak itt a háború végéig”. Aztán leültet bennünket és ő is közénk ül. – „Szegénykék, milyen borzasztó élmény lehetett. Én Pesten voltam. Ott is volt bombázás. Utána nyomban felhívtam Győrt. Rettenetes volt hallani a történeteket. Azonnal jöttem haza”. Ha nem mondaná is, érezzük, hogy egész lelkével osztozik sorsunkban.

... Közben beszél, ezer apróságról, tanácsokat ad, kedveskedik, mint olyan házigazda, mint aki éppen erre a látogatásra várt. Pedig jóformán csak annyit tud rólunk, hogy bajba jutott hívei vagyunk. De talán még ezt sem tudja. Nem is jut más eszébe, csak az, hogy emberek vagyunk, akiken neki segítenie kell...

A merénylet utáni félóra

... A katonák sietve eltávoztak. Irtózatossá csendre döbrentünk. Az ajtót feltépi a titkár: „Köszereket!” – fordul felém. Kezébe adom, de nem merem megkérdezni, hogy mi történt. Nagyon sápadt volt. Aztán ismét visszatér: „Steril vattát!” – Hosszabban kell keresni, közben megkérdezem: „Őt találta?” – Bólint. – „Hol?” – „Haslövés” – „Él még?” – „Igen”. Suttogó beszédünket nem hallotta senki, de úgymint tudják már lent az óvóhelyen.

... Megállok az óvóhely legfelső lépcsőfokán. Rembrandti kép. Lent a mélyben a rosszul világított óvóhely priccsén fekszik Püspökatyánk. Sápadtarcú, megrettent emberek gyűrűje veszi körül. Fején már kötés van. Szeme nyitva. Beszél. Itt fenn nem hallom a szavát. A tömegtől nem tudok a közelébe férkőzni. Vöröskeresztes egyenruhában a nővére hajol fölé. A tolmács, aki történetesen orvos, kötözi. Ismét kötszereket kér s én visszamegyek, hogy átadhassam a titkárnak. Síró férfiak, zokogó asszonyok jönnek-mennek. Mint az alvajáró, senkit sem ismerek fel. Rettenetesen egyedül lettem. Valaki megfogja kezemet: „Rosszul vagy?” – kérdi az igazgatónóm. Megszorítom a kezét: „Menekülni innen!” A tündérpalotából, az azilomból, egyszerre a rémségek háza lett. „Hová?” – „A toronyba, az ő kis kápolnájába! Imádkozzunk ott érte, amíg kötözik”.

... Egyedül botorkálunk az elhagyott lépcsőkön. Az üres folyosók visszhangzanak lépteinktől... Csak föl, föl!... Minél feljebb érünk, annál több a rom. Végre, végre! Itt vagyunk. Az ablakok helyén üresség tátong. A selyemkárpitokkal a szél játszik. ... Az oltár virágdíszben. A fogason egy reverenda függ. Beletemetem arcomat.

... Éjfél is lehet már. A holdfény rávilágít az árva reverendára. Hűvös szél borzolja hajamat. Csönd van. Az ablakhoz lopódom. Egy kis embercsoport vonul ki a Várból. Hordágyat visznek. A menet élén fekete reverendás alak: a titkár. Lépésüket komoran visszhangozzák a falak. Most fordulnak a Székesegyház mellé. Az öregtemplomnak nincs meg a tornya, a tetőzete is hiányzik. A lépések zaja belevész a csöndbe, az árnyékokat felissza a sötétség. A Duna méltóságteljesen folyik tovább, egyre tovább. ... Csak néhány lövés dördülése töri meg a csendet. Győr ostroma végetért...

Sötétség

Másnap reggel mi is elhagyjuk a Várat. Úgy térünk haza, mintha a másvilágról jönnénk. Délben hírt kapunk: Püspökatyja jól van! – Robotra visznek. Akkor veszem észre, hogy a városban tavasz van. Valamennyi rügy kipattant az éjjel. Micsoda bizarr ellentét a rommá lőtt városban egy-egy harsogóan zöld fasor!

Nap mint nap késő éjjelig kemény fizikai munkát végzek. De húsvét hétfőjén a görnyedthátú robotosok között végigmorajlik: „Meghalt a püspök!” – Nem értem... Mélyen hajolok a mosóteknő fölé. Lassan megerednek könnyeim s a két kis könnyepatak táplálja egyre a véres, piszkos vizet. A bánat a lelkembe mar, kezemet a lúg marja. Nem tudom, melyik fáj jobban. És az asszonyok csak mosnak, mosnak... És Iván, a mongolarcú fegyveres katona csak jár, egyre jár közöttünk, közönyös kötelességgel. Én hangtalan mormolom a rózsafüzért. Az asszonyok káromkodva mossák a végeláthatatlan tornyú szennyes ruhát. De oly sötétség van bennem, amilyen sötét az a ruha, amelyet véresremart kezemmel kellene fehérre mosnom...

Az orvos nyilatkozata

Beliczey Miklós békésmegyei v. főispán feljegyzése:

A véletlen úgy hozta magával, hogy a háborús események folytán kiürített gyulai kórház orvosainak egy része a győri kórházban működött, köztük a kiváló gyulai sebészfőorvos, dr. *Jung Géza*, nekem kedves jóbarátom, – egyébként Apornak is még Gyuláról régi ismerőse. A súlyosan sebesült püspököt ő operálta meg. Néhány évvel a tragikus esemény után egy véletlen találkozásunk alkalmával maga Jung Géza barátom mesélte nekem, hogy „a kapott lövésektől a gyomor és a belek teljesen össze voltak roncsolva, miért is mindjárt konstatálnom kellett, hogy sajnos menthetetlen. Egyébként az ilyen sebesülések a legfájdalmasabbak közé tartoznak és alig volt módomban a beteg kínjait enyhíteni. Az ilyen mértékben szétroncsolt részekhez ugyanis már nem hatnak el a csillapító szerek. Emberfeletti fájdalmai lehettek! Elhíheted – mondta barátom – hogy hosszú sebészi pályám és háborús múltam alatt rengeteg szenvedést, nagyon sok haldokló embert láttam. Apornak a száját egy jajszó, egy panasz sem hagyta el. Szüntelenül a gyilkosaiért imádkozott...

A szemtanú visszaemlékezéseiből

Az alábbiakban *Bolza Ilona grófnő* hangszalagra mondott és onnan lejegyzett elbeszéléséből közlünk eddig egyáltalán nem, vagy tévesen ismert részleteket. Azokban a tragikus időkben Bolza Ilona is a Püspökvár menekült lakói közé tartozott, őt a püspök nővére, Apor Gizella, a Magyar Vöröskereszt országos főnökszónya, fogadta be szobájába. A Püspökvárban történt eseményeknek tehát szem- és fültanúja volt.

... Úgy gondolom, meg kell említenem Apor püspök egyik unokaöccsének, gróf Pálffy Sándornak hősiességét. Az akkor alig 17 éves Sándor látva, hogy géppuskát szegeznek a püspök úrra, eléje ugrott, hogy testével védje nagybátyját. Több helyen, karján és lábán meg is sebesült. Tudtommal egy vagy két golyó most is a lábában van... A püspök temetésén, bár még seblázás volt, Pálffy Sándor is velünk jött. Ketten fogtuk karon, ő meg – alig tudtuk visszatartani – neki akart menni az oroszoknak. Folyton azt kiabálta: „Gyilkosok!” Szerencsére ezt a katonák nem értették, különben biztosan lelőtték volna. Pálffy Sándor ma Bécsben él, de sajnos, Apor püspök boldoggá avatási perével kapcsolatban még nem került kihallgatásra.

* * *

Visszaemlékezve, azt hiszem nem érdektelen elmondani, hogy Győr ostroma előtt pár nappal, vagy pár héttel, a győri orsolyita főnöknő a püspöknél járt tanácsot kérve: mit tegyen, hiszen órák vannak bízva a novíciák és iskolai növendékek. A püspök többek között azt mondta, hogyha kell, az életünkkel is meg kell védenünk őket. – Az az orsolyita főnöknő egyébként maga is kapott egy lövést, de az hála Istennek nem volt halálos.

* * *

... Az operáció után a papjai természetesen meglátogatták a kórházban, gyóntatója is ott volt és ellátta a betegek szentségével. Nem emlékszem már, hogy nagyszombat, vagy húsvétvasárnap volt-e, inkább azt hiszem, hogy szombaton én is kimentem Zágon prelátussal, az aula igazgatójával őt meglátogatni. Nem volt szabad bemenni a betegszobába, hanem a nővére, aki állandóan mellette volt, küzönt nekünk, hogy menjünk az ablakhoz, a püspök meg akar áldani bennünket. Így is történt. Akkor láttam utoljára.

* * *

Győrben, a Kármelita zárda kriptájában, ahol Apor püspök el van temetve, úgyszólván nem lehet a sírját felkeresni. Roppant nehézségekbe ütközik, amíg a kriptát kinyitják, stb. Ellenben a Szent László kápolnában lévő üres márvány szarkofágja mindig annyira tele volt virággal, hétköznap is, hogy néhány éve már a Szent László kápolna, – legalább én úgy gondolom, – éppen ezért le van zárva.

Alkalmam volt az elmúlt (1982) évben egész véletlenül a székesegyházban tartózkodni épp akkor, amikor egy iskolát vezettek, és megmutatták a székesegyház nevezetességeit. Amikor a Szent László kápolnához értek, az a hölgy, aki a gyerekeket vezette – gondolom, tanítónő volt – idősebb valaki, természetesen elmagyarázta Szent László hermáját, de azután hozzátette, hogy itt van – mutatta – Apor püspöknek a síremléke is, aki „az ostrom áldozata lett”. Éppen csak nem tette hozzá, hogy kik ölték meg...

A Kármel sírboltjában

Egy évvel a püspök halála után, 1946-ban vetette papírra a tragikus napok alatt átélt élményeit egyik győri papja, *Lantos-Kiss Antal*. Írását annakidején a „Papi lelkeség” kiadványsorozat 1944/47, 3. száma közölte. Néhány részletét fontosnak találtuk, hogy ezen a helyen is napvilágot lásson. A címet és alcímet mi adtuk.

... Nagyszombat reggelén, amikor a három napos pinceélet után kábultan kimerészkedtünk az utcára, ahol még pernyeszag terjengett s temetetlen hullák vérszaga csapta meg az orrot, a kármeliták kolostora előtt a jó Grácián atya az ostrom emlékeit, az üvegcserepeket söpörte. Tőle tudtam meg, hogy Püspökatyánk is áldozat lett. Még nem halt meg, – él. Mellékutakon siettem vissza óvóhelyünkre s közben sírtam, mint egy gyerek. Talán a sejtelem fakasztott sírásra, hogy árván maradtunk; talán a veszteség tudata, hogy kidőlt az, akiben mindnyájan kapaszkodtunk; talán a hála és ragaszkodás az iránt, akinek nagyon sokat köszönhetek, vagy talán a büszke és szent öröm, hogy fölemelő hősi példa, a juhaiért életét áldozó pásztor vértanúsága rajzolódik elénk... Vilmos püspök vére megfestette a püspökvári óvóhely bejáratát, mint a húsvéti bárány vére egykor az ajtófélfákat s a húsvét tavaszi lehelete érintette meg a bunkerek fáradt lakóit.

Április 2-án, húsvéthétfőn halt meg a nagy Püspök. Másnap már ravatalon pihent a Püspökvár kápolnájában. A törött ablakokon beszáguldott az áprilisi szél és megremegtette a gyertyalángokat. A kórusról elnézegettem Atyánk jóságos arcát: mosolygott, mintha csak aludnék. Elgondolkoztam: Apor püspöknek vajjon az arccsont-alkata volt-e oly különös, hogy mindig mosoly ült vonásain, vagy pedig valóban mosolygott mindig?... Halotti arcán is ez volt látható változatlanul. Pedig utolsó benyomásai fájdalmasak voltak: az égő katedrális, megkínzott nők kétségbeesett segélykiáltásai, egy ország süllyedése.

... Szerdán a kármelita templomba vitték. Ideiglenesen a rendház sírboltjában helyezték nyugalomra. A temetésről sokan hiányoztak. Ebben az időben, az ostromot követő napokban a férfiak közmunkára-rendelés, a nők másfajta zaklatás lehetősége miatt nem mozdultak ki házaikból. Hiányzott az egyházmegye papsága, hiszen még nem is jutott el hozzájuk a halálhír. Hiányzott a püspöki temetéseken szokásos nagy asszisztencia, egyik kanonokja temette el Vilmos püspököt. Mindössze egyetlen, kezdetleges összeállítású koszorú feküdt a koporsó előtt. A kápolna sérült orgonája hasznavehetetlen volt, azért egy rozszant harmónium kísérete mellett énekeltük a gyászmise magyar énekeit...

A Kármel kriptája oltalomhely marad!

... A papi lelkeség atmoszférája áradt körülötte, mint a szeretet, jóság, lelki finomság és férfias határozottság csodás vegyülete. „Nem fogok elfeledkezni rólad” – mondotta utolsó kihallgatásomon s hihetőleg másoknak is elmondta ugyanezeket a szavakat. De halála után, főképp a sírja előtt, különös fényt kapnak ezek a szavak. Nincs napom, hogy ne imádkoznék hozzá, mennyei közbenjárását kérve.

... A győri Kármel hatalmas sírboltja az ostrom napjaiban sokaknak óvóhelyül és szállásul szolgált. Megható volt, amint a mécsvilág mellett férfiak, nők, gyermekek készítették fekvőhelyüket a kripta boltívei alatt. Néhány téglá vagy vékony márványlap választotta el a menedéket kereső élőket a befalazott holtaktól. Az élők és holtak világa összetalálkozott s az élők nem féltek a befalazott halottaktól, sőt csendet és védelmet találtak ott lenni, míg fenn, a föld fölött a pusztítás, rombolás és gyilkolás lett úrrá.

A Kármel kriptája továbbra is oltalomhely marad. Ide zarándokolnak a fáradtak és szenvedők, akik meghallgatást és segítséget várnak. Sokan szívükbe zárták és nem felejtik el

azt a felsőbbrendű papi jelenséget, akit Vilmos püspöknek hívtak, – de talán még többen lesznek, akiknek lelki életébe és fejlődésébe a vértanú püspök sírontúli közbenjárása fog beavatkozni.

Levélváltás Apor püspök boldoggáavatási ügyében

Apor püspök vértanúhalála után több oldalról, papok és hívek részéről egyaránt, fölmerült a boldoggáavatás gondolata, sőt a kanonizációra való előkészületek is megkezdődtek. A kihallgatásokat Apor utóda, Papp Kálmán győri püspök végezte. A konkrét eredmény azonban még mindig késik. Erre utal az alábbi két levélrészlet.

Bolza Ilona grófnő írja dr. Zágon József római prelátuskanonoknak 1971. július 21-i keltezésű levelében:

Bizonyára megkapta a partét és így értesült arról, hogy a jó Gizi néni¹¹¹ az örök hazába költözött. Neki már jó, de mi úgy érezzük, hogy nagyon árvák maradtunk. Tegnap volt a temetés és Henriette néni ma jött vissza Budapestről. Megkért, hogy írjak Magának, kedves Monsignore. Ugyanis Budapesten üzenetet kapott. P. Csávossytól, hogy Vilmos bácsi boldoggáavatási perére vonatkozólag minden irat nála, mármint P. Csávossynál van hozzáférhető helyen – egy kivételével! Hiányzik, mint írja „a felmentés a Vatikántól, hogy az irodaigazgatót¹¹² nem lehetett a helyszínen kihallgatni és jegyzőkönyvet felvenni”. Ezt az iratot, tekintve, hogy P. Csávossy, úgy tudom 92 éves, mielőbb el kellene hozzá juttatni.¹¹³ Hogy milyen úton, azt P. Csávossy szerint Rómában jól tudják...

Dr. Zágon József 1971. augusztus 11-én kelt válaszleveléből:

... Köszönöm P. Csávossy üzenetét. Kihallgatásomat el fogom intézni. Persze jó volna, ha a kérdőpontok megvolnának, melyeket ő állított össze. Egy itteni megbízott nehezen tudna kihallgatni, ha nem ismeri magát az egész ügyet. A kérdőpontok kihozatala nem okozna nagy nehézséget...

¹¹¹ Apor Gizella, a püspök nővére, Henriette néni a püspök húga.

¹¹² Ti. Zágon Józsefet.

¹¹³ P. Csávossy meghalt 1972-ben.

Mindszenty bíboros levele

A levél címzettje: Msgr. Magyary Gyula, apostoli protonotárius, Róma. Keltezés: Bécs, 1973. április 7. Másolatból közöljük.

Méltóságos Uram!

Itt küldöm mellékelten Bolza Ilona grófnő írását. Ez fölveti a megboldogult báró Apor Vilmos püspök boldoggáavatásának az ügyét, különösen a még élő tanúk kihallgatását. Ebben az ügyben már írtam Méltóságodnak. Megengedhetetlen, hogy Győr illetékessége címén semmise történjék, az idő múljék, a tanúk meghaljanak és mindenre a feledés, a bizonyíthatatlanság fátyla boruljon. Gróf Pálffy Sándor itt van Bécsben, Zágon prelátnak Rómában.¹¹⁴ Kancellárja volt. Nem tudom, hogy az utóbbi vallomása jegyzőkönyvbe lett-e foglalva vagy sem. Az előbbi biztos nem.

Méltóztassék elfogadni azt a megbízásomat és eljárni, hogy az illetékes kongregációnál vagy annak megbízásából rendkívüli eljárással a még élő tanúk kihallgattassanak és a vallomások hiteles jegyzőkönyvei ott letétessenek. Bármekkora nehézségek is merülnének föl, azok legyőzése és jelenünk, közelmúltunk egy ilyen értékes, az egész nemzet számára jelentős kincsének megmentése, mint Apor püspök vértanúhalála, Méltóságod életének a koronája lehetne.

Kérem Méltóságodat, hogy megbízásomat elfogadni méltóztassék. Minden kívánt segítséget hajlandó vagyok megadni.

Szeretettel küldöm áldásomat

esztergomi érsek
Magyarország prímása

1 darab melléklet.

¹¹⁴ Meghalt 1975. augusztus 15-én Murtersben (Ausztria), három hónappal Mindszenty bíboros halála után.

Apor püspök végrendeletéből

Az 1944. július 29-én keltezett végrendelet a győri püspökségnél van letétbe helyezve. A végrendelet kezdő és befejező mondatait idézzük:

Az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében Amen.

A katolikus szent vallásban akarok meghalni, melyet szent hivatásomban szolgálni őszinte szándékom volt. Bűneim töredelmes megbánásával, Istennel és embertársaimmal békében akarok megválni e földi élettől. Gyarló, bűnös lelkemet bőséges kegyelemmel ajándékozta meg az isteni gondviselés, szívből sajnálom, hogy ezt a megszámlálhatatlan égi malasztot nem használtam fel kellőképpen sajátmagam és felebarátaim üdvösségére. Ha bárkit megszorítottam, megbotránkoztattam volna, alázattal kérek érte bocsánatot, minthogy megbocsátok mindenkinek, aki bármiképp megbántott volna engem...

-- -- --

... Végül köszönetet mondok a sok jóságért, szeretetért és önzetlen támogatásért közvetlen környezetemnek, paptestvéreimnek, híveimnek, rokonaimnak és gyulai volt híveimnek, munkatársaimnak. Az Úr Jézus legyen bőséges jutalmazójuk. Kérem őket, hogy bűnös lelkemért imádkozzanak halálom után.

Mécs László (1895–1978): A legutolsó magyar úr

A kor nem kedvez már a hősnek,
A legendákból ismerősnek,
Minden színt szürkeségbe rendez.
Divatba jött a milliós
Nyáj-ember és sáska-ember,
A gépesített Dzsingiszkán.

És még külön szép álom
A névtelen tömeghalálom?!
Hadd zengjen hát dicsfényt az ének
Az országos nagy gyász felett
Győr város mártír püspökének,
Ki magyar úr volt és lovag.

A nyáj-ember és sáska-ember
Világpusztító küzdelemben
Egymásra rontott kába, részeg
Vad tivornyán mindent.
S kicsiny hazám e világrészek
Harcában eltiportatott.

Mit ezer évig építettünk,
Szívmuzsikával szépítettünk,
Könyvtárak, dómok, emberélet,
Szabadság, női becsület,
Bor, búza, jog: az ördögé lett
Győztes hadak prédájaként.

A győri püspök palotája
Pincéjében szorongva, fázva
Bújtak szüzek, anyák, apácák,
Midőn a harcok orkánja dúlt.
A püspök kint állt és védte házát
A tízparancs táblájával.

A vér mámorában beszésszelve
Katonák jöttek követelve
Mit szemérmes száj szólani restel.
A fején, mellén és a vállán
Lövést kapott s e hősi tettel
Mégis megvédte szüzeit.

A négy lövés keresztalakja
Testét-lelkét szentté avatta.
Amíg egy ország romja füstölt,
A tízparancs táblájával
Így halt mártírhalt a püspök,
A legutolsó magyar úr

Képmelléklet

1. báró Apor Vilmos, Győr fiatal püspök

2. Id. altorjai báró Apor Gábor, Apor Vilmos édesapja

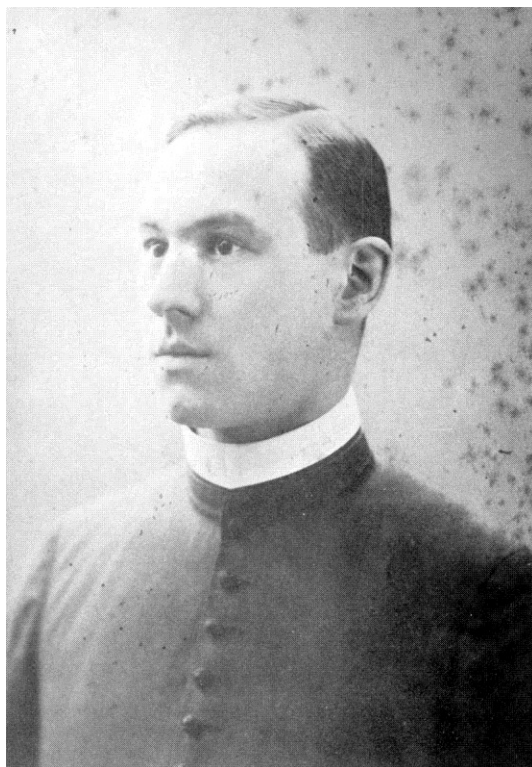
3. báró Apor Gáborné szül. gróf Pálffy Fidele, Apor Vilmos édesanyja

4. A kis Vilmos (áll) és húga, Henriette

5. Apor Gizella, mint önkéntes ápolónő az első világháború idején

6. A papnövendék

7. Édesanyjával a gyulai plébánián

8. A gyulai róm. kat. Plébánia-templom. Épült 1775-ben
(Váradi Zoltán felv. 1984)

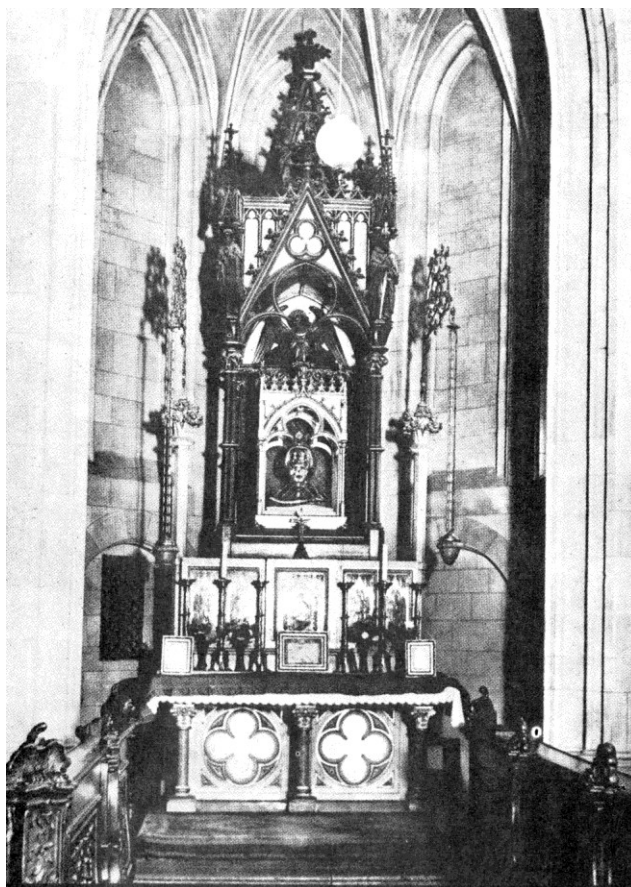
9. A gyulai apátplébános

10. 1938: Eucharisztikus Kongresszus Budapesten. Jobbról a második Apor Vilmos.

*11. Szent László hermája (14. század),
a győri Székesegyház Kincstárának féltett ereklyéje*

*12. A Héderváry János püspök által építtetett Szent László kápolna
(14. század vége) a székesegyházban.*

*A szent ünnepek alkalmából küldött
szíves üdvözléseket hálással köszöni és szívből
viszonozza. a csapat minden
tagját könyövti*

Apor Vilmos
püspök

*13. A szent ünnepek alkalmából küldött szíves üdvözléseket
hálással köszöni és szívből viszonozza*

*A püspök kezeírása. Köszönő kártya az általa patronált győri gyárvárosi labdarúgó
csapatnak. A boríték címzése: Tek. Takács István, „Budai 11” intézője, Győr, Budai-úti
barak.*

*14. Püspökszentelés Gyulán. Középen Serédi Jusztinián esztergomi érsek,
bíboros hercegprímás, mellette jobbra Apor Vilmos.*

15. Apor Vilmos püspöki címere.
 Választott latin jelmondata magyarul:
 „A kereszt erősíti a szelídet – és szelídíti az erőset.”

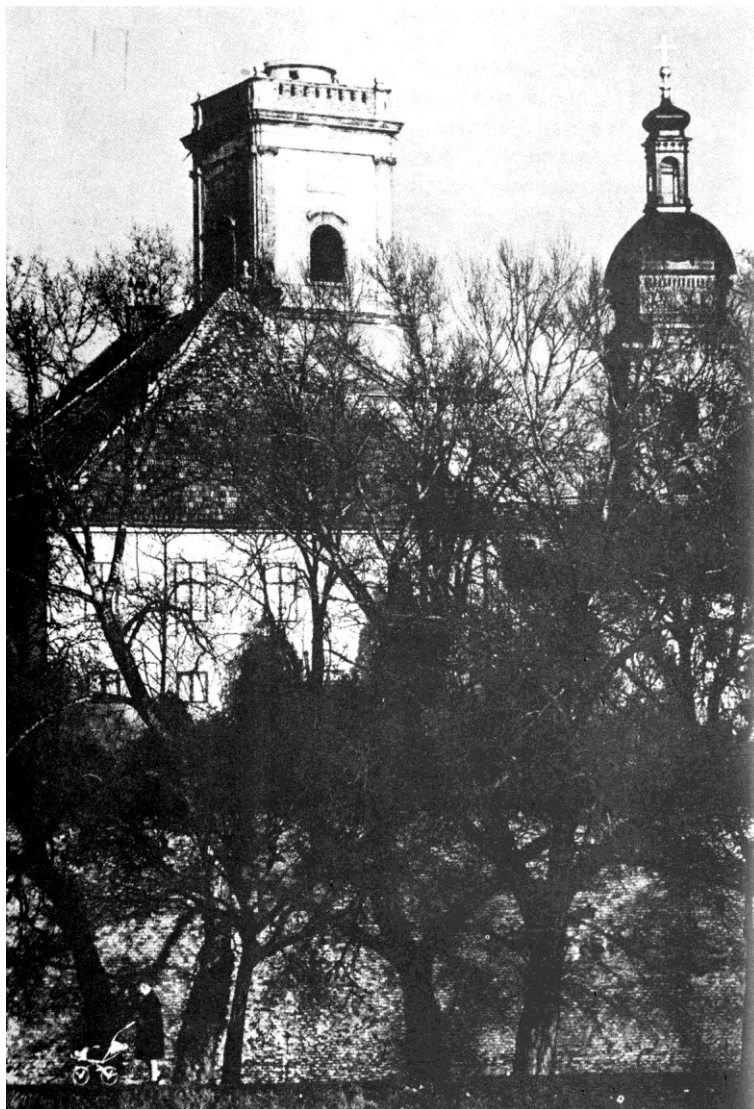
16. Az altorjai Aporok családi címere.
 A kardot tartó kar fölötti hatágú aranycsillag
 helyébe Apor püspök keresztet rajzoltatott.

*17. báró Apor Gizella a Magyar Vöröskereszt országos főnökasszonya.
Festmény a 30-as évekből. Budapesten halt meg 1971-ben.*

*18. báró Apor Gábor Magyarország utolsó szentszéki követe.
Mehalt 1969-ben, Rómában.*

19. A Püspökvár és a Székesegyház tornya

20. Emléklap 1946-ból

21. Merénylet a Püspökvárban. Fazekas Endre (USA) festménye.

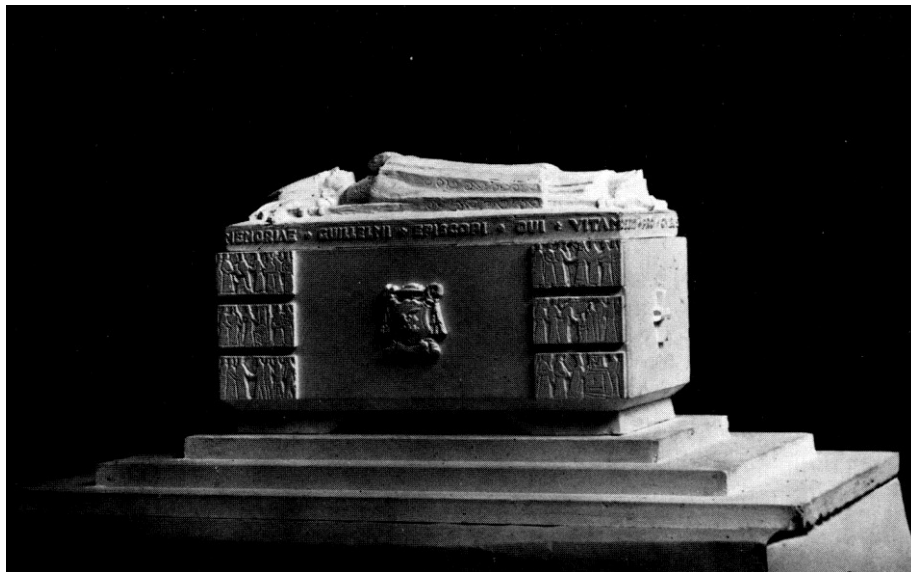
22. A Könyező Mária kegykép a győri Székesegyházban. A kép 1697. március 17-én véres könnyeket hullatott. Apor püspök a Könyező Mária kegyoltárnál áldoztatott utoljára 1945-ben, a „könyvezés napján”, március 17-én.

23. A győri Karmelita-templom. Az 1721–1725 között épült templom sírboltjában van eltemetve Apor püspök. A templomhoz tartozó kolostort most felújítják és szállodává alakítják át.

24. Az ötös számú sírfülke márványlapja a Karmelita-templom sírboltjában

25. A székesegyház Szent László kápolnájában levő (üresen álló!) szarkofág. A vörösmárványból készült síremlék Boldogfai Farkas Sándor alkotása.

26. A síremlék fedőlapja: a halott főpap püspöki díszben

Függelék

Dunántúli (dr. Zágon József): Egy nagy mai magyar vértanú (Katolikus Szemle)

Megjelent a Katolikus Szemle 1950., 1. számának 11-17. oldalán és a 2. számának 70-72. oldalán.

Tartalmazza a könyv 12., 13., 29., 38., 40., 41., 45., 47., 49., 50., 65., 71., 72., 85., 87., 90., 96. lábjegyzetének utalásait.

Báró Apor Vilmos, a szentéletű püspök és vértanú az utolsó évtizedek magyar egyházi életének egyik legjelentősebb példát mutató egyénisége volt. A pusztító hatalmakkal szemben helytálló magyarságnak ma a szentek példájára van szüksége. Ezért fontos, hogy megismerjük annak a nagy magyar főpapnak életét, működését és mártírhalálát, akinek oltárraemeltetését remélhetjük.

Az emberek nem lesznek máról holnapra szentekké. Ez csak a Szent Pálok kivételes kegyelme. Az emberi egyéniség, jellem a sok külső tényező mellett kemény s következetes önfegyelmzésnek, munkának, az Isten kegyelme céltudatos felhasználásának eredménye. Báró Apor Vilmos sem született szentnek: a lelki nagyság magaslatait neki is kemény küzdelemben kellett megjárnia. Apor Vilmos Segesvárott született 1892. február 29-én. Bölcsője felett ízig-vérig jámbor, buzgó, a mindég nagy hálával s szeretettel emlegetett édesanya imádkozta lelkébe a papi hivatást. Édesapját hatéves korában vesztette el. Gyermekéveit a jezsuiták kalsburgi, majd kalocsai intézetében töltötte. Középiskolai tanulmányai után, 1910-ben nagy elhatározással indult Győrbe: az akkori győri püspöktől, gróf Széchenyi Miklóstól, felvételét kérte a győri egyházmegyébe. A püspök akkor építette az új szemináriumot. Az új kispapot elvezette a Püspökvár keleti bástyasarkához s nagy szeretettel mutatta neki az emelkedő új épületet. „Azért építem ide, – mondotta – hogy a kispapok mindég a szemem előtt legyenek. Ők a püspök szemefénye s az Egyház reménye”. E szavak mélyen belevésődtek ifjú lelkébe. Bizonyosan nem gondolt akkor arra, hogy néhány évtized múlva püspökként fog ott állani a bástyafokon, hogy imádságos lélekkel nézze saját kispapjainak, szeme fényének fejlődését, ígéretes növekedését. Még egy emléket vitt magával e kerti sétáról. Szeme megakadt azon a gránitoszlopon, mely Gergely és Palcsy Balázs győri püspökök emlékét hirdeti. Mindkettő a csatatéren esett el: az első Mohinál, a második Mohácsnál. A hatalmas gesztenyefák lombjai sárgáspiros színbe hajlottak, amikor búcsút vett az ősi Püspökvártól, látszólag örökre. Püspöke Innsbruckba küldte őt a Canisianumba, hogy itt végezze teológiai tanulmányait. Még be sem fejezte első évét, amikor gróf Széchenyi Miklós a győri püspöki széket a nagyváradival cserélte fel. A püspök kívánságára az ifjú teológus is egyházmegyét cserélt s a nagyváradi egyházmegyébe lépett át. Szívvel-lélekkel folytatta teológiai tanulmányait. Nem sok időbe telt s az előljárók büszkesége, társainak pedig példaképe lett. Az intézet régense, P. Hoffmann, már akkor mint püspökjelölről emlékezik meg az információban s két évtized múlva csodálkozva kérdezi egyik levelében: báró Apor Vilmos még mindég nem lett püspök?

A Gondviselés alapos előkészületet szánt neki a püspökséghez: végig kellett járnia az élet iskoláját, a papi hivatás legkülönbözőbb állomásait: volt táborigazgató, káplán, tanulmányi felügyelő, teológiai tanár s több mint két évtizeden át gyulai plébános. A lelkipásztori munka volt eleme s életének legszebb korszaka. Fáradhatatlanul járta híveit, válogatás nélkül ment családától-családhoz, a legszegényebb kunyhóban éppúgy otthon volt, mint a kastélyokban.

Az idegenkedés és tartózkodás, mely az egyszerű népben a „bárával” szemben természetes volt, hamarosan őszinte ragaszkodásnak és szeretetnek adott helyet. A „bárá úr” fogalommal vált Gyulán és az egész vidéken: valami felsőbbrendűség sugárzott belőle, mely azonban nem volt elriasztó, hanem kedvesen vonzó s rezonanciára talált szegényben és gazdagban, gyermekben és felnőttben egyaránt. Mindég a nép között járt: a néppel érintkezett a kubikosok gyűlésein éppenúgy, mint iskolákban, templomban, gyóntatószékben éppenúgy mint az egyházközségi élet ezer megnyilvánulásában. Nem öltözött páncélba: a jóság és szeretet volt legfőbb fegyvere. Ez adott neki erőt külső alkotásokra is: művészi érzékkel restauráltatta a hatalmas plébániatemplomot, felépítette a róla elnevezett napközi otthont, P. Bangha műveit németre fordította, a liturgikus élet ápolására pedig minden évben kiadta a magyar misenaptárt. A lelkipásztori munka sohasem volt teher számára. Nem egyszer alkalma lett volna a plébániát kanonoki javadalommal felcserélni, de elhárította magától a tisztséget és a kényelmet, mert a lelkipásztori munkát minden földi megbecsülésnél és kényelemnél többre értékelte. Imponáló egyénisége és páratlan tekintélye mellett is mindég alázatos maradt, aki szívesen tanult egyszerű híveitől is. Lelkületére jellemző, hogy az alaptalan szemrehányásokat is türelemmel s lelki épüléssel fogadta. Amikor például egyik szektába tévedt hívét felkereste, hogy az Egyházba visszavezesse s ez más érv híján kifogás tárgyává tette, hogy cigarettázik, feltette magában, hogy hívei érdekében erről is lemond. Ettől kezdve nem gyújtott cigarettára.

Bár egyénisége valóban püspökké predesztinálta őt s a nép körében állandóan mint püspökjelölt szerepelt, maga sohasem foglalkozott ezzel a lehetőséggel. Jellemző, hogy a nuncius levelét, melyben püspöki kinevezését vele első ízben közölte, felbontatlanul zsebében hordta s csak este került véletlenül kezébe. A vatikáni rádió közlése nyomán a kinevezés híre futótűzként terjedt el hívei körében: a nép a plébánia elé özönlött, ujjongott és sírt, örvendezett és szomorkodott, mert a püspökkel elvesztette plébánosát, a Bárá Úrral szerető atyját. A püspökszentelés a gyulai plébánia templomban volt: felejthetetlen élmény, igazi családi ünnep, a lelkek összeforródása a jó pásztorral. Amikor első főpásztori áldását osztva végigvonult a zsúfolt templomon, nem maradt szem szárazon.

Bárá Apor Vilmos most másodszer jegyezte el magát a győri egyházmegyével. A fiatal teológus három évtized múlva mint püspök tért vissza az ősi Püspökvárba. Alig, hogy lecsendesedett az ünnepi fogadás zaja, kísértelt a jól ismert parkban, megállt a bástyafokon a püspökök emlékköve előtt. A régi gesztenyefák is álltak még. Mégis milyen más minden: akkor ősz volt, most tavasz bontogatja a rügyeket; a szeminárium is ontja a termést, kék reverendás kispapok sétálgatnak a vár tövében s a hideg gránitoszlop is mintha melegebben beszélne szeretetről, áldozatról, vértanúságról. Ez a három lett a püspöki méltósággal öröksége. Püspöki jelmondata: „Crux firmat mitem, mitigat fortem”, csak a módját fejezte ki annak, hogyan kell a kereszt jegyében a szeretetet, áldozatot, a vértanúságot bátran s mégis szelíden gyakorolni.

A püspök hivatása, munkaterülete olyan széleskörű, hogy az áttekinthetőség kedvéért célszerű e területeket külön fejezetekben csoportosítani.

A pap

A püspöki méltóság nemcsak a hierarchiában jelent magasabb joghatóságot, hanem a papi rendben is nagyobb ordót, speciális kegyelmekkel. A püspöki ordó még tökéletesebb elkötelezettséget jelent az oltár iránt, a Krisztussal való közösségnek még szorosabbra fonódását. Ezt fejezik ki a püspök speciális inszignái, az imádságok, melyeket e jelvények, ruhák felvételekor imádkozik. Emellett az egyházi törvénykönyv is speciális kötelezettséget ró a püspökre az istentisztelet tisztaságának és méltóságának ellenőrzése tekintetében.

Báró Apor Vilmos az oltár szolgálatát s ennek tökéletes külső szépségét már a plébános legszentebb hivatásának ismerte. Az oltár és a templom karbantartása, a szentmise bemutatása, a szentségek kiszolgáltatása következtetni enged a lelkültre, mely a papot eltölti. „Ahol kincsetek vagyon, ott lesz szívetek is”. Apor Vilmos püspök szíve összefonódott az oltárral, a gyóntatószékkal, a templommal. Buzgó papi lelkülete páratlan művészi érzékkel párosult. Ahol megfordult, a templomot soha el nem kerülte. Rövid imádság után körülnézett az oltáron, a templomban, a sekrestyében. Ahol szépet talált, ujjongott, ha kivetni való volt, szelíden, lehetőleg négszemközött a plébános tudomására hozta. Sohasem parancsolt, vagy előzetesen barátságosan ne figyelmeztetett volna. A templomban a hangos szót, a tréfát nem tűrte. Az egyik vidéki templomot bejelentés nélkül látogatta meg. Amint a templomból kifelé tartott, lihegve berohan a derék kántor s hangosan bemutatkozik: Püspök vagyok (Püspök Antalnak hívták). Vilmos püspök csak az utcán mosolyogta el magát s csendesen odasúgta titkárának: „Ha nem lettünk volna a templomban, azt mondtam volna, hogy én is”.

A funkciókat nemcsak személyesen végezte hihetetlen összeszedettséggel, az előírások szigorú betartásával, hanem másoktól is megkövetelte. Nem egyszer személyesen vezette a székesegyházi asszisztenciapróbákat, hogy az ünnepi istentisztelet mindenben szép és felemelő legyen. Vasárnaponként vagy a hívek között vagy a kóruson foglalt helyet, hogy a kispapok liturgikus mozdulatait figyelje. Ahol hibát észlelt, azonnal a spirituális tudomására hozta. Akik nem ismerték, kicsinyességnek minősíthették. De a mód, ahogyan a legkisebb hibákat is korrigálta, helyesbíteni akarta, olyan kedves volt, hogy szelíd tanácsait mindenki örömmel fogadta. Mindenki tudta, hogy nem kritikáról van szó, hanem jó szándékú atyai irányításról.

Funkcióiban éppenúgy, mint egész életében percnyi pontosság jellemezte. Ha bérmaútra ment, úgy osztotta be idejét, hogy negyedórát esetleges defektekre szánt, nehogy váratlan hiba miatt későn érkeznek. Ha úgy fordult, hogy előbb érkezett volna, megállította kocsiját a falu határában s addig várt, míg a kitézőt időre érkezhetett.

A pontosságot papjaitól is megkívánta. Hogy az úgynevezett távbeszélőket a kijelölt idő megtartására szoktassa, órát szereltetett a szószékre. Ha a szónok ezek után sem hagyta abba, jelt adatott a sekrestyével, a szónokot pedig élőszóval a pontosság erényére figyelmeztette. Ugyanilyen kényes volt az istentisztelet pontos kezdésére is. Elve volt, hogy a pap a hívekért van s a megvárakoztatás sértés.

Súlyt helyezett arra, hogy nagyobb helyeken mindég legyen gyóntató a gyóntatószékben. Ebben mint püspök is jó példával járt elő s meghatározott időben mindég pontosan megjelent székesegyházi gyóntatószékében.

A püspök viszonya a papsághoz

A püspök viszonya a papsághoz sokféle lehet. Voltak akik „in virga ferrea” kormányozták egyházmegyéjüket, akiknél a fegyelem volt a legfőbb norma. Az egyik főpap temetésén az illető egyházmegye papjai a jelenvolt püspökök között utódot szemeltek ki maguknak. Amikor e sorok írójától Vilmos püspök felől érdeklődtek, külön hozzátették: imádságos ember-e? Igenlő válasza azt mondották, akkor jó lesz, mert a fegyelemből már elég volt. Voltak olyanok is, akik jámborságukban odáig mentek, hogy elzárkóztak papjaiktól, csak kivételesen fogadták őket s mindent rábíztak az aulára. Vilmos püspök csodálatos harmóniában egyesítette a fegyelmezés tehetségét a jóság és szelídség, az atyai jóakarát adományával. Papjairól külön kartotékot fektetett fel, melyre minden látogatást s szerzett benyomást feljegyzett. Év végén pontosan tudta, ki hányszor járt nála, mik a problémái, milyen benyomást tett rá. Elvárta papjaitól, hogy évenként legalább egyszer személyesen megjelenjenek előtte. Ha nem volt komoly ügyük, megkívánta, hogy tisztelgő

látogatást tegyenek. Ha valaki ezt elmulasztotta, magánlevélben szeretettel meghívta rövid látogatásra s ebédre. Ez elől senki sem tudott kitérni.

A beszélgetés nem okozott gondot senkinek, mert olyan közvetlenséggel tudott bánni az emberekkel, hogy a feszélyezettség néhány perc alatt felengedett s mindenki otthon érezte magát. Papjait a nap minden órájában bejelentés nélkül fogadta. Az aulának tilos volt bárkit is visszatartani, vagy a jövetelének célja felől kikérdezni. A püspök és a papság között semmiféle korlátot nem tűrt. A papi látogatók mindég hivatalosak voltak asztalához. Ha valaki a meghívás elől ki akart térni, megkérdezte, mikor megy a vonatja. Ilyen esetben vagy korábban kezdte az ebédet vagy autóját bocsájtotta rendelkezésére, hogy az ebéd miatt senki el ne kesse a vonatját. Közvetlenségének, szeretetreméltóságának híre hamar az egész egyházmegyét bejárta. Rövid idő múlva olyanok is jöttek a Püspökvárba, akik hosszú évek óta nem jártak püspöknél.

Külön gondja volt arra, hogy a városba jövő papságnak papi helyen legyen megszállási lehetősége. A szemináriumban külön vendégszobákat rendeztetett be erre a célra, a Püspökvár vendégszobáit is mindég készséggel rendelkezésre bocsájtotta.

Ahol több száz pap dolgozik, természetesen nézeteltérések, hibák, emberi gyarlóságok is előfordulnak. Vilmos püspök ezeknek orvoslásában páratlan bölcsességet, s jóságot tanúsított s csodálatos eredményeket ért el. Ha valaki ellen valami panasz merült fel, az illetőt személyesen meghallgatta. Ezt olyan finoman tette, hogy a további hivatalos vizsgálatra a legkritikább esetben volt szükség. Ahol hibával találkozott, ott időt adott a javulásra. Amikor pedig valamelyik papja, akinek magatartását egyben-másban kifogásolta, négyszemközt adott utasításait végrehajtatta, nem mulasztotta el, hogy hamarosan személyesen meg ne látogassa, s ezzel nagyrabecsülésének s főpásztori szeretetének jelét ne adja. Ahol a jó szó nem használt, ott kemény is tudott lenni. Szeretete és meleg papi szíve megóvta attól, hogy egy-két esettől eltekintve keménységet legyen kénytelen alkalmazni.

Kivételes szeretet fűzte őt a kispapokhoz. Lelki, szellemi és fizikai jólétük atyái gondoskodásának tárgya volt. Nemcsak csoportosan látogatta meg őket s tartott nekik előadásokat, egyenként is rendszeresen érintkezett velük. Felváltva ministráltak neki, vasárnaponként pedig egy-kettőt meghívott ebédre. Ebéd előtt külön-külön elbeszélgetett velük, ebéd után újból magához hívatta őket, hogy az elkövetett szépséghibákat velük megbeszélje. A lelkileg megalapozott, szellemileg képzett fiatal generációt külsőleg is úgy akarta csiszolni, hogy az élet minden fordulataiban feltalálja magát s megállja a helyét.

Püspök és hívek

A püspök általában keveset érintkezik közvetlenül a hívekkel. Bérmutak, templom- és harangszentelések vagy hasonló alkalmak inkább ünnepi megnyilvánulások, mint személyes érintkezések szoktak lenni. A püspöki palotákba egyszerű falusi népünk a legkritikább esetben látogatott el, s ha tette is, rendszerint megakadt az irodaigazgatónál, vagy a püspöki titkárnál. Nem is kívánt tovább jutni, mert a püspököt emberfeletti méltóságként tisztelte.

Vilmos püspök ezen a téren is egészen szokatlan eredményeket ért el. Ha végigsétált a falun, mindenki számára volt egy-egy jó szava, biztató mosolya. Itt-ott megállt, elbeszélgetett az emberekkel, megsimogatta a kicsinyeket, megáldotta őket s szentképet adott nekik. Értette a nép nyelvét, ismerte minden gondját-baját.

Földesúri mivoltát is teljesen áthatotta főpapi hivatása. Az alkalmazottakat nem alantasokként kezelte, hanem munkatársakként. Meglátogatta a legegyszerűbb cselédeket s ha a lakások körül hibát észlelt, személyesen utasította az intézőt ezek kiküszöbölésére. A cselédasszonyoknak nagyobb bizalmuk volt hozzá, mint az intézőhöz s nem egyszer tőle kérték a konyha vagy lakás célszerűbb átalakítását, a falak víztelenítését stb. Kérésüket

sohasem utasította vissza. Ha megjelent a majorokban, a családok mindjárt összesereglettek az udvarban, hogy köszöntsék.

Különös gondja volt az idénymunkásokra. Csinos lakásokat építtetett számukra, külön a családosoknak s külön-külön a két nembeli ifjúságnak. A lakásokhoz zuhanyfürdőt készíttetett. A férjes asszonyoknak szombat délután fizetett szabadidőt engedélyezett, hogy ne vasárnap kelljen ruhájukat tisztítani, javítani. Elvárta viszont, hogy vasárnap mind megjelenjenek a szentmisén. A majorokban lévő kápolnákat helyreállíttatta s rendszeres szentmiséről gondoskodott. Nyáron, amikor szanyi nyaralójában tartózkodott, felváltva látogatta a majorokat s maga misézett, tartott szentbeszédet s gyóntatta a munkásokat. A vasárnapi munkaszünet megtartása felett szigorúan őrködött. A gazdatiszteknek a vallási élet terén is jó példával kellett előjárniuk.

Püspöki palotájába is minden rangú hívőnek szabad bejárása volt. Az aulának joga volt ugyan a látogatóktól megkérdezni jövetelüknek célját, de visszatartania a püspöktől senkit sem volt szabad előzetes hozzájárulása nélkül. Ez csak akkor fordult elő, ha közismert szélhámos jelentkezett. Ezeknek is legszívesebben maga mondta meg véleményét. Előszobája mindég telve volt emberekkel. A legegyszerűbb, sokszor reménytelen dolgokban is a legnagyobb jóindulattal segített. Ha megbízhatósági bizonyítvány, ajánlólevél kellett, azonnal leült írógépéhez, sajátkezűleg megírta a kért levelet s kedves mosollyal átadta a kérelmezőnek. Ettől a szokásától csak akkor tért el, ha az illetőt nem ismerte, vagy pedig nem találta megbízhatónak. Ilyen esetben a titkárhoz küldte, aki már tudta, hogy kivizsgálendő esetről van szó. Ha az információ kedvező volt, az ügyet azonnal elintéztette.

Rengeteg levelezését sajátkezűleg intézte. Ebéd után leült írógépéhez s rendszerint két-három órán át gépelt. Nem hagyott levelet megválaszolatlanul. Ha nem tudott kedvező választ adni, akkor is mindég talált megnyugtató, vigasztaló szavakat.

A hívekkel való érintkezésben utolérhetetlen volt. Amikor jellegzetesen begyűrt nagy kalapjával, kívülről nyaka köré csavart barna sáljával, télen pedig a nyakán lógó muffjával megjelent gyalogszerrel vagy fogatán az utcán, az emberek örömmel emelték meg előtte kalapjukat, ő pedig – nem egyszer megelőzve őket – mindég derűs mosollyal viszonozta. Mivel sétáját is mindég meghatározott időben végezte s rendszerint a város határában fekvő püspöki erdőbe vezette, az út mentén már sorfalat álltak a gyermekek s cserkész módra ujjukat fenntartva, nagy üdvrivalgással köszöntötték. Nem egyszer leszállt közéjük, cukrot vagy szentképet adott nekik, kissé elbeszélgetett velük. A gyermekek révén a legszegényebb munkásnegyedek lakóinak szívébe lopta magát.

Természetes, hogy nem egyszer ki is használták közvetlenségét és jóságát. Bökezűségét és szeretetét mindenféle ürüggyel próbálták kihasználni. Mikor az aulában már jól ismert részegeseket, naplopókat is fogadott, irodaigazgatója arra kérte, hogy ezeknek ne adjon semmit, hiszen úgylis megisszák, elherdálják, ne is fogadja őket, majd az iroda elintézi ügyüket. Vilmos püspök az ő javukra is talált mentséget. „Talán mi is ilyenekké lettünk volna – mondotta – ha olyan körülmények közé kerültünk volna, mint ők”. „Nem az ő kedvéért adok, – mondotta máskor – gyermekeim akarok segíteni, akik ártatlanok”. Milyen gyermeked lelkiületre vall, amikor a megajándékozott méltatlan koldustól azt kéri, hogy az irodában ne mondja meg, hogy kapott valamit! Érezte, hogy általános emberi megítélés szerint érdemtelen jutalmazott. De nem tudta magát rászáni arra, hogy bárkit is üres kézzel utasítson el. Miként később megindokolta, két szempont vezette: először, jósággal többet lehet javítani, mint keménységgel, másodsor: inkább adjon 99 méltatlannak, semhogy egyet elutasítson, aki igazán méltó volt az irgalmas szeretetre.

A szociális püspök

A békebeli magyar püspöktől szociális vonatkozásban kettőt várt a világ: 1) szociális lelkületet, a szociális elveknek hirdetését, 2) földesúri mivoltából kifolyólag szociális tetteket. Az elvek és a lelkület komolyságának próbáját a tettek képezték.

Vilmos püspök a szociális igazságot nemcsak hirdette, hanem élte is. A mostoha külső körülményeknek, a háborúnak terhére kell írni, hogy ez a gazdag, nagyvonalú lélek nem tudott olyan tettekben kivirágozni, melyek új korszakot jelentettek volna nemcsak a győri egyházmegye, hanem az egész magyar katolicizmus történetében. Az Egyház és a munkásság közös tragédiájának érezte a munkásosztály eltávolodását az Anyaszentegyháztól. Minden tőle telhetőt elkövetett, hogy ezen a bajon segítsen. Először lelkileg próbált közel férkőzni a munkásság szívéhez, bizalmat akart ébreszteni benne Krisztus és az Egyház iránt. Végiglátogatta az egyházmegye területén fekvő gyárat, ipartelepeket, közvetlenül elbeszélgetett a munkásokkal helyzetükről. Külön papot rendelt ki a gyártelepek ifjúságának gondozására. Személyesen résztvett szórakozásaikon, játékaikon, s nem kis összeget fordított ezeknek fedezésére. A püspöki kar megbízásából ő volt az ifjúmunkás szervezeteknek országos védője s legfőbb egyházi irányítója. Gyönyörű terveket szőtt modern tanoncotthonok építésére Győrött és Tatabányán a szaléziak vezetése alatt.

Miért nem fogott neki mindjárt az építésnek, mondhatná valaki? Hiszen nagy birtok felett rendelkezett s csak egy szavába került volna! Kevesen tudják azt, hogy minden magyar püspök a régi világban nagy teherrel, adóssággal vette át javadalmát. A főpapi örökösödés szabályai szerint a püspöki javadalom teljes felszerelése az előd személyi tulajdonát, következőleg hagyatékát képezte. A püspök halála után a javadalom teljes élő és holt felszerelését egy miniszteri bizottság felértékelte s értékét három részre osztotta: az államkincstár, az Egyház és a rokonság részére. Az új javadalmasnak ezt az összeget ki kellett fizetnie, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy három-négy évig mást sem csinált, mint adósságot törlesztett. Ilyen körülmények között az új püspök keze meg volt kötve s nagy vagyona mellett sem gondolhatott komoly alkotásokra.

Vilmos püspök ennek a visszas helyzetnek véget akart vetni. A kormánytól az államkincstár javára befizetett összeggel megváltotta a szabad végrendekezés jogát s ezzel lehetőséget kapott a javadalom felszerelésének szándékai szerint való felhasználására. Az egész felszerelést végrendeletileg a mindenkori győri püspökre hagyta, azzal a kötelezettséggel, hogy ennek fejében évenként az egyházmegye gyárvárosaiban és ipartelepein házakat építsenek a munkások számára. Ugyanígy kötelességévé kívánta tenni a mindenkori győri püspöknek, hogy a fundus instructusként kapott felszerelés fejében évenként a szegény egyházközségeket templom- és plébániaépítésben rendszeresen segítse. Ez utóbbit személyesen is gyakorolta már s évenként körülbelül négy új plébániának megfelelő összeget szánt erre. Ezekkel az intézkedésekkel lehetővé kívánta tenni a legkülönbözőbb terhekkel megrótt s a legváltozatosabb módon megkötött egyházi birtoknak az eredeti egyházi és szociális célokra való felhasználását. Nemes elgondolásai már nem valósulhattak meg, mert a háború nyomában támadt világ nemcsak őt vitte a sírba, hanem az Egyház birtokállományát s nagy szociális lehetőségeit is.

Az üldözöttek apostola

Vilmos püspök egyénisége a nehézségekben, a küzdelmekben bontakozott ki igazi nagyságában. A jóság és szeretet embere a végsőkig harcolt, ha elvekről volt szó. Nem ismert méltóságot, hatalmat, mely megfélemlíthette volna: kilátástalanul, meg nem értve s sokszor támadva fáradhatatlanul küzdött hitéért, meggyőződéséért, melyet semmi földi hatalomnak nem volt hajlandó alárendelni. A háború utolsó éveit számára is a harcnak esztendei voltak az

igazságért, az emberi méltóságért, a szabadságért. Ha évék távlatából e küzdelmes időket emlékezetünkbe idézzük, nem Vilmos püspök harciasságának akarunk emléket állítani, – ez ellenkeznék lelkületével – hanem annak a kristálytisza látásnak s egy fertőzött világgal szemben való önfeláldozó, bátor kiállásnak akarunk hódolni, mely szenvedélyessége mellett is mindég elvi síkon maradt és amelynek még ellenfeleitől is megcsodált alapvonása a lovagiasság és tárgyilagosság volt.

Amikor Vilmos püspök 1941-ben a püspöki székét elfoglalta, a magyar törvényhozás, az egész közélet az egyre fokozódó német nyomás alatt mindinkább jobbra tolódott. Az eleinte hangoztatott gazdasági indokok nyílt faji gyűlöletté s gyakorlati faji üldözéssé fajultak. A magyarországi katolikus egyház, a püspöki kar mindent elkövetett, hogy ennek a fejlődésnek útját állja. Amikor az általános emberi szabadságjogokra, Isten törvényeire való hivatkozás eredménytelen maradt, a püspöki kar az Egyház szentségeinek védelmében vette fel a harcot a faji gyűlölet ellen. Amíg az ország függetlensége némileg is fennállt, sikerült is olyan megszorításokat elérni a törvényhozásban, melyek bő alkalmat adtak a faji törvények gyakorlati enyhítésére. Hogy ezt a célt a püspöki kar minél eredményesebben szolgálhassa, megalakította a Magyar Szent Kereszt Egyesületet, a zsidó származású megkeresztelkedettek védelmi szervét. Ennek legfőbb irányításával a püspöki kar gróf Zichy Gyula kalocsai érsek halála után Vilmos püspököt bízta meg. Vilmos püspöknek szívügye volt e megbízatás, mert lelke mélyéből átérezte a faji gyűlöletnek embertelenségét és kereszténytelenségét. Tevékenységét nem korlátozta a katolikus hívekre: a protestánsok és meg nem kereszteltek egyaránt gondját képezték. Érintkezésbe lépett a nem katolikus érdekvédelmi szervekkel, magával a Zsidó Tanáccsal. Velük együtt tárgyalt, járt minisztériumtól minisztériumig, kért és követelt, korholt és tiltakozott. Állásra, vallásra való tekintet nélkül, csak egyért küzdött: minél több embert megmenteni a lelki és fizikai pusztulástól. Az általa kieszközölt mentesítéseknek se szeri se száma s hogy Budapest s az oda menekült sokezeres zsidóság elkerülte a pusztulást, azt elsősorban az ő fáradhatatlan és hősies küzdelmének köszönhető.

Amikor a németek előzönlöttek az országot, a törvényes védelem egyre nehezebbé, majd egészen lehetetlenné vált. A Gestapo csak az erőszakot ismerte, érvek, jog és erkölcs ismeretlen fogalmak voltak előtte. Vilmos püspök a nyílt erőszakra nyílt kiállással kívánt válaszolni: személyesen és levélben kérte, sürgette a hercegprímást, hogy az Egyház nevében a püspöki kar ünnepélyesen ítélje el a faji üldözést s egyúttal forduljon a világ közvéleményéhez. A körlevél valóban el is készült, a nap ki volt tűzve, amikor a kormány az Egyház lépésének súlyától indítatva tárgyalást kért a püspöki kartól. A gerecei tárgyaláson Vilmos püspök is résztvett. Miután a kormány megígérte, hogy a deportálásokat beszünteti, a körlevél felolvasása Vilmos püspök nagy bánatára elmaradt s különösen akkor szomorította el mélyen a körlevél közzétételének elhalasztása, amikor a kormány ünnepélyes ígérete ellenére néhány nap múlva folytatta a deportálást.

Az egyetemes érdek mellett külön gondját képezte saját székvárosának sorsa. A jó viszony, mely a helyi hatóságokhoz fűzte, reményt keltett benne, hogy legalább Győrött emberséges megoldást sikerül elérnie. 1944 Pünkösöd ünnepén éppen a székesegyházba indult, amikor az újság nagy címbetűkkel hozta a győri gettó felállításának hírért. Vilmos püspök tervezett ünnepi beszéde elmaradt. Helyette olyan magávalragadó hévvel, meggyőződéssel, tőle szokatlan élés hangon ítélte el a magát kereszténynek valló kormányzatot, a faji gyűlöletet, az embertelenséget, hogy a zsúfolt templom hívőserege lelkileg mélyen megrendült. Aggódva várták, mi lesz ennek folytatása. Vilmos püspök a funkció után hazatért, azonnal írógéphez ült, s Jaross belügyminiszternek levelet írt, melyben az újságközleményre hivatkozással követelte a gettó felállításának elejtését. Levelében rámutatott arra, hogy a tervezett megoldás mellett körülbelül 17 ember jut egy szobára. A minisztert tette felelőssé mindazért a betegségért, erkölcsi és anyagi kárért, mely ebből az embertelen intézkedésből származik. A levélre csak élőszóbeli üzenet jött: Jaross azt üzeni,

hogya nem tekintené Vilmos püspök egyházi méltóságát, internáltatná őt. Vilmos püspök csak azt válaszolta: állok elébe! Utolsó reménysége a helyi hatóságokban volt. Személyesen ment az érdekeltekhez, akik eddig mindég kitüntetésnek vették, ha nála lehettek. Nagy pálfordulás fogadta: ők is a gettó szükségességéről beszéltek. Vilmos püspök alig tudott uralkodni magán. Amikor az illető urat kioktatta a kereszténységről, ahová az magát tüntetően számította eddig, kézfogás nélkül indult kifelé. A meglepett úr enyhíteni próbálta a helyzetet és megjegyezte: Megértem, hogy neked, mint püspöknek így kell gondolkodnod! Vilmos püspök ezt válaszolta: Ha Te katolikusnak tartod magad, akkor úgy kell gondolkodnod, ahogyan a katolikus püspök gondolkodik.

Ha már nem sikerült a gettót megakadályozni, legalább lelki vigaszt próbált a szerencsétleneknek juttatni. Személyesen kereste fel oda zárt híveit, az illetékes plébános mellé külön lelkészt is rendelt s meghagyta nekik, hogy kövessenek el mindent a szenvedések enyhítése érdekében.

Az emberi méltóságért vívott kemény harc csúcspontját a deportálásokkal érte el. Törvényes lehetőségek már nem álltak rendelkezésre. Úgy kellett cselekednie, ahogyan lehetett. A város közelében lévő Gyula-majorba titokban bort és ételmezt szállíttatott, hogy a kiéhezett, agyongyötört emberek fájalmát enyhítse. Az ott működő, nem hozzá tartozó gazdatisztet megkérte, hogy minden rendelkezésre álló ételmezt osszon ki a deportáltak között, mindent megtérít neki. Akiknek bátorságuk és szerencsájuk volt a sorból kilépni, rendszerint hozzá menekültek. Külön szobákat tartott fenn e célra. Esténként megjelent a nunciatura autója s ezzel visszazállította őket Budapestre. Ha erre nem volt alkalom, a püspöki majorokban rejtette el őket. A sok közül csak egy nevet említek: Szekfü Gyula, zsidó származású feleségével, a püspökség szanyi kastélyában talált menedéket.

Külön kell szólni a győri gettó felszámolásáról. Amikor híre jött, hogy ennek lakóit is deportálják, engedélyt kért a belügyminisztertől, hogy személyesen megjelenhessen a gettóban. A belügyminiszter az engedélyt olyan formában adta meg, hogy egy kijelölt pap bemehet, de maga a püspök nem. Alighogy ez a hír megérkezett, a rendőrség értesítette őt, hogy a Gestapo a papot sem engedi be. Gondolkodás nélkül vette kalapját s irodaigazgatója kíséretében elment a Gestapo győri főhadiszállására. Két fiatal tiszt fogadta s közölte vele a Führer utasítását, mely szerint a gettóba pap nem léphet be. Vilmos püspök csak azt kérte a két tiszttől, mondják meg a Führernek az ő üzenetét: Az Isten törvényei a Führert is kötelezik, Isten és a világ ítélőszéke előtt felelni fog! Hazaérve azonnal táviratozott a belügyminiszternek, hogy a Gestapo megakadályozza engedélyének végrehajtását. A belügyminiszter újból engedélyt adott egy pap részére. A püspök saját autóját bocsájtotta rendelkezésére s azzal küldte őt a gettó elé. Három óra hosszat várakoztatták a papot, mire közölték vele, hogy Baky államtitkár a belügyminiszter rendeletét megváltoztatva nem engedi be a papot. Így dolgavégzetlenül kellett visszatérnie.

Nem érdektelen annak feljegyzése sem, hogy papjait s általuk az egyházi intézményeket, a legszigorúbban utasította, hogy a kormány által felajánlott zsidó eredetű vagyontárgyakat el nem fogadhatnak.

Bár minden erejét, tekintélyét latba vetette, hogy az üldözötteket védje s mentse, lelkiismereti kérdést csinált abból, hogy a vallás, a katolikus meggyőződés ne alacsonyítassék le egyszerű mentődeszkává. Szigorú rendelkezést bocsájtott ki, mely a keresztység kiszolgáltatását alapos előkészületekhez kötötte. Ennek időtartamát hat hónapban állapította meg. Sokkal többre becsülte azt, aki megmaradt hitében, mint azokat, akik számításból kereszténységet színleltek. Ha segítsérről volt szó, amúgysem kérdezte sohasem, ki milyen hiten él, legfeljebb akkor érdeklődött ez iránt, ha ez a segítség módját megkönnyítette.

Akkor is, ma is sokan kérdezték s egyre kérdezik: érdemes volt-e magát exponálni, nem egyszer életét, szabadságát kockára tenni? Vilmos püspöknek gyakran szemére vetették, hogy „zsidó-barát” s magatartása még jóhiszemű keresztények előtt is túlzottnak tűnt. Csak

kevesen láttak bele igazán lelkébe, kristálytisza szívébe, mely felülemelkedett előítéleteken, általánosításokon és a faji és nemzetiségi keretek mögött mindég az egyént, az embert kereste és szolgálta. Küzdelme nem egy fajnak szólt: az embert, az Isten képmását, a halhatatlan emberi lelket és ennek istenadta jogait védte. Tudta, hogy ahol ezek az alapok meglazulnak, ott nincs megállás, ott a gyűlölet, az elnyomás átterjed más fajokra, nemzetiségekre, ott megszűnik az ember méltósága. Az emberi együttélés alapjait védte, amikor saját szabadságát kockáztatta az üldözöttekért, amikor gátat akart vetni az emberi jogok megsemmisítésének. A szenvedélyek elhomályosítják a tiszta látást, ma éppenúgy, mint akkor. Vilmos püspök szeme a jövőbe látott: aggódó lélekkel szokta mondani: aki szelet vet, vihart arat! Nem sok időbe tellett s a hatalom akkori birtokosai, miután befejezték kegyetlen művüket, hozzá fordultak, hogy fegyvertársat találjanak benne a jog, az emberi méltóság védelmében az orosz hadsereg garázdálkodásai ellen. Akik olyan keményszívűek voltak, most az irgalmas szamaritánus szerepében jöttek, akik szemrebbenés nélkül nézték százak és ezrek gyötrelmes kimúlását, most az emberi méltóság védelmezőivé léptek elő. Vilmos püspök most sem mondott nemet: együtt dolgozott megalázóival, vállalta a bűnös rendszerrel való kooperálás vádját – ugyancsak a halhatatlan lélek, Isten törvényei és az ember jogai védelmében. Öttagú papi bizottságot küldött ki a kormánybizottság mellé, az orosz katonák által véghezvitt embertelenségek megállapítására. Borzalommal olvasta a kapott jelentéseket, mert az állatiasságnak s az emberi elvadulásnak eddig elképzelhetetlen példáit kellett látnia. Örökké optimista, idealista lelkülete ettől kezdve némileg kételkedővé vált, mert az események mögött olyan lelket kellett látnia, mely nem sok reménnyel kecsegtetett a várva-várt békére!

Befejező közlemény

A tragédia rohamléptekkel közeledik. Köröskörül égő falvak, az ágyúszó nappal is tisztán hallatszák már. A püspök autóját a főispán már korábban „megmentette” s most két géppisztolyos pártszolgálatos bejelentés nélkül kedvenc fogatát viszi. Nem az anyagi érték pusztulása fáj neki, az elbánás barbár módja szomorítja el. SS katonák teherautókra rakják a maradék bort, a sertéseket, mintha minden az övék volna. Az új világ moraja egyre közeledik. Az ágyuk már az ősi vár hatalmas falait döngetik, a hidak robbanása alapjaiban rengeti az évszázados bástyákat, a csonkatorony gránátoktól tépetten mutatja vérző sebeit a szenvedő város felé.

Nagyszerda. Délután 3 óra. Máskor az „officium tenebrarum” ideje. A gyertyák helyett ma az egész templom áll lángokban. Mire Jeremiás siralmi elhangzanának, a torony aranyló keresztje a mélybe zuhan. Milyen igazi „officium tenebrarum” ez a mai! Vilmos püspök megrendülten borul az óvóhely pihenőjére, s keservesen siratja jegyesét, székesegyházát. Vele együtt ezek és ezek mondják ma szívből a Misereret!

De nincs idő még az imádságra sem: már itt állnak az új világ katonái. Géppisztolyok, revolverek szegeződnek a melléknek, értelmetlen kiabálásokra a kezek magasba lendülnek s kezdődik a szakadatlan motozás. Vilmos püspök sem kivétel. Éjjel-nappal személyesen őrt áll az ajtóban. Már öt-hat zsebórát – külön e célra vette – leadott, de mindég újak jönnek, követelőznek s géppisztollyal handabandáznak. A püspök türelme határtalan: jószágos szeme hol mosolyog, hol szikrázik az elszántságtól. A percek hosszú óráknak tűnnek, lassan, igen lassan múlik az idő. Alighogy hajnalodik, Vilmos püspök misére készül. Nagycsütörtök. Az utolsó vacsora napja. Vilmos püspök utolsó szentmiséje a pincében. Megrendítő s mégis boldog percek, az Olajfák hegye s a katakombák hangulata! S mégis, mintha mindenki Húsvétről álmodnék...

Keserves, küzdelmes éjszakának vet véget a Nagypéntek. A harci zaj egyre távolodik, csak néha-néha kattann a kertben még a géppisztoly, de a nyugalom csak nem akar visszatérni. Egymásután özönlnek a katonák, hol egyenként, hol csoportosan, fosztogatnak,

követelőznek. Vilmos püspök állja a harcot: velük megy a pincébe, a toronyba, mindenütt ott van, ahol veszély fenyeget. Hol szelíd kérő szóval, hol elszánt kemény határozottsággal állja útjukat. A helyzet azonban egyre kilátástalanabb. Híre jön, hogy megérkezett a parancsnokság. Azonnal elküldi irodaigazgatóját a parancsnokhoz, kérve őt, hogy adjon védelmet a katonák garázdálkodásai ellen. Ő tartotta vissza a népet a meneküléstől s most saját házában kell a túlzottnak hitt hírek valódiságát átélnie. A parancsnok válasza hihetetlennek hangzik: ilyen célra nincsen katonája, egyébként, a katonák azt tehetik, ami nekik jól esik! Ugyanakkor követeli a nyilaskeresztes vezetők névsorát s bujdosó németek kiadását. Amíg e párbeszéd tart, a katonák már valóban azt teszik, ami nekik jól esik: már kiszemelték áldozataikat. Először az összes nőket akarják munkára vinni, majd az összes férfiakat, Vilmos püspököt is beleértve. Első céljuk a férfiak és nők elválasztása volt. Vilmos püspök mind a kettőt határozottan megtagadja. Idős hölgyekből és férfiakból összeállítja a kért létszámot, akik hajlandók a kívánt munkát elvégezni. De öregek nem kellene a katonáknak. Már több mint egy órája tart a küzdelem, a hangulat egyre feszültebb, géppisztolyokat szegeznek a püspöknek, de ő rettenthetetlen marad. Erre eltávolítják a lámpákat, csak a sarokban pislákol némi fény. A püspököt felhúzott géppisztollyal hajtják le a pincébe. Éppen akkor érkezik haza irodaigazgatója s vele együtt indul lefelé a lépcsőn. A püspök lelke háborog: nem érdekli, mit mondott a parancsnok. Csak egy pillanatig marad lent a pincében, s már indul is felfelé a lépcsőn. Halotti csend. Egy férfi kérleli a püspököt, ne exponálja magát annyira, mert még baj lesz belőle. Vilmos püspök gondolkodás nélkül válaszol: akiket rábízta, azokat minden körülmények között megvédem! Alig fejezte be szavát, amikor megszólal unokaöccse, gr. Pálffy Sándor: Vilmos bácsi, az almáspincében lévő hölgyeket se hagyják magukra. Még be sem fejezte szavait, éles sikoly hallatszik felülről: Vilmos bácsi, segítség! A katonák rátaláltak a lányok búvóhelyére s már húzták őket kifelé. Vilmos püspök felrohan a lépcsőkön, felrántja a nagy csapóajtót s feltartott kezekkel, „Hinaus, Hinaus” kiáltással ront az előcsarnokba, ahol a katonák voltak. Pillanat műve az egész: felkattan a géppisztoly s Vilmos püspök hosszan elterül a kövezeten. Utána síri csend: a katonák eleresztették a lányokat s nyomtalanul eltűntek a sötétben. Vilmos püspök irodaigazgatójától támogatva felkel s saját lábán indul lefelé a pincébe. Délceg, fejedelmi alakja nem roskad meg, csak magas homlokán lecsorduló vér jelzi a tragédiát. Amíg a jelenlévő orvosok a fejlődés mellett kar- és súlyos haslövést is megállapítanak, Vilmos püspök szelíden csak azt suttozja: köszönöm Jézusom, hogy Nagypénteken szenvedhettek! Amikor pedig megtudja, hogy a lányok megmenekültek, boldogan mondja: érdemes volt! Lelke nem háborgott már, természetfeletti nyugalom töltötte el a szívét. A hordágyról még egyszer megáldotta övéit, fájdalmas pillantással vett búcsút szeretteitől, s a nagyon szeretett öreg vártól. Útközben még megáldja a kíváncsiskodó katonákat. A kórházban gyertyafény mellett folyik az operáció: Vilmos püspök órái meg vannak számlálva.

Az irodaigazgató másnap újból jelentkezik a parancsnoknál. Előadja a tragédia lefolyását. A parancsnok szótlanul hallgat. Résztvételnek, sajnálkozásnak semmi nyoma: nem érdekli mi a nevük a katonáknak, hogyan néztek ki, semmi szándéka nincsen az ügyet kivizsgálni. Azonnal a nyilaskeresztesekre s a németekre tereli a szót. Ez hát az új világ: ahol a hatalom birtokosainak minden szabad, ott nincs sérelem, ott a vizsgálat is felesleges.

Vilmos püspök szelleme, imája azonban pótolta, amit az emberi részvétlenség, a lelki eldurvulás megtagadott: bár testileg távol, de lelkileg továbbra is őrt állt övéinél. Amíg más óvóhelyeken orgiákat ült a gonoszság, a Püspökvár pincéibe visszaköltözött a csend és a nyugalom.

Vilmos püspök erői rohamosan fogytak. A fellépett hashártyagyulladás csak siettette a halált. Életerős, szívós természete kemény küzdelmet vív a halállal: a kínok verítéke gyöngyözik homlokán, de zokszó nem hagyja el ajkát. Csak kezét nyújtja ki néha, mintha valamit kérne. Mellette virrasztó nővére kérdésére azt válaszolja, hogy ezzel könnyít magán,

amikor a szenvedés már-már kibírhatatlan. Amikor erőinek fogytát érzi, felveszi a betegek szentségeit, majd megrendítő szavakkal búcsúzik: Atyai szeretettel köszönti papjait s lelkükre köti, hogy hirdessék bátran az Evangéliumot. Imádkozik az Egyház ellenségeiért, akik elvakultságukban nem tudják mit cselekszenek. Könyörög a nemzetért, ennek vezetőiért. Alig fejezi be szavait: Szent István király! Könyörögi szegény magyarokért! – lezárulnak szemei. Mindvégig tiszta öntudattal, a betöltött hivatás boldog érzésével, áldozatként halt meg.

Húsvét hétfő hajnali 1 óra volt, amikor Vilmos püspök lelke előtt megnyílt az ég. Mit láttak vajon szemei? Talán az Apokalipszis jelenetét, a Bárány diadalmenetét, s talán hallotta az éneket, melyet senki sem énekelhet, csak aki megváltatott a földtől? Akik őt ismertük, akik vele voltunk örömben s szomorúságban, dicsőségben és megalázottságban, mi hisszük, hogy angyali lelke a Bárány kíséretéhez csatlakozott s „követte őt, amerre csak ment”, mert őrá áll az Írás szava: „Ezek váltattak meg az emberek közül seregéül Istennek és a Báránynak. És szájukban nem találtaték hazugság, mert szeplőtelenül vannak Isten trónja előtt” (Apok. 14,4-5).

Az utolsó út

Vilmos püspök utolsó útja is épp oly rendkívüli, mint élete és halála. Néhány pap hordágyon hozta holttestét a Püspökvárba. Mégegyszer megpihen kedvenc kápolnájában: semmi pompa, dísz, csak egy szál gyertya ég mellette. A temetési menet csak néhány papból s hívőből áll: csendesen vonulnak a Karmeliták kriptája felé. A világ még nem vett tudomást a halálesetről, óvóhelyeken folyik még az élet, s akik látják a menetet, azokat nem érdekli. A Püspökvár udvarán lovasmutatványokat produkálnak a katonák s az ablakból harmonikaszó s vad üvöltések szolgáltatják a szomorú kíséző zenét. Az Írás szavára kell gondolnunk e pillanatban: „Beati mortui, qui in Domino moriuntur!”.

Vilmos püspök nem térhetett meg székesegyházába, elődei mellé, a Szűzanya kegyoltára alá; idegen fülkében nyugszik – jobb időikig. A szellem, amelyet ő képviselt, ma üldözött és elnyomott hazánkban. Az elnyomatás, a terror, mely ellen oly elszántan küzdött, ma nemcsak az élőket sújtja, hanem a holtakat is. A győri egyházmegye papsága és hívei méltó emléket állítottak Vilmos püspöknek: 120.000 forintos költséggel gyönyörű márvány síremléket készíttettek a székesegyház Szent László kápolnájában. Ide kívánta őt ünnepélyes keretek között elhelyezni utódja. A temetés 1948. november 23-ra és 24-re volt kitűzve. Mindszenty József bíboros hercegprímással az élén az egész püspöki kar bejelentette részvételét. Vidékről, az ország minden részéről a hívek ezrei készültek az utolsó tiszteletadásra. November 20-án, szombaton este 7 órakor váratlan fordulat történt. Papp Kálmán győri püspöknél megjelent Bali Zoltán győri főispán, a belügyminisztérium rendészeti osztálya főnöke s a politikai rendőrség egy ezredese s átadta a győri polgármester írásbeli határozatát, mely Vilmos püspök exhumálását megtiltotta. A belügyminiszteri osztályfőnök a temetés azonnali lemondását követeli, telefon vagy táviratok útján s a püspököt teszi személyében felelőssé minden rendzavarásért. A temetés – mondja – sérti az ország bel- és külpolitikai érdekeit! Papp Kálmán püspök tiltakozik az Egyház szabadságának brutális megsértése ellen, kénytelen azonban meghajolni az erőszak előtt. Tudomásukra hozza, hogy nyomtatvány útján értesíti a meghívottakat a temetés leállításáról, a telefonálást és táviratozást azonban nem vállalja magára. Ha szükségesnek látják, tegyék meg maguk. A Belügyminisztérium és a rendőrség valóban minden püspököt s az érdekelt plébánosokat még aznap, illetve éjjel értesíti a temetés elmaradásáról. Ugyanakkor 200 rendőrt vezényel erősítésül Győrbe, mozgósítja a tűzoltóságot, a Karmeliták temploma és a székesegyház felé vezető utakat barikádokkal zárja el, s hogy igazi szándékát némileg leplezze, az úttest aszfaltját feltöreti, mintha valóban útjavítás folyna. Egész éjjel titkos rendőrök állják körül a templomokat, lovasrendőrök cirkálnak, nehogy a „fekete reakció” a holttestet ellopja! Ugyanakkor a

Győrbe induló vonatokról leszállítják az utasokat, akik utazásuk célját nem tudják igazolni. De nemcsak a temetés veszélyezteti a népi demokráciát: Vilmos püspök halotti emléképe is „sérti az ország bel- és külpolitikai érdekeit”. A politikai rendőrség megtiltja az emlékkép kinyomtatását, sőt a szarkofág fényképének terjesztését is. A vértanúsággal megkezdődött Vilmos püspök új élete, nemcsak a természetfeletti világban, hanem a földön is, az Anyaszentegyház kebelében. Boldoggáavatási pere már megindult.

Vilmos püspök! Az erőszak, az idegen zsarnokság megakadályozhatta, hogy ünnepi menetben rójuk le tiszteletünket s helyezzünk el leánymentő szent királyunk, Szent László mellé. De hiába emel a terror barikádokat, szellemed utat tört a rendőrkordonokon, feltört utakon át, s néped ma jobban szívébe zár, mint valaha. Erős a hitünk s szilárd a reményünk, hogy porlandó testedet is kiemelhetjük még a névtelen fülkéből s diadalmas menetben hordozhatjuk még székvárosod utcáin! Ehhez kérjük a nehéz, sokszor reménytelennek látszó küzdelmes időkben közbenjárásodat!

S ha öt év távlatából emlékedet idézzük, zárószónak hadd írjuk ide saját szavadat: Érdemes volt! Valóban: így érdemes élni!

Magyar sors. Tomek Vince: Megemlékezés Apor püspökről (Katolikus Szemle)

Megjelent a Katolikus Szemle 1955., 2. számának 82-83. oldalán.
Tartalmazza a könyv 108. lábjegyzetének utalását.

Április 2-án volt tizedik évfordulója báró Apor Vilmos győri megyéspüspök vértanúhalálának. Ez alkalommal a római magyarok gyászmisén vettek részt, amelyen megjelent J. Gawlina lengyel és V. Padolskis litván püspök, A. C. Ferrero di Cavallerleone olasz tábori püspök, valamint a vatikáni szolgálat, a diplomáciai testület és a Máltai Lovagrend több tagja. Jelen volt a mártír-püspök testvére, báró Apor Gábor volt szentszéki követ is. Tomek Vince, a Piarista-rend generálisa a következő beszédben emlékezett meg Apor püspök vértanúságáról:

* * *

Kedves Testvéreim! Erre a szentmisére azért jöttünk össze, hogy az élet és a halál Urának halát adjunk egy nagyon épületes halálért.

A jó halál az Úristennek nagy ajándéka és általában értékes életnek jutalma. A szentek halála meg külön nagy érték: a Zsoltáros szavai szerint: „*pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus*” (115,15). De az a halál, amellyel valaki a hitért vagy a felebarátért ontja vérét, még különösebb módon „drágalátos” Isten és emberek előtt.

Hogy a halál, amelyért ma hálát adunk, egy szentnek vagy vértanúnak halála-e, azt majd hivatalosan eldönti az Egyház a már megindított szenttéavatási per végén. Annyi azonban már most is bizonyos, hogy Isten Szolgájának, báró Apor Vilmos győri püspöknek halála, amely pontosan ma tíz éve következett be, egy jópásztornak és egy hősnék drámai halála volt.

A dráma első felvonása 1945 Nagypéntek este zajlott le.

Azon a Nagypénteken a Püspök nem végezhette el az Úr Krisztus halála emlékét idéző, meghatározott szertartást, mert székesegyháza az orosz bevonulás napján, azaz Nagyszerdán, a tűz martaléka lett. E feledhetetlen szertartásban nem énekelhette a szívhez szóló imádságot papságáért és népéért: „*pro confessoribus, virginibus, viduis et pro omni populo sancto Dei*”, viszont még az eddiginél is hősi módon védte az orosz katonák erőszakosságával szemben a palotája pincéjébe menekült körülbelül háromszáz embert, papokat, hitvalló férfiakat, lelkiéletet élő asszonyokat és leányokat, szóval az Úristen hívő népét.

Amikor figyelmeztették, hogy ebben a védelemben életével játszik, jópásztorként csak ezt mondotta: „Akik rám vannak bízva, azokat meg kell védenem.” Ez a hősi védelem akkor vált emberfelettivé, amikor a katonák a primitív emberek szenvedélyével az óvóhelyen tartózkodó nőket követelték a Püspöktől. Noha ismételtlen mellének szegezték a fegyvert, a kérés teljesítését mindig el bírta hárítani. Ebben a lehetetlen helyzetben hiába kérte az orosz parancsnok védelmét: ilyen védelemre katonái ellen nem volt katonája.

Ez állandó viaskodás közben egyszer csak női sírás és sikoltozás hallatszik: a katonák felfedezték egy csoport leány búvóhelyét az óvóhelyen kívül s el akarták őket hurcolni. A Püspök azonnal ott terem s erélyesen el akarja zavarni az erőszakoskodókat. De ebben a pillanatban az egyik katona elsüti géppisztolyát s a fejedelmi alakú Püspök véresen terül el a kövezeten. Ez Nagypénteken este 7-8 között történt.

A leányok megmenekültek, a katonák megfutamodtak, a Püspök pedig felállott s a segítségére siető Irodaigazgatója csak azt a sottogást hallja Püspökétől: „Köszönöm Jézusom, hogy Nagypénteken szenvedhetek.”

A dráma második felvonása azután következett.

Saját lábán s Irodaigazgatója karján eljutott az óvóhelyen lévő pihenőhelyére. Az elhívott orvosok mindjárt megállapították, hogy a géppisztoly a Püspök homlokát, jobbkarját és hasát sebezte meg s javasolták a kórházba való azonnali szállítását. A Püspök készülődés közben csak arról érdeklődött, mi van védenecivel s amikor megtudta, hogy vére árán a leányok megmenekültek, csak azt rebegte: „Érdemes volt...”.

Este fél 9 tájban hordágyáról megáldotta övéit s ugyanezt tette az orosz katonákkal, amikor az utcán megállították a menetet, de látva a sebesültet továbbálltak. A kórházban még az éjjel megoperálták – két kis petróleumlámpa világa mellett.

Azután két kínos nap következett: Nagyszombat és Húsvétvasárnap. A Püspök erős szervezete kemény küzdelmet vívott a bajjal. Megsebzett homlokán gyöngyöztek az izzadságcseppek, láthatólag nagyon sokat szenvedett, de panaszszó el nem hagyta ajkát. Állandóan imádkozott. És szenvedése és imája megmentette Isten népét. Amíg másutt mindenütt diadalmaskodott a gonoszság, a püspökúr pincéjében Nagypéntek este óta a Püspök áldozata révén senkinek sem esett baja...

De be kellett következnie a harmadik felvonásnak is.

Az orvosok Húsvétvasárnap este reménytelennek jelentették ki a beteg állapotát. A haslövés következtében hashártyagyulladás lépett fel. Nincs mentség! A Püspök maga kéri a betegek szentségeit. Meggyónik, a legnagyobb áhítattal magához veszi a szent útravalót s felveszi a szentkenet szentségét. Azután búcsúüzenetet küld papságának. Csak egyet, de a leglényegesebbet, amire azután következő időkben annyira szüksége lesz: hogy bátran hirdesse az evangéliumot. Majd hangosan imádkozik magarögtönözte imádságban. Imádkozik szeretett egyházmegyéjéért, imádkozik az Egyház ellenségeiért, imádkozik a nemzetért s imádkozik annak vezetőiért. Imádságát ezzel a könyörgéssel fejezi be: „Szent István király, könyörögj szegény magyarokért...!”

Ezek voltak utolsó szavai. Utána már csak lelke csendjében Urával, Istenével társalgott. Az apostolutód valószínűleg a nemzetek apostolának szavaira gondolt: „Én már áldozatként kiöntettem, elköltözésem ideje közel van. A jó harcot végigharcoltam, a pályafutást bevégeztem, a hitet megtartottam, készen vár már reám az igazság koszorúja...” (2Tim 4,6-8). Ezután nemsokára Húsvétvasárnap és Húsvéthétfő között éjjel egy órakor, azaz 1945. április 2-án kilehelte szelíd és nagykonceptiójú lelkét.

A dráma ezzel befejeződött.

Isten Szolgája akkor mindössze 53 éves volt.

Április 4-én a legnagyobb csendben eltemették a győri karmeliták templomában. Most is ott várja a feltámadást, mert később, amikor utódja a restaurált székesegyházába akarta eltemettetni, a kormányzat az átszállítást „az ország kül- és belpolitikai érdekei miatt” megtiltotta.

Mi, akik most itt együtt vagyunk, lelkünk egész mélyéből hálát adunk az Úrnak ezért a halálért. Hisszük, hogy az Úr ezt a halált azért engedte meg, hogy „szegény magyaroknak” „életük legyen, és minél több legyen” (Jn 10,10). A mi nagy kérésünk az Úristenhez az, hogy a tertullianusi „semen est sanguis christianorum” értelmében ennek a jópásztornak vére legyen az a mag, amely százszoros gyümölcsöt terem, és Apor Püspök nyomában Szűz Mária országában és Isten országában minél többen támadjanak olyanok, akik mint hősök és mint apostolok teljes erejükkel védik kétezeréves keresztény erkölcsi örökségünket és akik, ha kell, e patrimoniumnak védelmében úgy tudják vérüket ontani, amint ezt Apor Püspök tette. Úgy legyen!

Tomek Vince

A Dunántúl püspökeinek emlékirata (Mindszenty: Emlékirataim)

Megjelent *Mindszenty József: Emlékirataim című* könyvének 39-42. oldalán. Vörösváry I. kiadása, Torontó, 1974.

Tartalmazza a könyv 80. és 81. lábjegyzetének utalásait.

Már sokszor volt a magyar történelem nagy válságokkal terhes, de minden elmúlt megpróbáltatásnál súlyosabban nehezedett nemzetünkre a második világháború végén kialakult helyzet. Mindig volt tőlünk jobbra is, balra is egy-egy nagyhatalom, amely sandán nézte a mi külön állami életünket. 1944-ben két elnyomó és embertelen rendszernek seregei, Hitleré és Sztáliné, érkeztek meg maradék földünkre, hogy itt vívják meg végső csatáikat. Az egyik sereg lengyel mezőkről megverve vonult vissza s jött utána sietve a Kárpátokon át a másik. A magyar föld a világtörténelem két legvérengzőbb diktátorának hadszínterévé vált.

Nem volt nyugtom s október második felében felmentem tájékozódni a fővárosba. Utamon, menet és jövet, mindenfelé nagy rajokban érkező menekültekkel találkozom. A történelmi Magyarország egész területéről futnak és menekülnek az emberek a vörös hadsereg elől. Mindenütt a vesztes háború roncsai: szétzilált csapatok, menekülő katonák, szekerek és gépkocsik. Budapesten megpróbáltam összehívni a Felsőházat, hogy a rendkívül súlyos helyzetben megtárgyaljuk a lehetséges magatartást. De nem találtam egyetlen püspököt sem Budán; a felsőházi világi tagok pedig dermedten, egyik napról a másikra tengették életüket a náci megszállás és a nyilaskeresztes terror tetőfoka idején.

Magam írtam meg ezért Budán a németek által hatalomba ültetett nyilas „kormány”-hoz az emlékirat-tervezetet. Először elvittem azt Győrbe Apor Vilmos megyéspüspök jóbarátomhoz. Elvittem volna azt természetesen Serédi Jusztinián hercegprímáshoz is, hogy tartalmát megbeszéljem vele, de Esztergom benne volt már a harcok kellős közepében és a prímásról csak azt tudtam meg, hogy súlyos beteg. Apor püspök velem együtt úgy gondolta, hogy a fanatikus eszméktől megszállott nyilas vezetőknél aligha fogunk eredményt elérni, mégis úgy találtuk, hogy a nemzet és híveink védelmében, vállalunk kell történelmi felelősségünket.

Mi ketten írtuk alá elsőnek az emlékiratot. Hazafelé felkerestem Shvoy Lajos székesfehérvári püspököt, aki az általunk aláírt szöveget változtatás nélkül elfogadta és a miénkhez hasonló megfontolással aláírta. Veszprémből egyik udvari papom, Dr. Kögl Lénárd motorkerékpáron vitte az iratot Pannonhalmára, ahol Kelemen Krizosztom főapát azt szintén aláírta. Aztán ment Szombathelyre és Pécsre. A szombathelyi püspök aggályos volt, a pécsihez pedig már az oroszok előretörése miatt nem tudott bejutni.

Memorandumunkat a négy főpásztori aláírással ellátva magam vittem személyesen Budára. A miniszterelnökségen felkerestem Szöllősi miniszterelnökhelyettest. Nem akartam azt Szálasinak átadni, aki különben is távol volt. Szöllősit sem ismertem, csak azt tudtam róla, hogy az Alföldről jött pártember. Ezt az alábbi emlékiratot nyújtottam át neki:

„Miniszterelnök Úr!

Alulírottak, mint a Dunántúl főpásztorai, magyar főpapi felelősségünk tudatában arra kérjük Miniszterelnök Úron keresztül Magyarország sorsának mostani intézőit, hogy a még ép Dunántúlt ne vessék oda visszavonulási harcok martalékának, mert ezzel a magyar haza utolsó darabja és vele a magyar jövő és felépülés utolsó reménye is odavész.

Két hatalmas hadsereg álló és mozgó harcának színhelye lesz ez az országrész. Elpusztul a 3,441,853 főnyi törzslakosság, a többi országrész számba sem vehető rengeteg idemenekültje; a gyönyörű városok, falvak, felbecsülhetetlen vagyon, történelmi érték, a legutolsó élelmiszerkészlet. Ez annál inkább várható, mivel a harcok közt történő kiürítés és bevonulás egyre elkeseredettebb lesz, a felperzselés és vérszomj is egyre nő. A maradék lakosságra éhhalál, épületek híjával fagyás, ragályos betegségek egész raja vár, hiszen a Dunántúl orvoskörei nagyrészt betöltetlenek.

Ha Budapest kiürítésével annak egymilliószázhatvanezer, illetőleg Nagy-Budapestet véve másfélmilliónál több lakosa, a Felvidék, a Duna-Tisza-közének és Délvidéknek menekülői itt zsúfolódnak, a pusztítás még borzalmasabb, a felelősség még irtózatossabb lesz.

Vajon az a remény, hogy a rendszerváltozás megfordítja a hadihelyzetet, megvalósult-e már? Vajon az elmúlt két hét alatt Magyarország még meg nem szállt területe nagyobb lett-e? Mi örülnénk, ha azt írhatnók, hogy áll a Haza legalább az október 15-i határok között.

Vajon kétheti tapasztalat és áttekintés birtokában fenntartható-e az erkölcsi felelősség mérlegén az az álláspont, hogy megsemmisítünk vagy megsemmisülünk? Avagy éppen a mi kezünkől várható a megsemmisítő csapás egyetlen kiépített védelmi vonal nélkül, védtelen határokkal, felszeretlen honvédséggel, megtépett, visszavonuló támogatókkal, egyre előrehaladó hadakkal szemben? Amennyire csak a vágyak birodalmába tartozik a mi világhatalmat összemorzsoló harci teljesítményünk 1944 őszén-telén, annyira közeli a vagy-vagy másik eshetősége: a mi megsemmisülésünk. Muhi, Mohács, Majtény, Világos, Trianon után volt feltámadás, de a megsemmisülésből nem lesz.

Egyén feláldozhatja magát a nemzetért, tízezrek és tízezrek ebben a világháborúban is hősként haltak meg nemzetünkől hazánkért: de a nemzetet öngyilkosságból odavetni csak úgy elvből nem lehet. A felelősség és lelkiismeret nem engedi.

Ha az volna a kérdés, honnan vesszük a jogot, hogy szavunkat felemeljük, emelt fővel válaszolunk: magyarok vagyunk, elszakíthatatlan sorsközösségben élünk és akarunk élni a nemzettel. A törvényhozásnak, az országvezetésnek vagyunk Istentől rendelt tényezői. A felmerült élet-halál kérdés ma már nem politikai, hanem mindent megelőzően erkölcsi, ezért nemcsak szólhatunk, de kötelességünk is a lelkiismeret, a történelem és az Úristen ítélőszéke előtt a felelősségre rámutatni a Dunántúl három és félmillió lakosa nevében.

Abban a reményben, hogy komoly szavunk komoly mérlegelésre talál, vagyunk Miniszterelnök Úrnak hazafias tisztelettel:

1944. évi október hó 31-én
Shvoy Lajos s.k.
székesfehérvári megyéspüspök

Apor Vilmos s.k.
győri megyéspüspök

Mindszenty József s.k.
veszprémi megyéspüspök

Kelemen Krizosztom s.k.
pannonhalmi főapát. ”

Az emlékirat átnyújtásakor vártam az azonnali letartóztatásomat. Szöllősi ehelyett kérdéseket intéztem hozzám és én ezekre csak annyit válaszoltam:

– A memorandum világos, se hozzáadnivalóm, se elvonnivalóm nincs.

A letartóztatás azonban csak két hétig maradt el. Ennyi időre volt – úgy látszik – szükségük a vád megszerkesztésére. Az emlékirat szövegét természetesen nem merték a nyilvánosság elé tárni, sem a négy aláíró főpásztort egyszerre letartóztatni. Közülük egyedül engem vettek őrizetbe és annak végrehajtását veszprémi kormánybiztosokra, Schieberna ügyvédre bízták.

A pót-fegyház (Mindszenty: Emlékirataim)

Megjelent *Mindszenty József: Emlékirataim című* könyvének 49-50. oldalán. Vörösváry I. kiadása, Torontó, 1974.

Tartalmazza a könyv 82. és 83. lábjegyzetének utalásait.

Az éjfélti mise után nyugovóra tértünk a fűtetlen, dohos raktárban. Talán kétórai alvás után felébredek két kispap suttogására: „Fázom, mint a kutya!” Hogy az alvók ne ébredjenek, ezt suttogom feléjük: „Gondoljatok, fiaim, Szent Erzsébet és gyermekei karácsonyestéjére az eisenachi koresma istállójában! És a betlehemi istállóra is gondoljatok!”

Karácsony ünnepén délután engedélyezték Papp Kálmán prelátnak, soproni városplébános látogatását, aki Dr. Krüger Aladár, régi barátommal együtt jelent meg. Krüger, mint képviselő az országházzal együtt telepedett át Sopronba és vállalta, hogy ügyünket képviseli a vérbíróság előtt. Egyik udvari papom az ő segítségével beadványt készített ügyünkben a „kormányhoz” és én – bár kellenél – hozzájárultam ahhoz, hogy Géfin Gyula szombathelyi szemináriumi rektor azt átnyújtsa a Szálasi-„kormánynak”. Géfin prelátnak később megnyugtatóan, hogy az iratot sohasem adta át Szálasi kormánynak, aminek örültem.

Veszprémben nem fogadhattam látogatókat, pedig már letartóztatásom második napján ott járt Apor püspök és Kelemen főapát, hogy látogatásukkal kifejezést adjanak szolidaritásuknak és így hozzák a Szálasi-„kormány” tudomására, hogy a november 13-án Szöllősinék átnyújtott emlékiratért ők is vállalják a felelősséget. Jóval később azt is megtudtam, hogy Apor püspök érdekében járt a nyilas vezetőknél, sőt Veessenmayer német követet is felkereste Héderváron.

Az év utolsó napjaiban egyre érkeztek Kőhidára új fegyencek. Hogy ezeknek helyet tudjanak adni, minket az őrizetünkre rendelt csendőrökkel együtt átszállítottak az Isteni Megváltó Leányai soproni anyaházába. Itt is fegyházi őrizet alatt álltunk, de mégis a jó nővérek gondot viselhettek ránk. Néhány nap múlva, január első napjaiban, két új fogolytársat kaptunk: Shvoy Lajos székesfehérvári püspököt és fivérét, Shvoy Kálmán tábornokot. A főpásztort azért vették őrizetbe, mert nem engedte meg, hogy papjai a templomi szószéken beszölessék beszédeikbe a nyilasok által megfogalmazott részleteket. A fogságban igen meleg barátságot kötöttem Shvoy püspökkel, aminek később is nagy hasznát vettem...

A Dunántúl püspökeinek emlékirata (Mindszenty Okmánytár)

Megjelent *Dr. Vecsey József: Mindszenty Okmánytár* című könyvének I. kötetének 20-21. oldalán. München, 1957.

Tartalmazza a könyv 79. lábjegyzetének utalását.

Miniszterelnök Úr!

Alulírottak, mint a Dunántúl főpásztorai, magyar főpapi felelősségünk tudatában arra kérjük Miniszterelnök Úron keresztül Magyarország sorsának mostani intézőit, hogy a még ép Dunántúlt ne vessék oda visszavonulási harcok martalékának, mert ezzel a magyar haza utolsó darabja és vele a magyar jövő és felépülés utolsó reménye is odavész.

Két hatalmas hadsereg álló és mozgó harcának színhelye lesz ez az országgrész. Elpusztul a 3,441,853 főnyi törzslakosság, a többi országgrész számba sem vehető rengeteg idemenekültje; a gyönyörű városok, falvak, felbecsülhetetlen vagyon, történelmi érték, a legutolsó élelmiszerkészlet. Ez annál inkább várható, mivel a harcok közt történő kiürítés és bevonulás egyre elkeseredettebb lesz, a felperzselés és vérszomj is egyre nő. A maradék lakosságra éhhalál, épületek híjával fagyás, ragályos betegségek egész raja vár, hiszen a Dunántúl orvoskörei nagyrészt betöltetlenek.

Ha Budapest kiürítésével annak egymilliószázhatvanezer, illetőleg Nagy-Budapestet véve másfélmilliónál több lakosa, a Felvidék, a Duna-Tisza közének és Délvidéknek menekülői itt zsúfolódnak, a pusztítás még borzalmasabb, a felelősség még irtózatossabb lesz.

Vajon az a remény, hogy a rendszerváltozás megfordítja a hadihelyzetet, megvalósult-e már? Vajon az elmúlt két hét alatt Magyarország még meg nem szállt területe nagyobb lett-e? Mi örülnénk, ha azt írhatnók, hogy áll a Haza legalább az október 15-i határok között.

Vajon kétheti tapasztalat és áttekintés birtokában fenntartható-e az erkölcsi felelősség mérlegén az az álláspont, hogy megsemmisítünk vagy megsemmisülünk? Avagy éppen a mi kezünkben várható a megsemmisítő csapás egyetlen kiépített védelmi vonal nélkül, védtelen határokkal, felszeretlen honvédséggel, megtépett, visszavonuló támogatókkal, egyre előrehaladó hadakkal szemben? Amennyire csak a vágyak birodalmába tartozik a mi világhatalmat összemorzsoló harci teljesítményünk 1944 őszén-telén, annyira közeli a vagy-vagy másik eshetősége: a mi megsemmisülésünk. Muhi, Mohács, Majtény, Világos, Trianon után volt feltámadás, de a megsemmisülésből nem lesz.

Egyén feláldozhatja magát a nemzetért, tízezrek és tízezrek ebben a világháborúban is hősként haltak meg nemzetünkben hazánkért: de a nemzetet öngyilkosságból odavetni csak úgy elvből nem lehet. A felelősség és lelkiismeret nem engedi.

Ha az volna a kérdés, honnan vesszük a jogot, hogy szavunkat felemeljük, emelt fővel válaszolunk: magyarok vagyunk, elszakíthatatlan sorsközösségben élünk és akarunk élni a nemzettel. A törvényhozásnak, az országvezetésnek vagyunk Istentől rendelt tényezői. A felmerült élet-halál kérdés ma már nem politikai, hanem mindent megelőzően erkölcsi, ezért nemcsak szólhatunk, de kötelességünk is a lelkiismeret, a történelem és az Úristen ítélőszéke előtt a felelősségre rámutatni a Dunántúl három és félmillió lakosa nevében.

Abban a reményben, hogy komoly szavunk komoly mérlegelésre talál, vagyunk Miniszterelnök Úrnak hazafias tisztelettel:

1944. évi október hó 31-én

Shvoy Lajos s.k.

székesfehérvári megyéspüspök

Apor Vilmos s.k.
győri megyéspüspök

Mindszenty József s.k.
veszprémi megyéspüspök

Kelemen Krizosztom s.k.
pannonhalmi főapát. ”

Borbély István S.J.: Rotta Angelo és a magyarországi nunciusok (Papi Egység)

Megjelent a Papi Egység 33-34., 1965 karácsonyi számának 23-41. oldalán.
Tartalmazza a könyv 53. lábjegyzetének utalását.

(Jegyzet. E megemlékezés nem lép fel semmiféle történetírói igénnyel. Célja nem egyéb, mint az, hogy a magyar viszonyok közé helyezze el R. A. személyét és munkásságát. A rajz részben személyes emlékekre támaszkodik, részben pedig olyan véleményekre és nézetekre, amelyek annak idején a katolikus magyar közvéleményben vagy annak egy részében ismertek és általánosságban elfogadottak voltak. Ha valaki egyszer szigorú tudományos kutatót fog ezekről az eseményekről végezni, bizonyosan sok javítani valót talál írásunkban. Elmondjuk mégis mindazt, amire emlékezünk. Ilyen közlések is figyelmeztetnek bizonyos szempontokra, amelyek különben feledésbe mennének.)

Nem emlékszem arra, hogy Rotta Angelo haláláról akár kanadai, akár amerikai újságokban valamit is olvastam volna. Magyar hírszolgálatból kaptam róla az első értesítést. Számomra a hazán kívüliek figyelme azt jelképezte, hogy az egykori budapesti nuncius beletartozik egy magyar korszak történetébe. Nemcsak azért merem ezt állítani, mert 15 esztendőn át neve sűrűn szerepelt az újságokban s ha valaki soha nem is látta őt, az egykori hírekből emlékezni kellett rá. Súlyosabb kapcsok is odafűzik hozzánk. Lejátszódtak nagy, soha ki nem törölhető események a magyarság életében, amelyek között jelen volt ő is és a római pápák mindenkori szelleméhez méltóan viselkedett. Neve azok sorába emelkedik, akik évszázadok alatt különféle események folyamán az Egyház fejének figyelmeztetését és vigasztalását közvetítették felénk.

Elmondhatjuk-e azt is, hogy ő maga személy szerint élete végéig megőrizte lelki kapcsolatait a magyarokkal? Merészség volna erre a kérdésre határozott válasszal felelni. Tény az, hogy Budapestről az Örök Városba visszatérve jelentősebb új tevékenységet már nem végzett. Pár évvel ezelőtt olvashattuk róla, hogy XXIII. János pápa a bíborosi méltóságra akarta emelni. Idős korára hivatkozva kitért e magas megtiszteltetés elől. Aztán csendesén vissza is vonult a Vatikánváros egyik betegotthonába. VI. Pál pápa itt kétszer is meglátogatta.

Élete utolsó szakából azonban emlékezetes marad egy eset, amelyben hazánk sorsa iránt kimutatta érdeklődését. 1948 kora őszen történt, hogy Czapik Gyula egri érsek a háború után első ízben készült látogatást tenni Rómában. Czapik érseket sokan úgy ismerték, mint aki az akkori politikai vezetőkkel a béke érdekében kapcsolatokat keresett. Utazása előtt keresztény politikusok azt sugallták neki, hogy e fontos cél érdekében javasolja a Vatikánnak egy római megfigyelő kiküldését. A terv ellen sem a püspöki kar egészének, sem másoknak nem volt kifogása. Sőt az a hír is járta, hogy a kommunisták maguk is jónak látták a gondolatot. Az érsek Rómában meg is tette az ügyben előterjesztését és ott szintén helyeselték az elképzelést. Megfigyelőnek Rotta Angelo-t szemelték ki. A volt nuncius nagy készséggel vállalkozott a feladatra. A tetszetős elgondolás mégis meghiúsult. Körülbelül ugyanazokban a napokban, amikor az egri érsek a római válasszal hazaérkezett, az Osservatore Romano cikket közölt a magyar egyházi helyzetről. Ha jól emlékszem, a Vatikán lapja beszámolt az egyre növekvő katolikusellenes támadásokról (ekkor kezdődtek azok a hírlapi vagy röpiratokban kifejeződő förmedvények, amelyek a vad izgatás hangján támadtak neki egyes papoknak vagy hitbuzgalmi egyesületeknek, állítólagos demokrácia-ellenes viselkedésük miatt), talán arra is célzott, hogy az Egyház ellen erősebb intézkedések vannak készülóban s e beszámoló mellé még azt is odafűzte, hogy mindezek ellenére a magyar katolikusok rendületlenül Mindszenty bíborosban látják vezérüket. Ebbe az utolsó kijelentésbe kötött bele a kormány. Rajk László,

mint az akkori külügyminiszter, jelentette ki, hogy miután a Vatikán szócsöve eleve az esztergomi bíboros mellett foglalt állást, pártatlanságát nem őrizte meg s ezért a pápai megfigyelőt nem engedhetik be az országba. Voltak a katolikusok között is, csekély számmal ugyan, akik hibáztatták az Osservatore cikkét és kifogásolt mondatát. Mások – jóval többen – már akkor látták, amit ma senki kétségbe nem vonhat, hogy Rajk nem magától, hanem felsőbb rendelkezésre egy ma már jól ismert és a kommunistáknál hagyományoszerűen használt fogást alkalmazott. Kommunista körökből ugyanis már akkor kiszivárgott és az események is igazolták azt a híresztelést, hogy Rákosi nagy haditervében a katolikus Egyházzal való kemény leszámolás 1948. esztendejének végső hónapjaira volt megállapítva. Ám az ilyen küzdelmek előtt kommunista nézet szerint mindig hasznos legalább látszólag békés megoldást keresni, egyeztető tárgyalásokat indítani. Az enyhülés útján kell aztán valamely ürügybe belekapaszkodni, megjátszani a méltatlanul sértettet és igazolni, hogy a hadjárat feltétlenül jogosult. Így történt nálunk is. Rómából nem jöhetett megfigyelő, ellenben a harc kérlelhetetlenül folyt fenyegetésekkel, letartóztatásokkal – nem hiányoztak természetesen Katona Jenő és mások figyelmeztetései, hogy az Egyház értse meg végre a „demokráciát” – míg aztán Mindszenty bíborost is rendőrök vitték el esztergomi otthonából.

Rotta érsek nem látta meg újra Magyarországot. Érdeklődése sorsunk iránt, készsége arra, hogy az izzó küzdelmek idején közöttünk megjelenjék, mégis tiszteletreméltó és feledhetetlen. Végleges visszavonulását azonban mégsem magyarázhatjuk egyedül abból, hogy a magyaroké akart maradni. Más okok is szóltak amellet, hogy többé fontosabb munkásságot ne vállaljon. 72 esztendő elmúlt már, amikor elhagyta hazánkat. Gondolhatott-e egyáltalán arra, hogy valahol nunciaturát vezessen? A háború megrázó és felforgató hatása mindenütt új helyzeteket teremtett s ezzel együtt eddig ismeretlen kérdések is jelentkeztek a katolikusok életében. Idős férfiú ne menjen ilyen állapotok közé. Talán másfajta megbízatást fogadhatott volna el Rómában?

Angelo Rotta született Milánóban	1872. aug. 9-én
pappá szentelték	1895. febr. 10-én
püspökké szentelték	1922. nov. 1-én
Magyarországról kiutasították	1945. ápr. 4-én
meghalt	1965. febr. 1-én

Munkásságát nem a pápai diplomácia szolgálatában kezdte. Még X. Pius pápa nevezte ki őt az Index-kongregáció tisztviselőjének 1910 táján. Később a Szent Péter kanonokja lett. Ebben a minőségében kapta meg a feladatot, hogy a milánói egyházmegye megbízottjaként Rómában dolgozzék a páviai egyetemi tanárnak, Contardo Ferrininek, boldoggáavatási ügyéért. E rendkívüli katolikus tudósnak alakja és példás élete nagy érdeklődést és tiszteletet váltott ki sokaknál. Valószínű, hogy Rotta A. is XI. Pius pápával és másokkal egyetemben személyesen ismerte őt. Annyi tény: 1922-ben egy pápai konzisztóriumban ő terjesztette elő mások támogatásával a kérelmet, hogy a ritus kongregációban létesítsenek bizottságot az ügy további előmozdítására. A pápa a kérelmet jóváhagyta. Rotta A. közreműködésének ezzel vége is lett. Vagyis 1922-ben megvált minden belső kúriai tevékenységtől. Ennyi idő után ugyancsak nehéz lett volna neki oda visszatérni. Még ugyanabban az esztendőben egy internunciusi megbízatást kapott. Közép-Amerika több kis államában végezte ezt a feladatot. Ő volt az első, aki ezen az állomáshelyen munkához látott. Latin-Amerikában akkor sem voltak jobbak a viszonyok, mint most. Az új vatikáni megbízott legfontosabb teendőjét abban jelölték ki, hogy végezze el egy új egyházmegye létesítésének munkáit és igyekezzék a papnevelést erősen gondjaiba venni. Három év után Konstantinápolyba került, mint apostoli delegátus.

Régi és kényes állomáshely ez a pápai diplomácia számára. Kemal uralma alaposan megnövelte és súlyosbította a régi időkből származó kérdéseket. A szultánok Törökországa majdnem kellemes otthonnak tetszett ahhoz az állapothoz képest, amelyet Kemal kormányzata fokozatosan megteremtett. A régi főváros nemzetközi negyedében megtűrték bizonyos hagyományoszerű keresztény életet, másfelé azonban minden szabadabb mozgást lehetetlenné tettek. De még Konstantinápolyban is a legkisebb kezdeményezésnek is útjába álltak, a meglévő iskolák tevékenységét egyre szűkebbre korlátozták, még az idegen segílyt is megnehezítették. Kemal a vallásnélküli államvezetés elveit követte, maga egyénileg nem sokat törődött az izlámmal, de a társadalomban élő hagyományokat nem volt képes megszüntetni. Vallásellenes indulatát ezért elsősorban a katolikus Egyházra irányította.

Az apostoli delegátus közvetlenül tapasztalta, milyen mérhetetlen károkat okozhat egy rideg és romboló irányú vallásellenes kormányzat. De ugyanakkor a fájdalom bölcsességre is tanította. Nem szükséges az emberi hatalomtól mindig a legjobbat és legtökéletesebbet várni. Nagy érték már az is, ha egy kormány mérsékletből nem gátolja a buzgóságot s a létrejött jó előtt némi megértést tanúsít.

Ötöszendős isztambuli küldetés után 1930-ban Rotta Angelo Magyarországra került. A török viszonyok után olyan körülmények közé, ahol – hogy csak a legkevesebbet mondjuk – a katolikus Egyház iránt a jóindulat nem hiányzott. Talán szándékosan akartak neki aránylag könnyebb helyet juttatni? Kár volna ilyen kérdéseken a fejünket törnünk, mert az új kinevezésnek okát úgysem ismerjük. Annyit azonban megjegyezhetünk, hogy a budapesti nunciaturának is megvoltak a maga sajátos kérdései s nem hiányoztak kényesebb vonatkozásai. Előtte két nuncius működött hazánkban, Rottához képest aránylag rövid ideig. Mindkettő csak öt esztendeig maradt hazánkban. Az eltávozottak egyikéről sem mondhatjuk, hogy csalódást okoztak vagy szigorúbb bírálatot vontak volna magukra. De egy nuncius működése mindig különleges természetű. Nem elégedhetik meg azzal, hogy megbízója, a Szentszék, és a kormányzat között, amelyhez küldték őt, a jóviszonyt megőrzi, helyreállítja vagy tovább fejleszti. A kormány kielégítése mellett arra is néznie kell, hogy az ország katolikusainak életében a lehetőségek szerint a kor és körülmények kívánta vallásos buzgóságot elősegítse. Ebben a kettős, sőt nem is kettős, hanem messze szétágazó tevékenységben rejlik munkásságának nehezebb oldala. Előfordulhat, hogy a különben udvarias kormány a katolikus buzgóság fokozását nem nézi jó szemmel. De az ellenkezője is lehetséges. A kormány esetleg azt óhajtana, hogy lelkiebb és inkább a belső egyházi élet felé forduló papság munkálkodjék területén. Ám hirtelenül ilyen közéleti visszavonulás az egyháziak oldalán alig valósítható meg.

Innét származik, hogy sok esetben könnyebb egy nem katolikus országban a nuncius élete, mint ott, ahol régi és lendületes katolikus étellel találkozunk.

Hadd említsünk meg részleteket a bécsi nunciusok működéséből. A régi császárvárosban mind az uralkodóház, mind a külügyi kormányzat a múlt század második felétől kezdve feltétlen jóakaratot tanúsított a Szentszék iránt. A kilencvenes évektől kezdve pedig szándékosan azon fáradoztak, hogy megértést találjanak Rómában a bécsi törekvések iránt. Mégis a régi birodalom utolsó negyedszázadában három nuncius jutott kellemetlen ellentétbe a külügyek irányítóival... Az összeütközés oka sohasem az ellentétes politikában rejlett. Másodrendű kérdésekben, kisebb bonyodalmak idején viselkedtek úgy a nunciusok hogy a másik oldalon rosszallást idéztek elő. Legalább egyik ügyet lássuk részletesen.

Di Belmonte és Aechrenthal külügyminiszter között kínos félreértés támadt. 1908-ban egy Wahrmund nevű innsbrucki egyetemi tanár először egy előadás keretében, majd később füzetben is erősen megtámadta a katolikus Egyház tanítását, kiváltképp az akkori pápának, X. Piusnak a modernizmus ellen kiadott iratait. A botrány

természetesen nem maradt el, Ausztria katolikusai felháborodtak amiatt, hogy ilyesmi lehetséges volt egy állami egyetem tanára részéről. Di Belmonte felkereste a külügyek vezetőjét, panasza ott megértésre talált, felelős férfiú nem vehette védelmébe az insbrucki tanárt. Mégis hamarosan éles ellentét támadt a nuncius és a külügyminiszter között. A kormányférfiak ugyanis azon a véleményen voltak, hogy bármennyire sajnálatos is az eset, a hibás tanár ellen nem léphetnek fel, mert ellentétbe jutnának „a tudomány és tanítás szabadságának” elvével, amelyet a liberálisok a legerősebben védelmeznek. A katolikusok kiábrándultan szemlélték ezt a magatartást. Elégedetlenségük a nunciusra is hatott. Nyilatkozott egy katolikus lapnak, panaszát ott erősebben kifejezte s még azt is előadta, hogy találkozásuk alkalmával a minisztertől azt kérte, mozdítsa el állásából a meggondolatlan tanárt... Aehrenthal válasza nem késett s úgy hangzott, hogy kettőjük között ez a kérdés szóba sem jött. Di Belmonte újra nyilatkozott és határozottan megismételte, hogy ő elég világosan érezte és kifejezte ezt az óhaját. Az ingerlékeny miniszter erre megüzente Di Belmonténak, hogy ő a nunciust, ha egyébként Bécsben marad is, szabadságoltnak fogja tekinteni és nem hajlandó vele többé szóba állni. Rómában nem helyeselték a nuncius viselkedését. Mivel azonban a pápa állásfoglalása a modernizmus ellen az üggyel kapcsolatos volt, könnyen nem engedhettek. Évekig ebben az állapotban maradt a feszültség, míg végre Di Belmontét mással váltották fel. Íme az eset. Lelkes katolikusok elégedetlensége elragadta a nunciust aki – úgy látszik – nem kifogástalanul használta fegyverét. Mindez elégséges volt, hogy a különben ügyesnek, és tehetségesnek ismert Di Belmonte munkássága lehetetlenné váljon. Mind a három nuncius bécsi küldetése után bíborosi kinevezést kapott. Nyilvánvaló, hogy egyikük sem tartozott a római kúria átlagemberei közé. Ballépéseket mégis elkövettek.

* * *

Az első háború utáni időkben, az új demokrata országokban Ratti nunciusként, a későbbi XI. Pius pápának voltak kellemetlenségei a lengyel kormánnyal. Állomáshelyét úgy hagyta el, hogy búcsút sem vett a lengyel államfőtől. Csehszlovákiában is volt nuncius, aki a Husz-ünnepségek miatt és egyéb okok folytán nyilvános összeütközésbe került a prágai vezetőkkel.

Térjünk azonban vissza a magyarországi nunciusként helyzetére. Az első kettő mindegyike határozott céllal kezdte meg munkáját. Részben a helyzet, részben egyéniségük szabta meg azt a feladatot, amelyet kitűztek maguknak. Ők bizonyára úgy gondolták, hogy szándékaik végrehajtásában a legjobb utat választják. Mégis összeütközésbe kerültek a magyar közélet olyan láthatatlan irányzataival, amelyek szemtől szembe nem jelentkeztek, de a felszín alatt igenis megvoltak. Az első pápai követ hazánkban *Schioppa Lőrinc* volt. Iskolázott diplomata, aki 1912-1918-ig a müncheni nunciaturán dolgozott, mint első titkár. 1920-ban foglalta el helyét Budapesten. Az akkori hangulatnak megfelelően a sajtó meleg hangon üdvözölte őt. Ismételtelen lehetett a lapokban olvasni, hogy Burgio pápai követ óta ő az első nuncius hazánkban. Jelenléte tehát mintegy utalás volt a régi magyar önállóságra és az akkori Nagymagyarországra. Ebben a szónokias megemlékezésben volt elég sok túlzás. Burgio nem volt a szó mai értelmében vett állandósított nuncius, csak alkalmoszerű pápai követ. Azért jött országunkba, hogy segítsen valamit nehéz helyzetünkben. A hivatalosan megszervezett nunciaturák csak később, a XVI. század végén jelennek meg a nagyobb európai udvaroknál. A hazai lelkesedésre Schioppa nuncius is délolasz lényének minden lobbanékonyosságával és külsőségével válaszolt. Talán magával ragadta őt az az érzés, hogy a nunciust ritkán veszi körül ilyen ünneplés. Népszerűségét erősen megnövelte jótékonykodása. A pápa a magyar ínségeseknek bőven küldött ajándékokat s ezeket a nuncius osztotta ki. Szívesen fordult meg az ország különféle városaiban. Ilyenkor az üdvözlő tömegnek lelkes

mozdulatokkal válaszolt. S amikor az is megtörtént, hogy egyik vidéki katolikus összejöveten kebléből előhúzott egy magyar zászlót s a tömeg előtt azt megcsókolta, a taps és lelkesedés nem ismert határt.

A népszerűség biztosítva volt, de komolyabb ügyekkel is szembe kellett néznie Schioppának. 1923 elején meghalt a kalocsai érsek, Várady L. Árpád. Néhány hónappal később a Szentszék gróf Zichy Gyula, pécsi püspököt nevezte ki a megürült érsekség adminisztrátorává. Hogy milyen előzetes megfontolások után történt a kinevezés, azt nem tudjuk. Tény azonban, hogy a kormánykörökben idegesség mutatkozott. Azt kifogásolták, hogy a magyar jogrend helyreállítása után nem vették Rómában tekintetbe a régi eljárásmodot. Nehéz volna azt állítani, hogy hivatalosan a kormányzó számára igényelték a régi főkegyúri jogot. De a kérdés mindenesetre szóba került. Schioppa a jezsuita P. Tomcsányit hívta segítségül. A nagytudású öreg szerzetes hamarosan elkészített két munkát. Az egyik azt a kérdést tárgyalta, milyen szerepe volt a főkegyúrnak a püspökök kinevezésénél. Válasza úgy hangzott, hogy előterjeszthették a kívánatos személyt, de a kinevezés mindenkor a római pápa intézkedése volt. A másik füzet inkább általánosan azt vizsgálta, milyen jog illeti meg a püspököt javadalma kezelésében. A szerző itt is kerekén és világosan beszélt: a főpásztor az egyetlen kezelője a birtoknak, más nem szólhat bele gazdálkodásába. E világos és határozott tételek nem mindenkinek tetszettek. A magyar jogászok egyike-másika a teljesen régi, merev államfensőbbbségi nézetet hirdette, vagy annak enyhébb módosítását. Még Baranyay Jusztin is bizonyos áthidaló megoldás mellett szólalt fel. Az ügy akkoriban nem jutott végleges megoldáshoz. A kalocsai kérdést azonban elintézték oly módon, hogy az új adminisztrátor esküt tett a kormányzónál és átvette a főegyházmegye teljes vezetését. Schioppa nem kíméletlenül, de határozottan tartotta álláspontját, Róma is bizonyára szükségesnek ítélte, hogy ne történjék nagy engedékenység a régi szokások értelmében. Persze a kényes ügyek elintézésében is alkalmazhatók különféle eljárások. Schioppa magatartása nem keltett lelkesedést a kormánykörökben. A viszony nem romlott meg, de olyasmis ment végbe, amit az emberek nem könnyen felednek el. Az egész ügy csak később, 1927-ben jutott el a végső megoldáshoz.

A nuncius e bonyodalom után is tovább folytatta fáradozását, hogy a magyar társadalomban rokonszenvet ébresszen működése és személye iránt. Szoros kapcsolat, szinte barátság létesült közte és néhány magyar tanácsadója között. Egy kereskedelmi vállalat, amely nagy lendülettel egyházi szerek árusítását kezdte el, szintén kereste az összeköttetést vele. Így történt, hogy a vállalat vezetőségének ajánlatára pápai kitüntetést kapott valaki. Magasabb társadalmi körökben csodálkoztak ezen, de a katolikusok sem voltak elragadtatva. Lassan kitudódott, hogy a nuncius jóhiszeműen járt el, de befolyásolói már kevésbé. Nemsokára ezen eset után Schioppa végleg elhagyta Magyarországot. Helyébe *Orsenigo Cesare* került, aki addig Hollandiában volt internuncius. Maga Schioppa is később internunciusi megbízatást kapott. Az első pápai követ távozása mutatja, hogy Magyarországon is eshettek dolgok, amelyek a pápai követ működését megnehezítették.

Orsenigo követ más természetű férfiú volt, mint előde. Nem Nápolyból jött, Milánó volt hazája. Hajlamánál fogva inkább tartózkodó, de határozott elvek és célok vezették őt. Fontosnak tartotta, hogy viszonya a kormány felé kifogástalan, sőt szívélyes legyen. A püspökök kinevezésére vonatkozó rövid megegyezés alatta jött létre. A magyar katolikus életről legalább is annak külső megnyilatkozásairól, az lehetett a véleménye, hogy ebben az országban komoly nevelőmunkára van szükség. A lázas de inkább külsőséges és hivalkodó tevékenység helyébe több és határozottabb lelki törekvést kellene állítani. Eszményképe Milánó volt, az ottani jól képzett és fegyelmezett papság, körülvéve a tapintatos és áldozatkész gazdag lombardiai polgárságtól. Erre a mintára tekintett, amikor a magyar katolikusok neveléséhez fogott. Jól ismerte a liturgia törvényeit és érzékenykedett, amikor ezeket bizonyos hanyagsággal kezelték. Szinte kicsinyessé vált, amikor egy templom

látogatása előtt megmagyarázta hogy ő érsek s ezért előtte a feszületet nem a menet irányában kell tartani hanem a felvonuló érsek felé. A másik eljárás a püspöknek jár ki. Figyelte az eredeti magyar liturgikus ünnepeket. Úrnapi szokásainkról tanulmányt is írt egy olasz folyóiratban. Elmondja, hogy a magyarok ezen a napon valósággal elborítják virágokkal az oltárt. Nem bírálja ezt az eljárást, de mint különöset aláhúzza.

Az a hír is járta róla, hogy rendszeresen látogatta a budapesti templomokat és éles szemmel figyelte a berendezést, az oltárookra fordított gondoskodást. Ellenőrzése mögött is nagyobb szándékok rejtőztek. Meg volt győződve, hogy a katolikus fejlődés, csak a liturgia és a szentmiseáldozat erősebb és tudatosabb ápolásából származhatik. Ehhez a belső elmélyedéshez igazodjék aztán a külső tevékenység. A közéleti mozgolódást, a városi, megyei vagy országos testületekben való hivatalos részvételt ez a lombard világból származó főpap nem volt képes megérteni. Ő abban látta az eszményképet, hogy a jobb katolikusok támogassák az Egyház érdekeit a világi szervezetekben. E vélekedés egyik fontos következményét sokat emlegették. Azt beszélték róla, hogy az új püspökök kinevezésére is erős befolyást gyakorol s választása tudatosan mindig olyanokra esett, akik nem nevük emlegetésével, hanem lelkipásztori munkájukkal tűntek ki. Talán csak szóbeszéd volt, de annak idején eléggé emlegették, hogyan történt Zichy pécsi püspök utódának kinevezése. A nuncius megkérdezte a távozó főpaptól, kik egyházmegyéjének legjobb plébánosai. A megadott nevek közül azután további érdeklődés alapján a szekszárdi plébánosra, Virág Ferencre esett a választás. Ha minden nem történt is így, a pécsi püspökség betöltése annak idején meglepetést okozott. Az első eset volt emberemlékezet óta, hogy egy érdemesebb lelkipásztor különösebb közéleti, tudományos vagy szónoki hírnév nélkül felemelkedett saját nagy egyházmegyéjének élére. Azt mondták, hogy ez a nuncius nézete: olyan pap intézze püspöki méltóságából az egyházmegye életét, aki az adott viszonyokkal és feladatokkal tökéletes képpel bír. A másik alatta kinevezett püspök, Prohászka Ottokár utóda, Shvoy Lajos volt. Itt is firtatni kezdték az okot: miért? A mendemonda tudni vélte, hogy a nuncius a Regnum Marianum templomának mintaszerű állapotát s az ott található szép katolikus életet vette figyelembe, amikor a buzgó plébánost Székesfehérvárra püspökké nevezette ki.

Serédi primás is Orsenigo ideje alatt emelkedett a magas méltóságra. Ennek az eseménynek háttéréről is hangzottak el különféle magyarázatok. A nuncius befolyását nem emlegették. Inkább komolynak látszott az a vélemény, hogy a kormány erősen ragaszkodott valamelyik idősebb megyéspüspök kinevezéséhez. Régi hagyomány volt ez, s nem nehéz belátni, hogy a politika irányítói számára sokkal könnyebb, ha a legnagyobb méltóságba olyasvalaki kerül, akinek személyét, gondolkodását, nézeteit ismerik. Hogy mégis Serédi Jusztinián került Esztergomba, abban közvetlenül Orsenigo nunciushoz nem volt része. Más kérdés azonban, vajon a Budapestről érkező jelentések nem alapozták-e meg erősen Rómában azt a nézetet, hogy Magyarországon római szellemű, az egyházjogban jártas s annak végrehajtásában határozott főpap munkálkodása szükséges.

Kétség nem fér ahhoz, hogy a második magyar nuncius komolyan vette feladatát. Tudatosan és elszántan igyekezett megteremteni vagy legalább előmozdítani azt a papi szellemet, amely az idő és helyzet folytán szükségesnek látszott. Elgondolása az volt, hogy a templomhoz ragaszkodó szentmisét hallgató és az Oltáriszentséggel élő hívőknek kell áldozatok árán is építeni a keresztény szellemet. Győzelmi mámor, társadalmi fölény, külső ragaszkodás nem biztosíthatnak szilárd jövőt. Orsenigo nuncius nemcsak a jövőbe látott, de még többet is tett. Vallotta és szorgalmazta ami minden időkre szól: a keresztények egysége és ereje Krisztus áldozatának emlékező megújításából árad ki a hívekre. Nagy célja ellenére azonban mégsem tudott népszerűvé válni, lelkesedést ébreszteni. Személyes vonzalmat kevesen éreztek iránta. A titokzatos, lappangó közhangulat ellene is kezdett működni. Bírálgatva emlegették, hogy csupa egyszerű plébánosokból nem állítható össze tekintélyes püspöki kar. A hagyomány nálunk az volt, hogy főpapjaink között mindig voltak

nagyműveltségű, szárnyaló lelkű, alkotásokra vágyó egyének. Jóval általánosabb volt az a panasz, hogy a nuncius egymaga, kellő előkészítés nélkül, hivatalosan hajtja végre terveit. Kifogásolták azt, hogy a nép és a papság közötti kapcsolatot nem a magyar hagyományok, hanem idegen minták szerint fogja fel. A hívők és papság elkülönítése árthat a lelkipásztorkodás eleveenségének. Sokan, derék és józan papok és vezetők, nem voltak képesek vele a bizalmasabb megértéshez eljutni.

Neki is öt évre szólt a megbízatása. 1930-ban másfelé irányították őt. Igaz, hogy az egyik nagyfontosságú állomást, a berlini nunciaturát bízták reá s ott nem kisebb férfiúnak, mint Pacelli Eugenio-nak lett az utóda.

* * *

Orsenigo helyét foglalta el *Rotta Angelo*. Háromszor annyi időt töltött nálunk, mint két előde közül bármelyik. E másfél évtized alatt hangos panaszt nem lehetett hallani róla. Inkább úgy érezték az érdekeltek, hogy igen jól végzi feladatát. Ne úgy gondoljuk azonban, hogy tizenöt év alatt megtanulta kötelességét és fokozatosan példás nunciussá vált. Megfordítva áll a helyzet: azért maradt tizenöt évig nálunk, mert kezdettől fogva kiérdemelte a meglepedést. Már 1931-ben hallottam róla ilyen véleményt. Ez év nyarán P. Bangha, az akkori budapesti házfőnök, meghívta őt látogatásra a rendház egy igénytelen dunamelléki nyaralójába. A nuncius igent mondott s egy egész napot kinn töltött a szerény helyen. Láthatóan jól érezte magát. Sétálgatott, franciául mesélgetett emlékeiről és érdeklődött magyar ügyek iránt. Estefelé ült csak autójába és tért vissza a fővárosba. Alighogy útnak indult, a vendéglátó házfőnök nagy meglepedéssel fejezte ki róla véleményét. Röviden csak ennyit mondott: „Mind a két elődjénél természetesebb, egyszerűbb és vonzóbb személyiség. Igazi Magyarországra való nuncius.”

Mi volt a legfőbb jótulajdonsága? Hadd feleljünk mindjárt erre a kérdésre, számolva azzal, hogy egyesek csodálkozni, mások talán botránkozni is fognak. Rotta Angelo pontosan tudta, mit tehet meg egy nuncius és mire nem szabad neki semmi körülmények között vállalkoznia. A magyar katolikus egyházi vezetőségnek és a magyar kormánzatnak is szemére lehetett vetni a harmincas években, hogy a mindkét hatalmat érdeklő kérdésben elmulasztanak fontos, sürgető teendőket. Ám ha ez igaz is volt, nem tartozott a nuncius feladatai közé, hogy ilyen kényes ügyben látványos, külsőséges és lendületes lépéseket hajtson végre. Ő küldhetett jelentést Rómának, megpendíthette a kérdést bizalmas beszélgetésben illetékes személyek előtt, de tovább nem mehetett. Fentebb említést tettem az esetleges botránkozókról. Olyanokra gondoltam, akik sem azelőtt, sem most nem képesek felháborodás nélkül említeni a tekintélyes magyar egyházi vagyont, amely szerintük hatalmas kiterjedésével még súlyosabbá tette a nincstelen falusi nép keserűségét. Itt is áll az elv: nem az ő feladata volt, hogy hangosan elítélje ezeket az állapotokat és sürgessen gyors változást a közvélemény, vagy bizonyos csoportok tapsaitól kísérvé. A nagy ügy nem volt teljesen félretéve: a Vatikán és a magyar püspökök között felvetődött ez a kérdés. S a Vatikán hangoztatta, hogy szükséges lenne komolyabb elhatározásokat tenni. A részletek azonban ismeretlenek, csak a későbbi történetírók, ha lesznek, rajzolhatnak e tárgyalásokról összefüggő képet.

Ne gondoljuk azonban, hogy a harmadik nuncius mereven bezárkózott hivatalos munkájába, elvégezte a legszükségesebb teendőket, aztán visszavonult magánéletébe. Sajátos értéke éppen abban rejlett, hogy a szorosan katolikus élet, a lelkipásztori feladatok, az újabb kezdeményezések felől nagyon pontos értesülései voltak. Az alkalmat is szívesen felhasználta, hogy a mozgolódó fiatal katolikusokkal feltűnés nélkül érintkezésbe lépjen. Tartózkodó hajlamánál fogva becsülte az egyszerű, csendes, de komoly lélekmentő munkát. Konstantinápolyban e tulajdonsága csak megerősödhetett és újabb igazolást nyert. Ott nem

volt lehetséges mindig új meg új vállalkozással a porondra lépni. Ott veszélyes lehetett volna olyan buzdító vagy lelkesítő tevékenység, amely a dolgok megváltozását ígerte volna. A legderekabb munkásoknak bele kellett törődniük a munka adott feltételeibe. A siker azon fordult meg, milyen körültekintéssel, mennyire szívósan, miféle lelkiülettel és odaadással szentelték magukat feladataiknak. A valóság megismerése és a lehető utak felkutatása döntött ott a katolikus élet jövőjéről vagy elsorvadásáról.

E jellemzés alapján érthetjük meg őt és becsülhetjük igazán tevékenységét. A nagy nyilvánosság előtt csakugyan visszavonult. Megjelent, ahol meg kellett jelennie. Felszólalt és elmondotta azt, amit az adott alkalommal félreértés nélkül el kellett mondania. Ilyen szereplések alkalmával alig vetkőzte le hivatalos szerepét. A kormánnyal való kapcsolatairól, viszonyáról, a felmerült kérdésekről soha nem beszélt azon társalgások alkalmával, amelyet papokkal, szerzetesekkel, világiakkal könnyen megkezdett és szívesen folytatott. 1944 súlyos időszakában sem lehetett tőle hallani semmiféle megjegyzést a magyar vezetők, kormányférjak hibájáról vagy viselkedéséről. Ha esetleg tiltakoznia kellett, azt is a legszükségesebb kijelentéssel intézte el. Emlékezetes marad Horthy kormányzó fiának esküvője alkalmával történt tapintatlanság. Az újságok hozták a hírt, hogy a menyasszony katolikus, a vőlegény református. Az egyházi esküvő a Kalvin-téri református templomban ment végbe s rajta Rotta Angelo nuncius is résztvett. Helyreigazítása csak a lényegre szorítkozott: a nuncius nem volt jelen az esküvőn. Nem adott megokolást, hogy miért nem. Nem is tiltakozott (s ez még nagyobb tartózkodásra mutat) a helytelen hír közlése ellen. Soha egyetlen esetben sem adott alkalmat senkinek sem, hogy nézetén vagy viselkedésén kivetni valót találjon.

De nézzük meg most, mit tett ő csendes munkálkodásával! Néhány nyilatkozatát adom elő. Pontosabban nem is nyilatkozatokat, hanem csendes beszélgetésben kifejezett nézeteit akarom ismertetni. Amit mondani tudok, nem jelentős kijelentések. Inkább csak arra szolgálhatnak, hogy fogalmat alkossunk Rotta nuncius tájékozottságáról és ismeretszerző módszeréről. Egyik nevesebb budapesti zárdában háromnapos ünnepséget rendeztek. A zárószertartást maga a pápai követ végezte. Amikor minden befejeződött, kis kör gyűlt köréje. Ő elbeszélte, hogy éppen Vácról érkezett meg a szertartás végzésére. Hanauer püspök temetésén vett részt. Hangsúlyozta, hogy félelmetesen hideg idő volt, Magyarországon ilyesmit még soha nem tapasztalt. A nagy székesegyházban aránylag kevesen voltak. Pedig az elhunyt nagyobb részvételt érdemelt volna. E résznél aztán megindító és részletes dicséretet zengett az elhunyt főpap érdemeiről. Mennyit dolgozott, mennyire látta nagy és eltérő vidékekből álló egyházmegyéjének kérdéseit s micsoda buzgósággal iparkodott ezt a hatalmas területet a vidékek igényei szerint a lelki buzgóságban megújítani. A tájékozottság mindenkit meglepett. Öntudatlanul azt kellett kérdeznünk magunktól: csak a váci egyházmegyeről tudott ennyit, vagy a többiek kérdéseit is pontosan ismerte.

Többször nagy meglepéssel beszélt a budapesti érseki helynökség munkájáról. Tetszett neki maga az elgondolás, hogy Esztergom Budapestet a helynökség révén külön lelkipásztori irányításban részesítette. Nemcsak azt dicsérte, hogy a helynökségen gyorsan intézik el a mindennapi ügyeket, hanem még inkább helyeselte az onnét kiinduló aránylag egységes irányítást.

Az Országos Actio Catholica még több dicséretet kapott tőle. Elsősorban Mihalovics Zsigmond személyét becsülte nagyra. Mi hathatott reá ennél a nagy elismerésnél? Talán az A. C. magyar szervezete! Tudta jól, hogy az A. C. életbelépése mindenütt nehéz kérdéseket vetett föl. Kétségtelenül voltak Európában a magyarnál erősebben egybefogott, a nyilvánosság előtt hangosabban megmutatkozó, az újító munka lendületét erősebben gyakorló katolikus akció-szervezetek. De mindegyiknél felmerült a kétely, vajon a hatásos kezdeményezés nem fordul hamarosan olyan területre, ahol a katolikus akciónak hivatása megszűnik. Társadalmi reformmunkát készítettek elő egyik helyen olyan buzgósággal, hogy

közéleti, talán politikai mozgalom is keletkezett belőle. Lehetett jogosultsága az ilyen törekvésnek is, de a katolikus akció vallásos és belső célját gyanússá tehetette. Másfelé inkább a világi tevékenységet emelték ki, foglalkozások, gondolkodók csoportosultak az A. C. címe alatt, de e vonalon csak szakszerű részletkérdéseket feszegettek és vittek előre. A magyar központnak megvolt az a jó tulajdonsága, hogy az ország katolikusait érdeklő lelki feladatot tűzött ki évenként megvalósításra. Az eredmény nem volt mindig olyan mélyreható, mint a tervezők várták. A vidék mindig lassabban mozgott, mint a főváros, de a fontosabb vallásos feladatok mégis tudatosabbá lettek. Az Országos A. C.-vel kapcsolatban egyszer igen érdekes mellékszempontot is megpendített. „Azt hallottam már többektől, hogy miért nem lett Mihalovics Zsigmondból nagy érdemei miatt püspök? – így kezdődött a kis megfontolás –. De gondolkodnak-e az illetők arra, hogy nem lenne könnyű dolog olyan talpraesett vezetőt találni az A. C. számára, mint ő. S azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az országos irányító, mint egy vezérkari főnök, sokkal fontosabb munkát végez az egész magyar katolikusság számára, mint az a püspök, aki egyetlen egyházmegyét kormányoz; aztán ne is említsük azt a másik szempontot, amely úgy fejezhető ki: mindig jelentősebb a szükséges úttörő munkát jól elvégezni, mint megadott keretek között a kötelességet pontosan teljesíteni.”

Az egyik egyházmegyében változás történt, új püspök lépett a régi helyére. Nem sokkal a kinevezés után egy pap, aki az érdekelt egyházmegyében munkálkodott, bizalmasan közli a nunciussal, hogy megokoltnak tartja egyik aggodalmának előterjesztését. Arról volt szó, hogy a pap másokkal egyetemben munkássága területén szép, hatásos, kezdeményező munkát indított az előző püspök kívánságára és természetesen annak erős támogatásával. Mi lesz, ha az új főpásztor közömbösséget mutat, sőt talán az egész kezdeményezést lassankint megakasztja? Rotta nuncius erősen figyelt, majd így válaszolt: „Hallottam én is arról a vállalkozásról. Tudom, hogy szép és eredményes munka folyt eddig ottan. Nem gondolnám, hogy az új püspök megszüntetné a kezdeményezést. Ha mégis jelek mutatkoznának, szóljon nyugodtan nekem. Van a nunciusnak módja arra, hogy szavával az értékebb munkák fennmaradását biztosítsa.”

Tájékozottságára jellemző még egy másik esemény. 1944-ben a Papi Lelkiség szerény kezdet után kezdett országszerte ismertebbé válni. Ekkor jutott elébe a kérés, nem volna-e szíves néhány dicsérő és helyeslő sort közölni a folyóiratban. A válasz nyomában így hangzott: „Hallottam erről a kiadványról, szívesen teljesítem kérelmüket.” Azon évfolyam egyik számában könnyen megtalálható az a lap, amely Rotta Angelo cikkét hozza. Érdekes, hogy ugyanakkor a siker reményében egy magyar főpásztorhoz is hasonló kérelmet intézett a szerkesztőség. Onnét az a válasz érkezett, hogy a megkért méltóság általában megelégedett a folyóirat megindításával és irányával. Kívánja is, folytassák tovább a munkát. Korainak tartja azonban, hogy ő oda valamit írjon. Nem szeretné, hogy minden kis időszakai katolikus kiadvány fejlődése esetén tőle kérjen ajánló sorokat.

A magyar katolikus élet beható ismerete és nagy jóindulata azt eredményezte nála, hogy egyéni kívánságot soha türelmetlenül nem hangoztatott. Ellentéte volt Orsenigo elődjének. Idegen mintákra nem nézett, hanem a magyar kezdeményezéseket igyekezett figyelemmel és biztatással kifejleszteni. Innét eredt az a másik magatartása, hogy a püspöki kinevezéseknél is szívesen hallgatott elfogadható ösztönzésekre. Megfontolta a helyzetet, s ha úgy látta, hogy az ajánlott jelölt megfelelőnek látszik, nem habozott őt pártfogolni. Ideje alatt a győri püspökség két főpásztort is kapott. Először Breyer Istvánt, majd ennek halála után Apor Vilmost. Senki sem gondolta, hogy a nuncius kiváltságos jelöltjei voltak: személyük, múltjuk és szereplésük ajánlotta őket. Szombathelyen gróf Mikes püspök nyugalomba vonult. Ilyenkor könnyen támadnak különleges gondolatok. A régi főpásztor még figyelemmel kísérheti utóda munkásságát. A megoldás itt is szinte a viszonyokkal adódott. A szomszéd egyházmegye segédpüspöke vette át a kormányzást és személye kezességét nyújtott, hogy

nem fog összeütközést okozni. A nuncius akkor lépett erősebben fel, amikor Zichy Gyula utódjának kinevezésére került sor. A visszatért Bácska nehéz ügyeket hozott magával. Olyan férfiúra volt szükség, aki megértő tudott lenni és a németiség lelkületét ismerte. Glattfelder Gyulában látta ezt az alkalmas személyt. Erősen sürgette tehát, hogy a főpásztor menjen át Szegedről Kalocsára. Glattfelder püspöknek nehezebbre esett ez a választás, de kész volt a távozásra. Hirtelen betegsége akadályozta meg a terv végrehajtását. Helyette Grösz József lett a kalocsai érsek, akit ugyanolyan szempontok ajánlottak, mint előbb a csanádi püspököt. Érthető volt, hogy ugyanakkor Egerbe Czapik Gyula került. Annak idején ő igyekezett szoros összeköttetésben maradni a közélet különféle irányjaival, s nem ok nélkül ő tartotta önmagát a legjáratosabbnak a magyar egyházkormányzati gyakorlat apróbb kérdéseiben. Néha talán a kelleténél jobban túlbecsülte a XIX. század furfangos fogásait és ellenőrző módszereit. 1944-ben egyszerre három püspökség várta új főpásztorát. Még a német megszállás előtt ugyanazon a napon jutott nyilvánosságra mind a háromnak kinevezése. Az új püspökökről azt beszéltek, hogy személyükben a hercegprímás, a nuncius és a kormány közösen megegyeztek s mind a három érdekelt hatalmasság megvolt elégedve. Valószínű, hogy ez a vélekedés nem alap nélkül terjedt el.

Rotta nuncius elfogulatlanságára jellemző az is, amit bizalmas ismerősének mondott el egy ízben. Nem tartotta hibának vagy gyanús viselkedésnek, ha valaki egyénileg vágyódott a püspöki méltóságra. Ez az óhaj alapjában véve jó és helyes lehet – magyarázta nézetét, – ha az illető különben rátermett a feladatra. Nem idegenkedett amiatt sem, hogy valaki állást foglalt valamely politikai irány mellett. Persze azt megkívánta, hogy ne legyen harcos pártember és maradjon mindig elsősorban az Egyház és a lelkek szolgája.

Ezt a megfontolt és csendes tevékenységet egyszerre végzetesen megzavarta és a nuncius feladatát kegyetlenül súlyossá tette 1944. március 19-e, a német megszállással és következményeivel. Mielőtt 1945-ben elhagyta volna hazánkat, néhány ismerőse előtt ezt a kijelentést tette: „Leszámítva az utolsó esztendő, csak jó emlékeim vannak Magyarországról.” Adjuk mindehhez az érzelmeket, amelyek szívét eltöltötték, s akkor pontos számadást kapunk arról, mit tapasztalt Rotta Angelo hazánkban tizenöt esztendő alatt. Zavartalanul folynak az események hosszú sorozatban, a környezet megértő és udvarias s a végén elképzelhetetlen eljárások miatt kell komoran és ünnepélyesen tiltakoznia. A hivatalok tele vannak jóindulattal, s íme egyszerre szinte ugyanazok Hitler elvakult gyűlöletének eszközei lesznek. Magyarország csillogó egyházi ünnepeket rendez, s most a pápa szigorú figyelmeztetését vonja magára. Az öreg kormányzó a régi lovagiasság és finomság mintaképe, most minősíthetetlen cselekedetek előtt behunyja szemét. A hosszú nyugalom és végizgalom legerősebb ellentétben állnak egymással.

De más vonatkozásban is ugyanaz az éles fordulat, ugyanaz a tragikus törés jelentkezik két tragikummal is megerősítve. A magyarok reménykednek, ügyeskednek, alkudoznak, légvárakat építenek s a végén a kétségbeesésbe menekülnek. Keresik a tájékozódást megoldatlan kérdéseikre. Nem utasítják el maguktól az Egyház gondolatait, hivatkoznak keresztény múltjukra és áldozatául esnek a bolsevizmusnak. Büszke érzéseikben meggyalázva hajolnak meg az oroszok előtt. Tőlük várják jövőjüket és a nunciussal el kell hagynia az országot anélkül, hogy egy felelős hang szót emelne érdemei és maradása mellett. E vonalon is a kezdet reményei pontosan az ellenkezőre fordultak. Neki látnia kellett mindezt. Valószínű, hogy magában végiggondolta e megdöbbentő folyamatnak belső összefüggését. Hiszen láthatott olyasmit is, ami mások előtt rejtve maradt s volt képessége, hogy éretten, elfogulatlanul ítéljen meg eseményeket. Emlékszem reá, hogy 1944 őszének közeledtén kínzó események között beszélgettem vele. Gyakorlati ügyeket tárgyaltunk, aztán ő az elkerülhetetlen vég sejtésével egyszerre elhallgatott. Egy szót sem szólt néhány percig, majd ki nem mondott gondolatainak folytatásképp ez a mondat hagyta el ajkát: „... Pedig tudom, hogy ebben az országban is sokan vannak, akik buzgón imádkoznak és engesztelnek.”

Pedig... igen voltak ilyenek sokan, de voltak és vannak mások, akik sem nem imádkoznak, sem nem engesztelnek.

Lássuk most röviden az utolsó esztendő főbb mozzanatait. A német megszállás után új kormány jön, hozzáfog a zsidókérdés Hitler szellemű „megoldásához”. Először a sárga csillagot írják elő, majd elkülönítik a zsidókat és a vidéken megindul a kitelepítés. Náci akarat érvényesül, de magyarok a végrehajtók. S vannak, akik ezt lelkesedéssel teszik, mert egy húron pendülnek a nációkkal. Mások mentetetik magukat, a zsidóknak nálunk nincs bántódása, csak idegen országba szállítjuk őket. S a harmadik csoport rettegésbe temetkezve hirdeti, ez az egy mód, hogy valamiképp védeni tudjuk magunkat az oroszok ellen. A kormányzó – mint már írtam – hallgat. Alig veszik tudomásul, micsoda megvetés támad világszerte Magyarország iránt. Barátaink szégyenlenek bennünket, ellenfeleink dörzsölik kezüket. A pápa, akit most gyengeséggel és óvatossággal vádolnak, Hitler felé mutatott viselkedésében, a magyar események előtt nem hallgathat. Az utolsó időkben több könyv foglalkozik XII. Piusnak a Hitler-féle zsidóüldözésekben tanúsított magatartásával. A megjelent munkák elég nagy része inkább szigorú az ítéletében. Nemrégiben egy ilyen irányzatú könyv is elismerte, hogy az első, nyilvános, az egész világra elhangzó pápai elítélés Budapesten hangzott el és azt Rotta nuncius közölte a magyar kormányzóval. E körülményből is az következik, hogy a magyar események folytak le a legnagyobb nyilvánossággal, minden kétséget kizáró célzatossággal és hivatalosan. A pápai figyelmeztetés után a magyar vezetőség észbe kapott. Komolyabb tárgyalások indultak meg az Egyház képviselői és a kormány részéről. Katolikus oldalon állandóan résztvevett a megbeszéléseken Verolino nunciátúra titkár. A részleteket mások már pontosan megírták. Egyéb okok mellett bizonyára a pápai figyelmeztetés is hozzájárult ahhoz, hogy a kormányzó új politikára szánta el magát. Sztójay kormánya helyébe Lakatos Géza került társaival.

Augusztus végétől október közepéig másfajta világban éltünk. Az oroszok átlépték a határt. A legfőbb gond így fejeződött ki: mit kell tennünk ebben a helyzetben? Határozatlanság és tanácstalanság uralkodott mindenfelé. Amikor már Szeged megszállására kellett készülnünk, jónak láttam, hogy a nunciushoz forduljak tanácsért. Azt kérdeztem tőle, maradjanak-e a teológiai iskolák növendékei helyükön vagy menjenek másfelé. A válasz így hangzott: „Háború idején minden eshetőségre készen kell lennünk. Még a harcokban is bekövetkezhetnek kisebb-nagyobb fordulatok. Ezért én nem hagynám őket azon a vidéken. Elképzelhetők esetek, amikor az oroszok veszedelmes munkára küldik őket vagy visszavonulás esetén magukkal viszik. Utána nehéz lesz őket megtalálni. Más lesz a helyzet, ha az egész ország orosz megszállás alá kerül. Akkor nem olyan könnyen történhetnek előre nem látható események. Ilyen körülmények között a papnövendékek mindannyian maradjanak az ország területén.” Megköszöntem a tanácsot és utána még néhány szót váltottunk. A jövőre gondoltunk, de a jövőre nézve vigasztaló gondolatok nem voltak lehetségesek. Mindössze egy célzást tettem, hogy az amerikai befolyás bizonyára érvényesülni fog valamelyes szabadság biztosításában. Jóakarattal nézett reám és csendesen csak annyit mondott: „Ne építsenek annyira az amerikaiakra. Nem olyan nagy barátaink ők, mint ahogy azt sokan feltételezik.” E szavak után nem volt bátorságom tovább szólni a megkezdett témát. Máig sem tudtam világosan eldönteni, mi volt az igazi értelme szavainak. Talán csak azt akarta nekem, a magyarnak jelezni hogy készüljünk fel a legrosszabbra, mert a mi nevünk a legmegvetettebb az egész világon? Vagy másfajta csalódás szólalt meg benne? Mint olasz, mint európai és mint katolikus azt a fájdalmat fejezte ki, amelyet a jelentkező lehetőségek előtt mások is éreztek? Később az ostrom után, egy idős, sokat tapasztalt és nagyműveltségű francia nővér adta elő ezt a fájdalmat a legvilágosabban: „Páter, milyen világot élünk? Ki tartott volna valaha is lehetségesnek olyan politikát, amely az orosz bolszevizmust Vladivosztoktól Bécsig engedi kiterjedni? Mi lesz Európa többi részével?”

Október 15. után újabb időszak kezdődött. Hamarosan csak Budapesten és a Dunántúl távoli részében volt már csak magyar élet. A nyilas szervezkedés növelte a zavart és a zsidóüldözés is új formában jelentkezett. Ekkor került a sor arra, hogy egyes személyeket rendházakban rejtünk el, a zsidóházak lakóinak életét elfogadhatóvá tegyük és tömeges elhurcolásokat megakadályozzunk. Papok és szerzetesek eléggé kivették részüket ebből a tevékenységből. Maga az idős nuncius is egyes esetekben személyesen lépett közbe nagyobb veszélyek elhárítására. Egy szerzetes szemtanú beszélt el róla az alábbi kis történetet. Rotta Angelo nuncius tolmács útján élénk vitatkozásba merült egy nyilas parancsnokkal. Arról volt szó, hogy ez a nyilas egy zsidóház lakóit akarta minden áron veszélyek között is másfelé vinni. A főpap azt magyarázta, hogy ilyen rendelkezés családokra, gyermekekre roppant súlyos szenvedést hozhat, ezt nem szabad megcselekedni. A nyilas hajthatatlan maradt. Békés időkben állatorvos volt s bizonyára e képzettsége tette őt a fajelmélet meggyőzött hívévé. Végül mégis engedett a főpap unszolásának s csak ennyit mondott: Belátom, a magyarság érdeke követeli, hogy ne ártsunk a zsidóknak. A válasz nem volt kielégítő. Rotta érsek tovább magyarázta, hogy ilyen ügyekben nem a magyarság érdeke a döntő, hanem az erkölcsi törvény, maga az isteni parancs. A nyilas erre az érvelésre nem indult meg. Pusztán magyar érdekből hagyta nyugodtan a zsidóház lakóit.

Még néhány szót az utolsó eseményekről. Az ostrom lezajlott. A nunciatura nem maradhatott a várban, a belvárosba költözött. Újabb kérdések jelentkeztek: nyomor, segítség, papok eltűnése, viselkedés az új irányzatok felé. Egyszer azt a kérdést vetette fel: mi a helyes megoldás abban az esetben, amikor az orosz katonák erőszakoskodása következtében szerzetesnők gyermeket várnak? Elmondotta mindjárt saját felfogását, amelyet csakugyan a legjobbnak kellett tartani. Azután jöttek a hírek Serédi primás haláláról, majd Apor püspök meggyilkolásáról. Érezte, hogy az új helyzetben főleg neki kell komoly megfontolást végeznie. Apor püspök halála azért volt lesújtó, mert a zsidókérdésben tanúsított viselkedése és egyéb okok folytán is ő látszott az esztergomi szék legesélyesebb jelöltjének. Fontolgató tevékenysége nem sokáig tarthatott. Néhány nappal húsvét után jött az orosz parancsnokság rendelkezése: a nunciatura nem maradhat többé az országban, néhány napon belül az egész hivatalnak távoznia kell. Talán két nap maradt a csomagolásra. A Balkán felé utazott, ott szállt aztán hajóra, hogy eljuthasson Rómába. Katolikus és egyházi körökben mély megdöbbenést okozott a kiutasítás. Még azoknál is, akik a legjobb véleménnyel voltak az oroszokról, egyszerre félelem, sőt elkeseredés mutatkozott. A megdöbbenés ebben a kérdésben fejeződött ki: miért történt mindez s miért a kezdet kezdetén? Az egykori bizakodók nem találtak választ erre az aggodalomra. A másik irány hívei igazolva látták keserű sejtjelmeiket: Mondtuk mi azt mindig, hogy az oroszoktól megértést hiába várunk. A szabad és független tevékenység lassú elfojtása íme megkezdődött. Jánosi József érezte, hogy a kiutasításnak veszélyes következménye lehet. Közbelépésre kérte fel a kormány embereit. Valami mozgolódás történt, de eredmény nélkül. Nyugodtan elmondhatom, hogy ez a rendelkezés az Egyház ügyét szívén viselő katolikusok és az új rendszer között a viszonyt gyökeresen megrontotta. A bizalmatlanság állandó maradt. Nehezen hitték el, hogy valami őszinte jóakaratra számíthatnak az új rendszer irányítóinál.

Az orosz parancsnokság a kiutasítást nem okolta meg. Később azt a véleményt kezdték hirdetni, hogy a feltétlen meghódolás és az ország elfoglalása után legalább is a gyakorlatban Magyarország állami főhatalma megszűnt. Nem volt alap arra, hogy egy külföldi képviselőt hazánkban maradjon. A svájci és a svéd képviselőt jellegét is szerényebbé tették erre az időre. Még ha mindezt elfogadjuk, akkor is azt kell válaszolnunk, hogy a nunciaturát még egyszerűbben nyilváníthatnák volna apostoli delegációnak. Ez esetben csak olyan képviselő maradt volna, amely a magyar katolikusok felé tartott volna kapcsolatot a Szentszékkal. Kétségtelen, hogy Rotta Angelo jelenléte mellett a kormány sok kérdést nyugodtabban és

előrelátóbban intézhetett volna el a katolikus Egyházra nézve. De talán éppen ezt nem tartották kívánatosnak a kiutasítás előmozdítói.

Azt sem hallgatjuk el, hogy az állami főhatalom szünetelésének elve sem teljesen meggyőző. Kétségtelen, hogy Németországban ilyen állapot jött létre. De éppen ezért ott nem volt központi kormány, nem volt törvényhozó testület. A legmagasabb fokon a megszállók intézkedtek. A németek helyi közigazgatást folytattak és megindíhatták a pártok szervezését. Nálunk volt központi kormány, működtek a bíróságok és Debrecenben nemcsak ülésezett a nemzetgyűlés, hanem életbevágóan fontos törvényt is hozott. Mindezek az eljárások nem a főhatalomból következtek? A debreceni törvények az orosz akarat megnyilvánulásai voltak s a nemzetgyűlés csak üres színlelés az orosz rendelkezés eltakarására?

Ne foglalkozunk tovább ezzel a homályos kérdéssel! Kutassuk inkább, kiktől származhatott a kiutasítás gondolata. Valószínűtlen, hogy az orosz csapatok parancsnokait nagyon izgatta volna ez az ügy. Sehol másutt nem cselekedtek oly gyorsan, mint nálunk. S kezdetben a megszállók jó híre érdekében kedvezőbb lett volna, ha másfelé hallják, hogy a nuncius megmaradt Budapesten. Úgy véljük, hogy az igazi okot Rákosi Mátyásban, a vele visszatérő kommunistákban kell keresnünk. Az öntelt és kíméletlen kommunista vezérnek semmi nem tetszett, ami Magyarországon 1920 után történt. Amíg ő közöttünk volt szabadon, soha nem hallott arról, hogy Budapesten nuncius volna. Mikor visszatérte után hatalma nagyon megnőtt, le akart mindjárt számolni a nunciusi intézménnyel. Külföldi főpap személye kellemetlen lett volna számára, a magyar főpapokat viszont nyugodtan merte hajlamának megfelelően külső megvetéssel kezelni. Az egyházellenes kommunista haditervbe sem illett bele egy pápai követ jelenléte. Katolikus-ellenes küzdelmük ugyanis két szakaszra osztható. Először ravaszsággal és némi látszólagos nagylelkűséggel igyekeztek a katolikusok ellenszenvét és félelmét legyőzni. De már ekkor is felléptek helyenként és alkalom szerint a legnagyobb durvasággal, ha valahol nem találtak kellő megértésre. Cukrot és korbácsot tartottak egyszerre a kezükben. Itt templomokat hoztak létre, amott a buzgó papot megfélemlítették vagy az egyházközségi és szerzetesi épületeket a kommunista ifjúságnak foglalták le. Itt-ott a panaszt is meghallgatták, de országosan nem léptek föl a törvénytelen ségek ellen. Ha ilyen panaszt a nuncius hangoztat, nehezebb lett volna kitérniök. Magyar panaszkodókkal viszont alkudozni kezdtek: engedjenek valamit és akkor szent lesz a béke.

Később, 1948 felé a durva támadások is megkezdődtek. Itt már hangos ürüggyel rontottak neki egyes szervezeteknek, hogy az egészket megfélemlítsék. E módszer is nehezebben lett volna folytatható pápai küldött jelenlétében. Mindenképpen előnyösebb volt számukra, hogy a magára hagyott magyar katolikus Egyházzal álljanak szemben. Az egység megbontása és a megfélemlítés könnyebben volt végrehajtható ebben az állapotban.

Rotta Angelo távozásakor azt mondta ismerőseinek, hogy ha valami módon megbízható híreket tudnak küldeni Rómába, ne feledkezzenek meg róla. Nagyon érdekelni fogja őt mindig a magyar katolikusok sorsa. Azt hiszem, hogy nem sok levelet kaphatott. Inkább a hírekből és a menekültektől értesülhetett arról, milyen irányban indul a magyar. Már elmondottuk, hogy 1948-ban szívesen jött volna hazánkba, de a tervezett megbízatás nem valósulhatott meg. Utána már csak a rombolás és a teljes mérvű üldözés híreiről értesülhetett. Nem tudjuk, miképp vélekedett 1956 eseményeiről. Később feltehetően lelke már csak az örökkévalóság felé tekintett. Imáiban emlékezhetett meg azokról, akiknek jóságát és hibáit, gyengeségét és áldozatkészségét valamikor közvetlen közletről ismerte meg.

Utolsó hónapjaiban értesült-e arról, hogy a múlt szeptemberben egyezmény jött létre a kommunista magyar kormány és a Szentszék között? Sejtette-e, hogy bármily jelentéktelen és közvetlen hatását tekintve szinte értéktelen legyen is ez az egyezmény, valójában mégis új időket jelez? A nagy hóhérok, köztük a legmegvetendőbbek egyike, Rákosi Mátyás, csúfosan tűntek le a hatalom magaslatáról. A kommunizmus megfakulva, tépett hírnévvel, végzetes

belső megosztottságban mutatkozik az emberek előtt. Van-e értelmes ember táborukban, aki ne panaszkodnék súlyos hibák és gyengeségek miatt? Az Egyház ellenben zsinatával és lendületes belső megújulásával világszerte érdeklődést kelt. A pápát olyan helyeken, olyan országokban fogadják hatalmas lelkesedéssel, ahol nemrégiben még a kommunizmus remélte zászlóinak diadalát. Rotta Angelo az örökkévalóságba költözése előtt bizonyára abban az öntudatban talált vigasztalást, hogy jó ügyet szolgált. Mi is ezt mondjuk róla utolsó szavunkkal. Kijelentésünkben nemcsak hitünkre támaszkodunk erősen, hanem az újabb fordulatok is táplálják e meggyőződésünket. Ezt a hitet és bizakodást hagyományozza ő reánk magyar katolikusokra életmunkájával és nemes odaadásának példájával.